

Den Haag

Nota Stadsnatuur

Voor een leefbaar en biodivers Den Haag

TROTS OP ONZE STADSNATUUR

In Den Haag is de natuur altijd dichterbij dan je denkt. Niet alleen in onze duinen, bossen, landgoederen en parken, ook op de kademuren, de groene trambanen en in of op onze gebouwen kan de natuur je verrassen. Wij geven de natuur de ruimte en daar zijn we trots op.

In Den Haag zien we de natuur als belangrijk onderdeel van onze stad. Een stad met een vitale stadsnatuur is een gezonde stad. We hebben al een goede basis. Om dit zo te houden, en waar mogelijk te versterken, is de Nota Stadsnatuur opgesteld. Hierin gaan wij aan de slag voor een gezond stadsecosysteem met meer biodiversiteit.

Dat de biodiversiteit in Nederland onder druk staat, is duidelijk. Iedereen is het er dan ook over eens dat er iets moet gebeuren om een verdere teruggang van de biodiversiteit tegen te gaan. En ook de grote steden kunnen hier een steentje aan bijdragen. Wereldwijd groeien steden sterk, zij worden steeds meer een vast onderdeel van het leefgebied van veel planten en dieren. Die ontwikkeling zien we ook in Den Haag. Mensen, dieren en planten leven naast én met elkaar.

Daarom is het zo belangrijk dat we de natuur die we hebben goed te beheren. Met het nieuwe beleid wil de gemeente Den Haag zich met name richten op het behoud van de gewone soorten flora en fauna. Verbeteren van het leefgebied van deze huis-, tuin- en keukensoorten is belangrijk. Pas als het goed gaat met de gewone soorten kun je aandacht besteden aan de meer bijzondere. We mogen ook de insecten niet vergeten. Zij staan aan de basis van de voedselketen. Met ons beleid zullen we ons hier nadrukkelijk op richten.

Om in Den Haag de natuur zoveel mogelijk de ruimte te geven, kiezen we voor een ecologische inrichting en een ecologisch beheer van parken, plantsoenen en groenstroken. Met het ecologisch beheer van de stad richten we ons vooral op insecten. Om ervoor te zorgen dat er ook bij kleine herinrichtingsprojecten aandacht voor de natuur blijft, gaan we werken met een natuurkansenscan. Deze scan richt zich op natuurwaarden die snel over het hoofd worden gezien, zoals de aanwezigheid van schuilplaatsen voor een egel of broedgelegenheden voor vogels die broeden in struiken. Zo maken we van Den Haag steeds meer een natuur inclusieve stad.

Daarnaast gaat de gemeente groen en water waar mogelijk natuurlijker inrichten. We houden nadrukkelijk rekening met de leefomstandigheden van planten en dieren, werken aan een plantenrijk, helder stadswater met voldoende schuilplekken voor waterdieren en willen proberen overlast veroorzakende planten en dieren beheersbaar houden. We volgen onze stadsnatuur op de voet, zodat we tijdig kunnen signaleren of bijsturen. Want onze stadsnatuur is al bijzonder en dat willen we graag zo houden.

In Den Haag geven we ruimte aan natuur in de stad, zien we natuur als onderdeel van de stad en zien we een vitale stadsnatuur als voorwaarde voor een gezonde stad. Als wethouder van een groeiende stad, maakt deze ambitie mij trots. Tegelijkertijd voel ik mij verantwoordelijk om deze ambitie hoog te houden.

Hilbert Bredemeijer

wethouder Onderwijs, Sport, Buitenruimte

◀ Vliegende ooievaar in Mariahoeve.

Foto: Valerie Kuypers.

INHOUD

1. Een nota over stadsnatuur	6
2. Verbonden groengebieden in een verdichtende stad	14
3. Beheren volgens plan	26
4. Natuur in en langs het water	40
5. Natuurinclusieve stad	46
6. Lastige natuur	58
7. Samen voor natuur	64
8. Vinger aan de pols	70
9. Aan de slag!	76
10. Bijlagen	84

Waarom een Nota Stadsnatuur?

Gelegen aan zee, met daarachter duinen, bossen, landgoederen en parken: Den Haag heeft van oudsher een rijke natuur. Ook in de binnenstad leven allerlei planten en dieren: ooievaars op schoorstenen, varens op kademuren, huismussen onder dakpannen, bloemen tussen trambanen, vissen in kanalen en vijvers. Den Haag staat voor een grote verdichtingsopgave en de druk op de openbare ruimte neemt de komende jaren toe. De energietransitie stelt ons voor uitdagingen als het gaat om dieren die in gebouwen leven, zoals vleermuizen, gierzwaluwen en huismussen. Al deze ontwikkelingen vragen om een stadsbrede visie op stadsnatuur.

1 EEN NOTA OVER STADSNATUUR

De stad als leefgebied

Bij een stad denken we in eerste instantie aan een plek waar mensen wonen en werken. Dat een stad ook een belangrijk leefgebied is van talloze planten en dieren, weet niet iedereen. Toch komt natuur van oudsher voor in het stedelijke gebied. Door de sterke afname van de biodiversiteit in het buitengebied, wordt de betekenis van de stad als leefgebied voor planten en dieren zelfs steeds groter. Zo doen vlinders zoals de kleine vuurvliinder, het icarusblauwtje en het zandoogje het beter in steden met een goed bermbeheer, dan in het agrarisch gebied. De stad herbergt ook een aantal dieren die we niet in natuurgebieden terugvinden. Het gaat dan meestal om soorten die leven in gebouwen; denk bijvoorbeeld aan huismussen, gierzwaluwen en sommige vleermuissoorten. Oude muren zijn een geliefde plek voor een aantal typische en soms zeldzame stadsplanten. Zo groeit op de kademuren van de Laakhaven een van grootste populaties van de schubvaren, die zeldzaam en beschermd is in Nederland. Ook blijken steden een laboratorium voor evolutionaire processen te zijn. Er zijn steeds meer aanwijzingen dat planten en dieren zich aanpassen aan het stedelijke milieu en zich ontwikkelen tot echte stadsoorten.

Wereldwijd groeien steden sterk en nemen ze steeds meer ruimte in beslag. Dat heeft onvermijdelijk tot gevolg dat steden een onderdeel worden van het leefgebied van veel planten en dieren. Die ontwikkeling zien we ook in ons land. Het is moeilijk voor te stellen dat de merel, bekend om zijn heldere lied boven op het dak in de avondzon, vroeger een schuwe bosvogel was. Maar ook blauwe reigers, meerkoeten en vossen kwamen vroeger in

◀ Akkermelkdistel aan de Prinsessengracht.

Foto: Valerie Kuypers.

Uitwerking van de Agenda Groen voor de Stad

De Nota Stadsnatuur is een uitwerking van de Agenda Groen voor de Stad. De Agenda Groen heeft ten aanzien van biodiversiteit de ambitie om de stad voor mensen, planten en dieren als ecosysteem te laten functioneren. De Agenda Groen beschouwt het netwerk van verbonden groengebieden – de Stedelijke Groene Hoofdstructuur – als basis voor natuur in de stad, zet in op het creëren van gunstige vestigingscondities voor planten en dieren en streeft naar biotopen met een zo groot mogelijke soortenrijkdom. In deze nota geven we hier uitwerking aan door in de hoofdstukken 2, 3 en 4 in te zoomen op de inrichting en het beheer van het groenblauwe netwerk, zowel boven als onder water. Om kansen voor natuur optimaal te benutten, geeft de Agenda Groen aan dat het belangrijk is om al bij de voorbereiding van projecten aandacht te besteden aan natuur en transitie in de stad aan te grijpen om natuurkwaliteit te versterken. Hier geven we invulling aan in hoofdstuk 5 door onder andere te gaan werken met een natuurkansenscan. In deze nota bouwen we in hoofdstuk 6 verder op het uitgangspunt van de Agenda Groen dat in een stad met een hoge soortenrijkdom overlastgevende planten en dieren minder kans krijgen. In de hoofdstukken 7 en 8 werken we de uitgangspunten van de Agenda Groen ten aanzien van monitoring, het inzetten van nieuwe media en het betrekken van bewoners verder uit.

Bloemrijkgrasland met rietorchis nabij de Maanweg. Foto: Valerie Kuypers.

Onze ambitie: werken aan een vitale stadsnatuur!

In een stad komen vooral algemene soorten voor. Planten en dieren zoals pinksterbloem, dotterbloem, dagpauwoog, huismus, spreeuw en egel. Helaas zien we in Nederland dat het ook met deze 'huis-tuin-en-keukensoorten' steeds minder goed gaat. De Nota Stadsnatuur geeft handreikingen over hoe we met beheer en inrichting van de stad de leefomstandigheden van algemene en zeldzame soorten zoals rietorchis, watervleermuis en kleine vuurvliinder kunnen verbeteren.

een stad niet of nauwelijks voor. Een aantal diersoorten trekt uit pure noodzaak naar de stad door het verdwijnen van geschikt leefgebied elders, zoals verschillende meeuwensoorten. Deze vogels horen inmiddels bij het stadsecosysteem waar ze soms voor overlast zorgen. De trend dat de stad steeds belangrijker wordt voor planten en dieren, maakt het nodig om als stad te blijven zorgen voor een gezond stadsecosysteem. Dit wordt onderkend in het coalitieakkoord 2019-2022: Samen voor de Stad (RIS 304121), dat stelt dat een ecologische inrichting en ecologisch beheer van de publieke ruimte in Den Haag standaard is.

Gezond stadsecosysteem

Een belangrijke voorwaarde voor een gezond stadsecosysteem is de aanwezigheid van een uitgebreid netwerk van parken, bossen, tuinen, lanen en groengebieden die onderling met elkaar verbonden zijn. Een groene stad heeft ook veel te bieden aan inwoners. Bomen en planten zorgen immers voor verkoeling tijdens warme zomers en bieden een aangename plek voor bewoners om te verblijven. Een groene stad is ook beter toegerust om mee te bewegen op veranderingen in het klimaat, zoals uitschieters in temperaturen en neerslag. Een stad waar veel verschillende planten- en diersoorten zoals vlinders en vogels voorkomen, blijkt positief te zijn voor het welzijn van mensen. Een hoge biodiversiteit zorgt ervoor dat lastige soorten minder kans krijgen en er genoeg natuurlijke vijanden zijn om plaagsoorten in toom te houden.

Met deze nota zetten we in op het in stand houden en verder ontwikkelen van een gezond stadsecosysteem. Dit doen we door:

- het groenblauwe netwerk natuurlijker in te richten en uit te breiden;
- met het beheer van groen en water nadrukkelijk rekening te houden met de leefomstandigheden van planten en dieren;

- te werken aan plantenrijk, helder stadswater met voldoende schuilplekken voor waterdieren;
- het accent te leggen op een natuurinclusieve stad waarbij we kansen voor natuur zoveel mogelijk benutten;
- het beheersbaar houden van overlast veroorzakende planten en dieren;
- bewoners te betrekken bij stadsnatuur door middel van actieve communicatie en publieksacties;
- de vitaliteit van stadsnatuur te blijven volgen om tijdig te signaleren of bijsturing nodig is.

Leeswijzer

In de hoofdstukken 2-8 zijn de ambities van de Agenda Groen voor de Stad verder uitgewerkt. Elk hoofdstuk wordt onder het kopje Aan de slag afgesloten met een aantal concrete punten die de essentie van het hoofdstuk samenvatten. Voor (onderdelen van) een aantal van deze punten zijn actiepunten opgesteld waarnaar wordt verwezen. In hoofdstuk 9 wordt per actiepunt schematisch aangegeven in welk tijdsbestek het betreffende actiepunt binnen het bestaande budget verder worden uitgewerkt.

De Nota Ecologische Verbindingszones 2008-2018 zette een belangrijke eerste stap naar het ontwikkelen van een gezond stadsecosysteem en resulteerde in een groenblauw netwerk van onderling verbonden groengebieden: de ruggengraat van ons stadsnatuurbeleid. In de Nota Ecologische Verbindingszones lag de nadruk op het fysiek verbinden van groengebieden en het opheffen van migratiebarrières. Hierin zijn we goed in geslaagd. Er resten nog enkele barrières. Een deel ervan pakken we de komende jaren op, de rest is alleen te realiseren als meekoppelkansen bij grootschalige infrastructurele (her)inrichting (bijlage 7).

Relatie met andere nota's

De Nota Stadsnatuur is de opvolger van de Nota Ecologische Verbindingszones 2008-2018 (RIS 159450) waarvoor in 2014 een tussenbalans werd gemaakt (RIS 280306). De Nota Stadsnatuur is een nadere uitwerking van de Agenda Groen voor de Stad (RIS 294705) en heeft een stadsbrede scope.

De nota is een uitwerking van de motie Inventarisatie uitbreiden ecologische verbindingszones (RIS 297524) en een concretisering van de ecologiedoelstellingen uit de Nota Duurzaamheid: Schone energie in een groene stad, De Haagse Aanpak (RIS 301829). Ten aanzien van de Agenda Ruimte voor de Stad (RIS 295016) geeft deze nota uitgangspunten hoe de vergroeningsopgave uit deze agenda ook met een meerwaarde voor ecologie kan worden gerealiseerd. Deze nota hangt sterk samen met de Nota Haagse Iconen, kansen voor de groenblauwe structuur van de stad (RIS302827), de Nota Haagse hoogbouw, Eyeline Skyline (RIS 298448), de Richtlijn licht op natuur (RIS 298657), het Puntensysteem groen- en natuurinclusief bouwen (RIS 301953) en het soortenmanagementplan Den Haag, die beide uit de motie Natuurinclusief bouwen (RIS 288182) zijn voortgekomen. Tijdens het samenstellen van deze nota is er afstemming geweest met het nog op te stellen beleid rond bomen, evenementen en openbare ruimte.

Hoe zit het met de wetgeving rond natuur?

In Nederland is er de Wet natuurbescherming. Deze wet is de Nederlandse implementatie van Europese wetten rond natuur aangevuld met enkele landelijke bepalingen. De Wet natuurbescherming regelt de bescherming van Natura 2000-gebieden, soorten en houtopstanden. De Nota Stadsnatuur gaat over natuur in brede zin en heeft op diverse plekken raakvlakken met de Wet natuurbescherming. In elk hoofdstuk is daarom een kader gewijd aan relevante raakvlakken. Dit kader is te herkennen aan het volgende icoon: .

In het hoofdstuk **Verbonden groengebieden in een verdichtende stad** bouwen we voort op de Nota Ecologische Verbindingszones en verschuiven nu de aandacht naar het meer natuurlijk inrichten van het groenblauwe netwerk.

Om een vitalere stadsnatuur te krijgen en te behouden, is een beheer nodig dat op onze stadsnatuur is afgestemd. Hoe we dat doen, wordt beschreven in het hoofdstuk **Beheren volgens plan**. Daarin staan, in lijn met het Coalitieakkoord 2019-2022: Samen voor de Stad, uitgangspunten voor het toepassen van ecologisch beheer in zowel het groenblauwe netwerk als de overige openbare ruimte. Buiten het groenblauwe netwerk kunnen we uit de voeten met algemene richtlijnen, de ecologische verbindingszones en groengebieden hebben specifieke uitgangspunten nodig. Voor deze gebieden maken we de komende jaren daarom beheerplannen op maat.

Onder de waterspiegel leven allerlei planten en dieren die met elkaar een eigen ecosysteem vormen. Deze natuur onder water is onlosmakelijk verbonden met de natuur op het droge en vormt een belangrijk, vaak vergeten, onderdeel van het groenblauwe netwerk. In het derde hoofdstuk **Natuur in en langs het water** besteden we daarom aandacht aan de verborgen wereld onder water, waarbij we de nadruk leggen op helder water en met voldoende schuilplekken voor waterdieren.

In een verdichtende stad komt natuur steeds meer onder druk te staan. Bij een stad in transitie horen ontwikkelingen zoals bouwen, klimaatadaptatie, mobiliteits- en energietransitie. Soms zijn dat uitdagingen voor stadsnatuur, maar het biedt ook kansen. Hoe houden we rekening met de specifieke stadssoorten en de bijzondere situaties en kansen voor natuur van de stad? Hoe zorgen we ervoor dat nieuwe ontwikkelingen onze stadsnatuur juist

Bloemrijke oever in de Schenkzone. Foto: Martin van den Hoorn.

Proces

Voor het maken van deze nota, is ter voorbereiding een evaluatie uitgevoerd van de vorige Nota Ecologische Verbindingszones 2008-2018. Deze evaluatie is gedaan aan de hand van interviews met vertegenwoordigers van Haagse groene belangenorganisaties en medewerkers van verschillende afdelingen van de gemeente. Parallel aan de interviews is een beleidsverkenning uitgevoerd door het interviewen van de stadsecologen van vier grote steden en vijf universitaire experts op het gebied van stadsnatuur in brede zin. Om de nota te verankeren in de gemeentelijke organisatie en ervoor te zorgen dat de nota breed gedragen wordt, zijn themabijeenkomsten georganiseerd met diverse gemeentelijke diensten en met de groene belangenorganisaties, die in het Stedelijk Groen Overleg verenigd zijn. De voorlopige teksten van de nota zijn door de themagroepen en Haagse groene belangenorganisaties van opmerkingen voorzien en waar nodig verder aangevuld. Tenslotte zijn er aan de hand van een straatspel diverse gesprekken met de stad gevoerd.

◀ Beschermde schubvaren op Haagse tuinmuur.
Foto: Peter Hegi.

Kinderen tijdens een
determineerspeurtocht
in het Zuiderpark. Foto:
Nico Bulder.

versterken? Dat kan door biodiversiteit in ons werk een volwaardige plek te geven en kansen voor stadsnatuur te benutten door al tijdens de voorbereiding van projecten aandacht besteden aan natuur. Met natuurinclusief bouwen voorkomen we knelpunten met de Wet natuurbescherming. Dat geeft ruimte voor toekomstige ontwikkelingen in een veranderende stad. In het hoofdstuk **Natuurinclusieve stad** lichten we dit verder toe.

Soms zorgt natuur voor overlast in de stad. Meestal gaat het om diersoorten die sterk profiteren van het grote voedselaanbod in de stad en vervolgens onnatuurlijk hoge aantallen bereiken. Ook zijn er diersoorten die de stad als laatste toevluchtsoord opzoeken, door het verdwijnen van hun oorspronkelijke leefgebied. Daarnaast kunnen planten en dieren uit andere werelddelen voor problemen zorgen, omdat ze soorten verdringen, negatief uitwerken op onze gezondheid of bouwwerken beschadigen. Een gezond stadsecosysteem kan zich beter weren tegen dergelijke lastige soorten, maar lost niet altijd alles op. In het hoofdstuk **Lastige natuur** leggen we uit hoe we hier als gemeente mee omgaan.

Natuur is een onmisbaar onderdeel van een leefbare stad. Dagelijks genieten mensen van onze parken en groengebieden. Als gemeente willen we onze inwoners nieuwsgierig maken naar de Haagse natuur en het verhaal van onze stadsnatuur delen met een breed publiek. We willen betrokkenheid stimuleren en groene initiatieven ondersteunen. In het hoofdstuk **Samen voor natuur** besteden we aandacht aan hoe we educatie, communicatie en participatie rond stadsnatuur gaan oppakken.

Een vitale stadsnatuur is een kernkwaliteit van een stad. Het is dan ook belangrijk om geregeld na te gaan hoe onze stadsnatuur ervoor staat en te toetsen of ons beleid succesvol is. Dat doen we door te monitoren. In het hoofdstuk **Vinger aan de pols** zetten we uiteen hoe we de monitoring van stadsnatuur gaan continueren, uitbouwen en professionaliseren.

In het afsluitende hoofdstuk **Aan de slag!** beschrijven we hoe we de komende beleidsperiode onze voornemens concreet maken en de resultaten terugkoppelen. Ook gaan we dieper in op te maken keuzes.

Rustende watervogels in Ypenburg. ►
Foto: Naima El Allaoui.

Inrichting van het Haagse groenblauwe netwerk

De Haagse groengebieden vormen voor veel dieren de belangrijkste leefgebieden in de stad. Om deze leefgebieden met elkaar te verbinden zijn robuuste en bij voorkeur brede groenblauwe structuren onmisbaar die fungeren als ecologische verbindingzones. Dieren verplaatsen zich via deze zones en het zijn daarnaast belangrijke leefgebieden voor allerlei planten en dieren. In de vorige Nota Ecologische Verbindingszones is een goede stap gemaakt met het vastleggen van onze ecologische verbindingzones en het opheffen van barrières door de aanleg van tunnels en loopplanken. Een ecologisch optimale inrichting van de ecologische verbindingzones vraagt echter om een volgende stap. Met een aantal aanpassingen kan de ecologische waarde van gebieden flink verhoogd worden. Dit doen we door te zoneren, het gebruik van plantensoorten die in Nederland thuishoren, meer specifieke aandacht voor zonnige plekjes, struiken en geleidelijke overgangen.

2 VERBONDEN GROENGEBIEDEN IN EEN VERDICHTENDE STAD

De stad Den Haag als arena van functies

In een stad als Den Haag is de druk op de buitenruimte groot. Wonen, werken, infrastructuur en recreatie leggen elk hun claim op de schaarse openbare ruimte. In een verdichtende stad neemt die druk alleen maar toe. Ook in de ecologische verbindingzones en groengebieden is er een toenemend gebruik door recreatie en leisure, zoals sport, wandelen en fietsen, honden uitlaten en evenementen. De ene keer gaan functies prima samen, de andere keer niet. Om stadsnatuur in Den Haag een volwaardige positie te geven ten opzichte van andere functies, zijn duidelijke keuzes, uitgangspunten en handvatten nodig. Alleen zo kan een evenwichtige belangenafweging worden gemaakt als het gaat om gebruik van, wensen voor en ontwikkelingen in de ecologische verbindingzones en groengebieden.

Inzetten op ecologische kwaliteit

Zoals aangegeven in de Agenda Groen voor de Stad streven we in Den Haag naar biotopen met een zo groot mogelijke rijkdom aan planten en dieren. Binnen deze opgave is een belangrijke rol weggelegd voor onze ecologische verbindingzones en groengebieden. Een juiste inrichting van de ecologische verbindingzones en groengebieden verhoogt de kwaliteit van de stad als leefgebied. Hiervoor formuleren we een aantal eenvoudige uitgangspunten, waardoor het groenblauwe netwerk van de stad ecologisch sterk verbetert en geven we invulling aan de in de Agenda Groen genoemde kwalitatieve verbetering van biotopen.

Zonering als vertrekpunt

Om het belang van stadsnatuur voldoende te kunnen borgen in de

arena van ruimteclaims, is het wenselijk om meer te zoneren in de ecologische verbindingzones en groengebieden. Door te sturen waar mensen komen, ontstaat meer rust voor broedende vogels en kleine zoogdieren. Ook worden groeiplaatsen van bijzondere planten zoals orchideeën ontzien. Zonering binnen de ecologische verbindingzones en groengebieden wordt verder uitgewerkt. Op stadsniveau wordt zonering ten aanzien van evenementen beoogt in het toekomstige evenementenbeleid, met als uitgangspunt: rust aan de stadranden, meer levendigheid dieper in de stad.

Struiken zijn belangrijk

Struiken en struweel horen onlosmakelijk bij natuur in de stad. Zangvogels zoals het roodborstje vinden er hun broed- en schuilplek en ook voor kleine zoogdieren zoals de egel zijn struiken

Parels van rust

Den Haag telt veertien vogelrustgebieden (pagina 20). Deze gebieden zijn specifiek voor broedvogels en niet toegankelijk voor mensen. In een drukke stad als Den Haag zijn dit soort groene oases erg zeldzaam. De vogelrustgebieden zijn vanwege de afwezigheid van mensen ook voor andere diersoorten belangrijk. Om alle dieren optimaal te laten profiteren van deze pareltjes van rust, stellen we samen met natuurorganisaties een beheerplan op voor elk vogelrustgebied en onderzoeken we of we het areaal aan vogelrustgebieden kunnen uitbreiden.

Voor de egel zijn geleidelijke overgangen en rommelhoekjes belangrijk. Foto: Vincent Nederpel.

onmisbaar. In de afgelopen jaren zijn in Den Haag veel struiken als wens vanuit sociale veiligheid verdwenen. Omdat struiken belangrijk zijn voor natuur, gaan we voortaan terughoudend om met ingrepen in de struiklaag. Waar kan, planten we struiken aan. Omdat veel mensen van zicht houden in een groenzone, brengen we doorkijkjes aan in het struweel zodat het voldoende open blijft en bijdraagt aan het gevoel van sociale veiligheid.

Geleidelijke overgangen

Voor planten en dieren zijn geleidelijke en structuurrijke overgangen tussen bomen, struiken en open grasvelden belangrijk. Een zachte overgang dus van laag naar hoog: eerst gras, dan hoge kruiden (zoom), vervolgens struiken (mantel) en ten slotte bomen (kern). In dit soort overgangen vinden veel dieren voedsel en schuilgelegenheid. Een geleidelijke overgang geeft ook afwisseling in zon- en schaduwplekken, wat goed is voor vlinders, bijen en vogels. Tot slot draagt een glooiende bosrand bij aan de beleving van het landschap.

Maak duidelijk aan bezoekers dat een geleidelijke overgang van gras via struikgewas naar bomen voor natuur waardevoller is dan een duidelijk begrensde overgang.

Zonnige en bloemrijke plekjes

Insecten zoals bijen en vlinders houden van zonnige plekjes. Deze koudbloedige dieren hebben de zon nodig om hun lichaam op te warmen. Het leefgebied van insecten moet om die reden voldoende windluwe en zonbeschenen plekken bieden. Dat levert bovendien meer voedsel op, want veel nectar en stuifmeel leverende planten groeien het beste in de zon. Om voldoende van dit soort plekjes in Den Haag voor bijen en vlinders te behouden,

zijn we terughoudend met het aanplanten van extra bomen in de ecologische verbindingzones. Ze worden alleen aangeplant op basis van een inrichtingsplan. Als in een ecologische verbindingzone een boom dood gaat, dan wordt gekeken of het ecologisch wenselijk is om een nieuwe boom terug te planten. Het planten van struiken heeft vaak wél een ecologische meerwaarde. Ze geven weinig schaduw en zorgen juist voor afwisseling in microklimaat. Om maximaal te profiteren van de aanplant van struiken doen we dit ook alleen op basis van een inrichtingsplan.

Gebruik inheems plantmateriaal

Alle planten, dus ook struiken en bomen, staan aan de basis van de voedselketen. Ze leveren voedsel voor allerlei diersoorten. Als het om bessen, zaden, stuifmeel en nectar gaat dan zijn de meeste dieren niet kieskeurig, op een deel van de wilde bijen na die echte nectar- en stuifmeelspecialisten zijn. Dat geldt niet voor het eten van bladeren: dan blijken veel dieren juist wél heel kieskeurig te zijn. De meeste insecten beperken zich tot het eten van bladeren van één of een klein aantal inheemse plantensoorten. Voor een gezonde insectenstand, onmisbaar als voedselbron voor onder andere vogels en vleermuizen, zijn daarom genoeg verschillende inheemse planten nodig in de stad. Uitheemse planten spelen een ondergeschikte rol voor onze stadsnatuur. De bladeren en stengels van exotische planten worden niet of nauwelijks gegeten door insecten. Inheems plantmateriaal heeft daarom de voorkeur.

Natuurlijk is het niet altijd mogelijk of wenselijk om alleen voor inheemse planten te kiezen. Beleving en cultuurhistorie van een plek spelen, net als de benodigde groeiomstandigheden, mee in de afweging. Voor Den Haag hanteren we voor de gebieden die in beheer van de gemeente zijn de volgende uitgangspunten:

1. In de **ecologische verbindingzones** worden (bij nieuwe aanplant of inzaaien) uitsluitend inheemse soorten gebruikt. De soortkeuze wordt gemaakt op basis van inrichtingsplannen en de soorten die aanwezig of te verwachten zijn.

Wilde Sachembij uit Marlot. Foto: Hans van Helden.

Ruimte voor wilde bijen

De aandacht voor de honingbij neemt de afgelopen jaren toe. Een mooie ontwikkeling waardoor meer inwoners in contact komen met een natuurlijke vorm van voedselproductie. Dit verhaal heeft echter ook een keerzijde. Er zijn steeds meer aanwijzingen dat de honingbij, ooit door mensen tot 'huisdier' gemaakt, een concurrent is van de wilde bij. Om de sterk bedreigde wilde bijen voldoende kans te geven, beperken we het plaatsen van bijenkasten tot stadsboerderijen, de Heimanshof, gemeentelijke buurttuinen, volkstuincomplexen en bestaande locaties in de groengebieden. Zo blijft er voldoende ruimte voor wilde bijen.

2. In de **groengebieden** worden in principe inheemse soorten gebruikt, maar wordt een afweging gemaakt op basis van locatie en functie. In de duinen en de bosgebieden is het sortiment vrijwel geheel inheems. Op cultureelrijke en intensief gebruikte plekken binnen stadsparken en landgoederen en in het wijk-en buurtgroen maken uitheemse soorten een groter deel uit van het sortiment, maar wordt altijd gezocht naar mogelijkheden voor het toepassen van inheemse soorten. Daarnaast kan in plantvakken met vaste planten, sierheesters of bloembollen gekozen worden voor een divers sortiment dat een zo lang mogelijke periode van het jaar voedsel levert in de vorm van nectar, stuifmeel en/of bessen. Dat kan inheems of uitheems plantmateriaal zijn.

Vuistregels voor ecologische verbindingzones en groengebieden

Wat zijn voor stadsnatuur de optimale inrichtingseisen voor de ecologische verbindingzones en groengebieden? Dat kan alleen

worden bepaald door een locatiespecifiek inrichtings- en beheerplan op te stellen. Het maken en interpreteren van zulke plannen is specialistisch werk. Om voor kleine ingrepen te kunnen terugvallen op algemene uitgangspunten, hebben we vuistregels opgesteld voor de volgende zeven biotopen: bosje, struweel, kruidenbegroeiing & zoom, faunagrasland, floragrasland, poel en water (pagina 19). Beschrijvingen van de biotopen staan in bijlage 1.

In het schema op de volgende pagina staan de hoofdsoortgroepen waarvoor deze biotopen belangrijk zijn. Met faunagrasland bedoelen we bloemrijke bermen en weides die relatief eenvoudig zijn te realiseren door goed beheer en eventueel in te zaaien. Ze zijn vooral belangrijk voor fauna. Floragrasland bestaat uit plekken met bijzondere groeiomstandigheden. Hier komen de meer bijzondere planten (en insecten) voor. Deze groeiplaatsen zijn vaak het resultaat van langdurig goed beheer en een meer voedselarme situatie.

De zeven biotopen zijn in het schema onderverdeeld in zes klassen van oplopende kwaliteit. Met behulp van deze zes klassen onderscheiden we voor de ecologische verbindingzones en groengebieden de volgende drie kwaliteitsniveaus: minimum, norm en ambitie. In onderstaande tabel is per type verbindingzone of groengebied aangegeven welke klasse per kwaliteitsniveau van toepassing is.

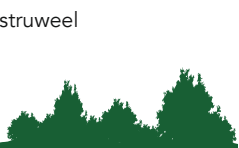

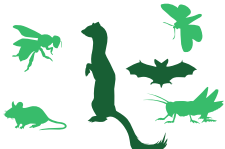

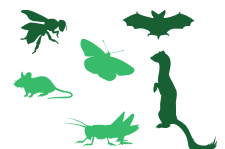

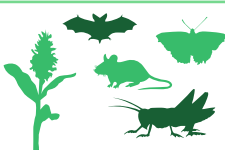

	Minimum	Norm	Ambitie
Verbindingzones tot 30 m breed	klasse 1	klasse 2	klasse 3
Verbindingzones vanaf 30 m breed	klasse 2	klasse 3	klasse 4
Groengebieden kleiner dan 5 ha	klasse 1	klasse 2	klasse 3
Groengebieden 5 - 10 ha	klasse 3	klasse 4	klasse 5
Groengebieden groter dan 10 ha	klasse 4	klasse 5	klasse 6

Functionele ecologische verbindingzones best lastig!

En goed werkende ecologische verbindingzone moet een geschikt leefgebied voor veel verschillende diersoorten vormen. Alleen zo kunnen dieren zich tussen groengebieden verplaatsen. Naast een optimale inrichting met inheemse planten, struiken, geleidelijke overgangen en voldoende zonnige plekjes zijn ook voldoende rust en de biotoopgrootte van belang. Ecologische verbindingzones moeten dus voldoende breed zijn. In een stedelijke omgeving hanteren we als uitgangspunt een minimum van 20 meter, een norm van 30 meter en een ambitie van 50 meter of meer.

Vuistregels biotopen

Biotoop	Ten behoeve van	Klasse 1	Klasse 2	Klasse 3	Klasse 4	Klasse 5	Klasse 6
		oppervlak > 225 m ² ; breedte > 15 m	oppervlak > 500 m ² ; breedte > 20 m	oppervlak > 1000 m ² ; breedte > 20 m; dicht struweel	oppervlak > 5000 m ² ; dicht struweel; goede mantelzoom; bomen > 50 jaar	als klasse 4; oppervlak > 1 ha	als klasse 5; oppervlak >>> 1 ha bomen >> 50 jaar
		oppervlak > 50 m ² ; breedte > 5 m	oppervlak > 100 m ² ; breedte > 7 m	oppervlak > 200 m ² ; breedte > 10 m	als klasse 3; aansluitend op opgaande beplanting	als klasse 4; aan zonzijde gren- zend aan kruidenrijke beplanting	als klasse 5; met verspreide hogere bomen, aansluitend op andere clusters met beplanting
		oppervlak > 30 m ² ; breedte > 3 m	oppervlak > 60 m ² ; breedte > 3 m	oppervlak > 100 m ² ; breedte > 5 m; gren- zend aan watergang of bos/struweel, braam	als klasse 3; kruiden domineren	als klasse 4; oppervlak > 2500 m ² ; breedte > 10 m; aantal kruidensoorten > 10	als klasse 5; oppervlak > 5000 m ² ; breedte > 20 m; onderdeel van mantel- zoom
		oppervlak > 20 m ² ; breedte > 2 m	oppervlak > 60 m ² ; breedte > 3 m	oppervlak > 100 m ² ; breedte > 5 m	oppervlak > 500 m ² ; breedte > 10 m	oppervlak > 2500 m ² ; breedte > 15 m	oppervlak > 5000 m ² ; breedte > 15 m
		oppervlak > 75 m ² ; breedte > 5 m	oppervlak > 175 m ² ; breedte > 7 m	oppervlak > 500 m ² ; breedte > 10 m	oppervlak > 2500 m ² ; breedte > 10 m	als klasse 4; oppervlak > 5000 m ² ; vlakvormig	als klasse 4; oppervlak > 10000 m ² ; vlakvormig
		oppervlak > 50 m ² ; grillige vorm en variatie in begroeiing	als klasse 1; met flauw talud	als klasse 2; struweel binnen 10 m	als klasse 2; struweel en kruidenrijk grasland binnen 10 m	als klasse 2; oppervlak > 75 m ² ; struweel en kruidenrijk grasland aangrenzend	als klasse 5; oppervlak > 150 m ²
		water met steile, kruiden- en soorten- arme oevers	water met minimaal één steile, kruiden- en soortenrijke oever	water met minimaal één natuurvriendelijke, kruiden- en soorten- rijke oever	vegetatierijk water met brede en flauwe kruidenrijke oevers	als klasse 4; struweel en kruidenrijk grasland binnen 10 m	als klasse 4; struweel en kruidenrijk grasland aangrenzend

Stedelijke Groene Hoofdstructuur

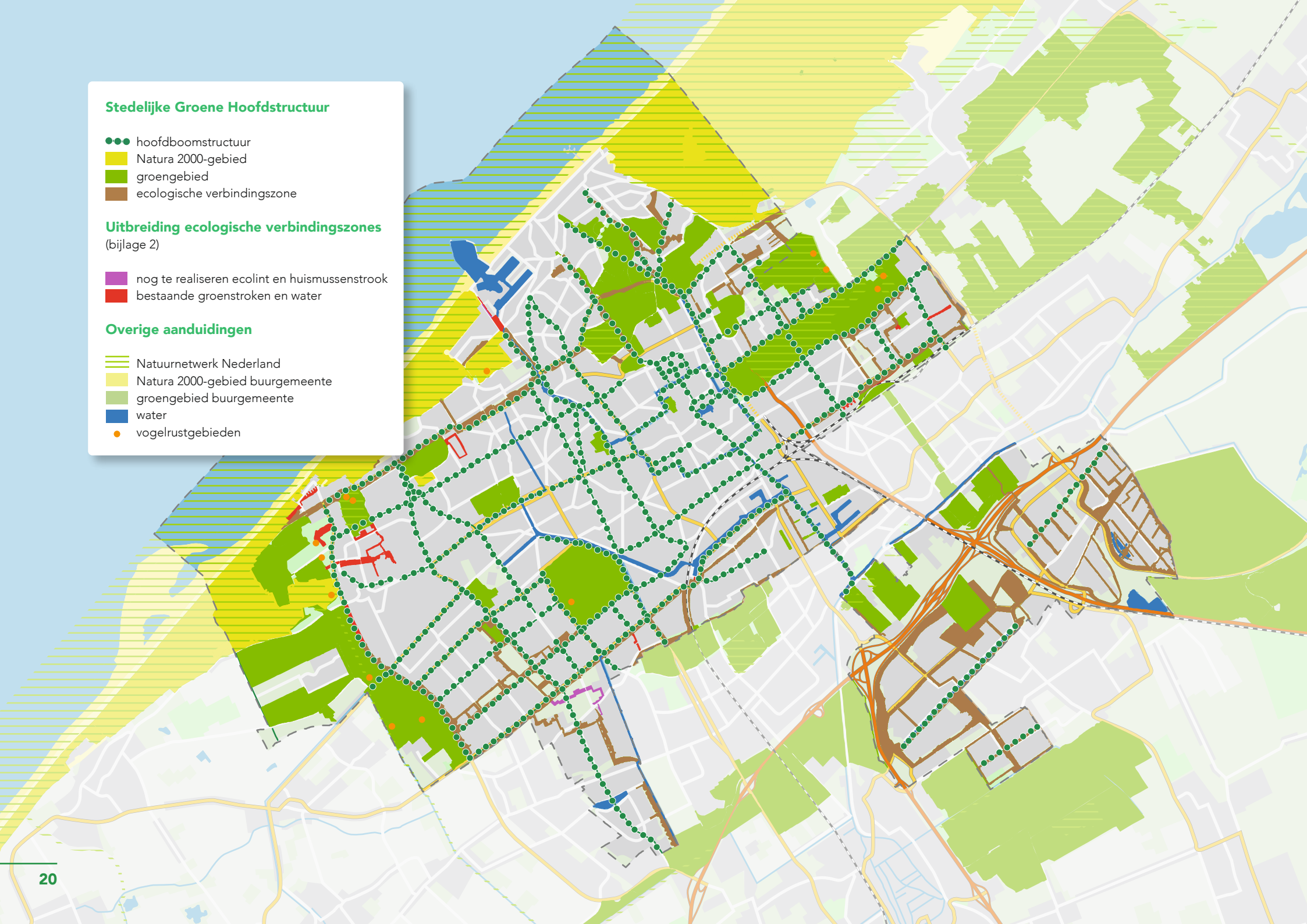
- hoofdboomstructuur
- Natura 2000-gebied
- groengebied
- ecologische verbindingzone

Uitbreiding ecologische verbindingzones (bijlage 2)

- nog te realiseren ecolint en huismussenstrook
- bestaande groenstroken en water

Overige aanduidingen

- Natuurnetwerk Nederland
- Natura 2000-gebied buurgemeente
- groengebied buurgemeente
- water
- vogelrustgebieden

Versterken van het Haagse groenblauwe netwerk

We gaan het netwerk van ecologische verbindingzones versterken door een aantal bestaande groenstroken en watergangen aan het netwerk toe te voegen. Detailkaarten zijn opgenomen in bijlage 2.

De Haagse beekzone

Bij de Haagse beekzone gaat het om diverse groenstroken verspreid over het hele tracé. Zo ontstaat op meerdere plekken een betere aansluiting met het Westduinpark. In de groenstrook tussen de Kranenburgweg en de Houtrustweg ligt nog een reservering voor een trambaan en de begrenzing wordt in de toekomst worden aangepast als gevolg van de verbreding van de Houtrustweg en de aanpassing van de Duindorpdam. Ook is deze strook onderdeel van de Nota Haagse Iconen waarbij in de toekomst functies zoals recreatie in de vorm van wandelpaden en verblijfsplekken worden toegevoegd.

Schenkzone

De Schenkzone wordt ter hoogte van het Albertina Agnespad uitgebreid met een drassig graslandje met een hoge ecologische waarde. Ter hoogte van de Boekweitkamp wordt ter compensatie van de bouwlocatie een extra strook aan de ecologische verbindingzone toegevoegd. De ecologische verbindingzone langs wijkpark De Horst is onlangs heringericht. Daarbij is een deel van het wijkpark dat ook ecologisch is ingericht aan de ecologische verbindingzone toegevoegd. Op initiatief van bewoners wordt de groenstrook langs het Catharinaland als ecologische zone ingericht, ook deze groenstrook wordt toegevoegd aan de Schenkzone.

Erasmuszone

De Erasmuszone wordt uitgebreid met de watergang (inclusief oevers) langs de Geysterenweg, een gebied dat voor watervleermuizen erg belangrijk is.

Groene Assen Zuidwestzone

De Groene Assen Zuidwestzone wordt in noordelijke richting uitgebreid. Ter hoogte van Kraayenstein krijgt het plantsoen een ecologische inrichting en aan de Vroondaalzijde kan een populatie brede orchissen beter worden beheerd.

Laakzone

In stadsdeel Laak wordt een ontbrekend stukje groen ter hoogte van de Waldorpstraat aan de Laakzone toegevoegd. Deze groenstrook wordt ecologisch ingericht wanneer de omliggende bouwactiviteiten gereed zijn. De definitieve inrichting wordt in samenspraak met de omgeving bepaald waarbij ook wensen met betrekking tot spelen worden meegenomen. Ook is deze groenstrook nog onderdeel van een studie naar verkeersoplossingen was invloed kan hebben op de uiteindelijke begrenzing.

De Loosduinzone

De puinduin en het Beethovenplantsoen worden aangewezen als nieuwe ecologische verbindingzone: De Loosduinzone. Beide deelgebieden vormen een belangrijk voedselgebied voor vleermuizen. De puinduin krijgen een ecologische inrichting (vanuit

Over de faunabrug tussen het Haagse bos en Clingendael steekt dagelijks de boommarter over. Foto: Valerie Kuypers.

Vleermuisstad

Den Haag is een echte vleermuisstad. Van de achttien in Nederland voorkomende soorten leven er maar liefst twaalf in Den Haag. De vleermuis die het meest voorkomt in Den Haag is de gewone dwergvleermuis. Dankzij de Zoogdierenwerkgroep Zuid-Holland is veel bekend over de Haagse vleermuiskolonies. Al meer dan dertig jaar doen zij onderzoek naar de verspreiding van vleermuizen in onze stad.

het landschappelijk raamwerk Kijkduin) en worden een belangrijke verbinding tussen Meer en Bos en Landgoed Ockenburgh.

Toekomstige uitbreidingen

Aan de Wateringse Veldzone wordt in de toekomst het geplande ecolint toegevoegd, inclusief een verbinding ter hoogte van de Noordweg. Langs de Houtrustweg wordt een groenstrook aangelegd en speciaal voor huismussen ingericht. Deze zone wordt na realisatie aan de Haagse beekzone toegevoegd.

Omgaan met wensen en functies

Verlichting

In Den Haag liggen veel parken en oude bossen van landgoederen. Het zijn belangrijke plekken voor veel vleermuissoorten. Vleermuizen zijn echte nachtdieren en hun leefgebied moet voldoende donker zijn. Om deze reden houden we groengebieden, ecologische verbindingzones en de zones rond sportvelden zo donker mogelijk. Dit is voor openbare verlichting geborgd in de in 2017 vastgestelde richtlijn Licht op Natuur en

Met de toepassing van 'roadlight' wordt de uitstraling naar omliggend groen zo klein mogelijk gehouden.

geldt niet voor verlichting van derden. Voor het omgaan met het verlichten van sportvelden is een stroomschema opgesteld. Dit stroomschema is opgenomen in bijlage 3.

Waterberging en watercompensatie

Vanuit de noodzaak van klimaatadaptatie en als gevolg van de verdichtingsopgave ontstaat steeds vaker de wens om ook in de ecologische verbindingzones ruimte te geven aan waterberging en/of -compensatie. Om voldoende ruimte te houden voor landnatuur in de ecologische verbindingzones en te garanderen dat extra oppervlaktewater voldoende natuurkwaliteit oplevert, gelden

de volgende randvoorwaarden voor het berging van water in een ecologische verbindingzone:

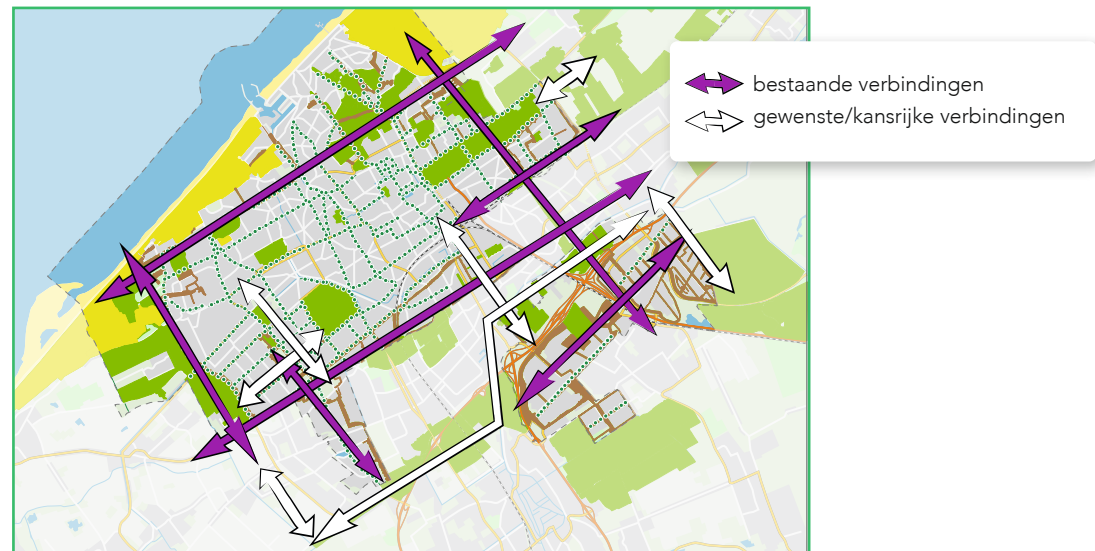
- er kan geen alternatief gevonden worden buiten de ecologische verbindingzone;
- de ecologische verbindingzone ter hoogte van de waterberging of -compensatie blijft uit minimaal 2/3 land bestaan;
- het netto ruimtebeslag gaat niet ten koste van de op pagina 18 genoemde biotopen;
- alle oevers worden als natuurvriendelijke oever ingericht en beheerd;
- de normverhouding oeverlengte versus wateroppervlak is 1:15, waarbij 1:10 de absolute ondergrens is en de ambitie ligt op een verhouding 1:20.

Handvatten voor compensatie bij ruimtebeslag in ecologische verbindingzones

Is extra ruimtebeslag van een niet-ecologische functie in een ecologische verbindingzone onvermijdelijk? Dan wordt in eerste instantie direct grenzend aan de ecologische verbindingzone zowel kwantitatief als kwalitatief gecompenseerd, met als uitgangspunt dat er geen natuurwaarde of natuurpotentie verloren gaat. De verantwoordelijkheid voor de compensatie ligt bij de initiatiefnemer en is altijd maatwerk en onderdeel van het initiatief. Is het absoluut onmogelijk om kwantitatief te compenseren? Dan moeten door de initiatiefnemer de mogelijkheden worden onderzocht om in het gebied zelf extra kwalitatief te compenseren.

Een blik op de toekomst

De huidige ecologische verbindingzones zijn aangewezen op basis van hun ligging en ecologische waarden binnen de huidige stedelijke context. Bestaat de mogelijkheid om nieuwe groene corridors aan te leggen bij grootschalige stadsvernieuwingen vanuit de Agenda Ruimte voor de Stad, dan kan onze stadsnatuur een sterke kwaliteitsimpuls krijgen. Bij voorkeur verbinden deze corridors de stad met het achterland. De optimale breedte voor een nieuwe groene corridor is 100 meter (zie figuur pagina 25). Deze omvang garandeert een grote bijdrage aan de Haagse stadsnatuur en biedt volop ruimte voor medegebruik, bijvoorbeeld in de vorm van spelen, recreatie en/of een langzame verkeersverbinding. Een groene omgeving nodigt mensen uit om ervan te genieten en het draagt bij aan een gezonde leefomgeving. Ook kan zo'n brede corridor een belangrijke rol spelen in klimaatadaptatie.

A person is walking on a paved path that winds through a field of yellow and purple flowers. The path is bordered by a wooden fence. The background shows a dense field of similar flowers under a clear sky.

Stedelijke Groene Hoofdstructuur, Wet natuurbescherming en Natuurnetwerk Nederland

Het netwerk van groengebieden en ecologische verbindingszones noemen we in Den Haag de Stedelijke Groene Hoofdstructuur (RIS 300506). Onderdeel van onze Stedelijke Groene Hoofdstructuur zijn de Natura 2000-gebieden Meijendel & Berkheide, Westduinpark & Wapendal en Solleveld & Kapittelduinen. Deze Natura 2000-gebieden zijn strikt beschermd onder de Wet natuurbescherming. De Natura 2000-gebieden maken, samen met de aangrenzende stranden, ook deel uit van het Natuurnetwerk Nederland. Andere onderdelen van de Stedelijke Groene Hoofdstructuur die behoren tot het Natuurnetwerk Nederland zijn het Haagse Bos, de landgoederen Clingendael-Oosterbeek, Marlot-Reigersbergen en Meer en Bos, de landgoederen langs de Vlietzone, park Sorghvliet en het Bospark nabij de Landscheidingsweg.

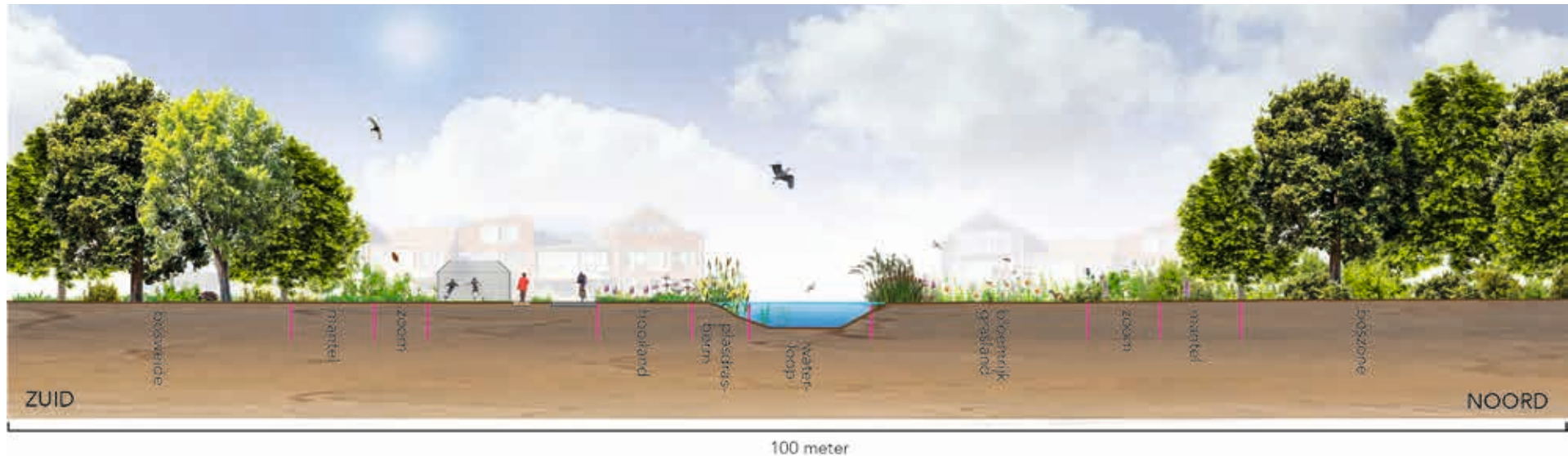
Aan de slag

We gaan het Haagse groenblauwe netwerk natuurlijker inrichten en uitbreiden door:

- het opstellen en/of actualiseren van inrichtings- en beheerplannen voor vogelrustgebieden, ecologische verbindingzones en grote groengebieden (**actiepunten 1-3**);
- in de inrichtings- en beheerplannen de nadruk te leggen op zonering, de noodzaak voor voldoende struiken, het creëren van geleidelijke overgangen en het gebruik van inheems materiaal (**actiepunten 1-3**);
- in de ecologische verbindingzones bomen alleen maar aan te planten en/of te vervangen op basis van een inrichtings- en

beheerplan om zo voor bijen en vlinders voldoende bloemrijke en zonbeschenen plekjes te (be)houden (**actiepunten 1-3**);

- het plaatsen van bijenkasten te beperken tot vastgestelde locaties om zo wilde bijen voldoende ruimte te geven;
- een aantal bestaande groenstroken en watergangen toe te voegen aan het netwerk van ecologische verbindingzones en onderzoeken we de uitbreiding van het areaal aan vogelrustgebieden (**actiepunt 4**);
- te werken met de vuistregels voor biotopen (**actiepunt 5**);
- in de ecologische verbindingzones strikte randvoorwaarden te hanteren ten aanzien van extra ruimtebeslag van niet-ecologische functies, waterberging en -compensatie.

Een ruim opgezette ecologische verbindingzone garandeert een grote bijdrage aan de Haagse stadsnatuur en biedt volop ruimte voor medegebruik.

Beheer van het groenblauwe netwerk en de rest van de stad

Onze stad heeft de afgelopen tien jaar een flinke stap vooruit gezet voor de natuur. We hebben geïnvesteerd in ecologische verbindingzones en natuurvriendelijke oevers. De nadruk lag op het onderling verbinden van de groengebieden. Nu is het tijd voor de volgende fase: we gaan de ecologische kwaliteit van deze leefgebieden verbeteren, én die van de rest van de stad. Zo maken we parken, plantsoenen en andere groengebieden meer geschikt voor allerlei planten en dieren. In het beheer gaan we nadrukkelijk rekening houden met insecten. Ze horen onlosmakelijk bij onze stadsnatuur en zijn onmisbaar als voedsel voor vogels en vleermuizen.

3 BEHEREN VOLGENS PLAN

Waarom ecologisch beheer?

Dieren willen, net als mensen, hun basisvoorzieningen zoals voedsel en een schuilplek dicht bij elkaar hebben. Dat vraagt om gericht beheer waarbij rekening wordt gehouden met het leefgebied van dieren. Ecologisch beheer stimuleert een begroeiing met veel bloemrijke kruiden en structuur. Ook zorgt het voor voldoende voedsel en schuilgelegenheid in een gebied, omdat niet alles tegelijk wordt gemaaid. Zo blijven leefgebieden van dieren intact, kunnen populaties zich duurzaam handhaven en creëren we, in lijn met de Agenda Groen voor de Stad, gunstige vestigingscondities voor planten en dieren.

De grootte van zo'n leefgebied kan heel uiteenlopend zijn. Veel wilde bijen moeten bijvoorbeeld alles binnen een straal van 200 meter kunnen vinden: voedsel, een rustplek, een overwinteringsplek én een voortplantingsplek. Andere dieren hebben een veel groter leefgebied, zoals de hermelijn. Deze kleine rover is zeldzaam in Den Haag en heeft een leefgebied van ruim 1 kilometer doorsnee nodig.

Ecologisch beheer verschilt sterk van traditioneel beheer van grasvelden en bermen, dat geen rekening houdt met het leefgebied van dieren. Traditioneel beheer leidt tot ruige en eentonige begroeiingen waar grassen overheersen en weinig bloemen voorkomen. Een gangbare maaibeurt verandert een plek meestal rigoureus waarbij schuil- en voedselplekken van allerlei diersoorten verdwijnen. Ecologisch beheer, wat met het vaststellen van het Coalitieakkoord 2019-2022: Samen voor de Stad standaard is, ziet er juist op toe dat insecten en andere dieren het hele jaar voldoende voedsel en schuilplekken hebben.

Een structuurrijke omgeving biedt aan veel dieren een leefgebied.

Wat betekent structuurrijk?

Structuurrijk is het tegenovergestelde van eentonig. Een structuurrijke begroeiing heeft veel variatie en afwisseling. Onze duinen zijn bijvoorbeeld erg structuurrijk: kale en begroeide plekken wisselen elkaar af, net als hoge en lage begroeiingen, zonnige plekjes en delen met juist veel schaduw. Deze grote variatie geeft dieren veel mogelijkheden. Een goed voorbeeld van een structuurarme plek is een gazon. De begroeiing is daar eentonig en voor dieren heeft het vrijwel geen waarde. Met het juiste maaibeheer kan meer structuur bereikt worden in onze bermen en weiden, waardoor deze veel aantrekkelijker worden voor insecten.

De ambities voor ecologische verbindingzones en natuurvriendelijke oevers

De ecologische verbindingzones en natuurvriendelijke oevers hebben op dit moment niet de natuurkwaliteit die er mogelijk is. Veel natuurvriendelijke oevers bestaan uit monotone rietkragen. Weides in ecologische verbindingzones bestaan uit slechts enkele soorten grassen met weinig bloemen en geleidelijke overgangen ontbreken. Er wordt met grootschalig materieel gemaaid, de maaifrequentie ligt bij veel natuurvriendelijke oevers te laag en het beheer van struweel is vaak incidenteel en te rigoureu. Specifiek gericht beheer wordt alleen uitgevoerd op de ecologisch meest waardevolle locaties zoals orchideeëngroeiplaatsen, soortenrijke natuurvriendelijke oevers en bloemrijke weides. Onze ambitie is om de ecologische verbindingzones zo optimaal mogelijk te laten fungeren als robuuste, vitale groenblauwe structuren met grote, aaneengesloten, diverse en bloemrijke natuurvriendelijke oevers, weides en struweel die zorgen voor robuuste populaties van wilde bijen, dagvlinders, sprinkhanen, kleine zoogdieren vissen en amfibieën. In de vorige nota lag de nadruk op het oplossen van migratiekelpunten. Deze zijn nu vrijwel allemaal opgelost. We kiezen ervoor om een deel van het huidige budget aan te wenden voor maatwerkbeheer. We doen dit op plekken die met gericht kleinschalig beheer relatief eenvoudig een hogere natuurwaarde kunnen krijgen. Kleine groeiplaatsen van orchideeën worden zo groter en populaties van zeldzame vlinders worden vitaler. Hiermee zetten we een goede stap in de richting van onze ambitie.

Voor het slagen van ecologisch beheer zijn continuïteit, stabiliteit en maatwerk onmisbaar. Omdat in onze ecologische verbindingzones en groengebieden de meeste ecologische winst te behalen is, gaan we het beheer van deze gebieden verankeren in beheer- en inrichtingsplannen. In deze plannen staat:

- welk doel wordt beoogd met het beheer;
- waar welk beheer moet worden uitgevoerd;
- hoe dat beheer wordt uitgevoerd;
- hoe het beheer geëvalueerd wordt en bijgestuurd.

Om ecologisch beheer echt succesvol te maken in de ecologische verbindingzones, groengebieden en op de natuurvriendelijke oevers is het belangrijk om goed omschreven ecologische werkpakketten te hebben en de verschillende werkzaamheden zoals maaien, snoeien en onderhoud aan de watergangen op elkaar af te stemmen. Een doordacht beheer waarbij de uiteenlopende werkzaamheden in samenhang met elkaar worden verricht, levert een optimaal rendement op voor biodiversiteit. Het streven is om al deze werkzaamheden per groengebied of ecologische verbindingzone door een vaste werkploeg uit te laten voeren.

Beheer van bermen, weiden, ruigten en oevers

Het belang van insecten

Insecten zijn onmisbaar in een gezond ecosysteem. Ze spelen een belangrijke rol als bestuiver van planten en bloemen en zorgen voor een gezond bodemleven. Insecten vormen bovendien voedsel voor veel dieren zoals vogels, vleermuizen en kleine zoogdieren. Ecologisch maaibeheer betekent in Den Haag in eerste instantie insectenvriendelijk maaibeheer. Insectenvriendelijk maaibeheer stimuleert de groei van een structuurrijke en bloemrijke kruidenvegetatie, waar veel insecten afhankelijk van zijn. Belangrijk is om niet alles tegelijk te maaien, zodat er voldoende voedsel en schuilgelegenheid blijft voor insecten en andere dieren. Dit betekent dat na elke maaibeurt een deel van de vegetatie moet blijven staan. Op een aantal plekken in Den Haag vinden we heel bijzondere vegetatie, zoals orchideeën. Op dit soort plekken richten we het beheer volledig op deze zeldzame soorten en laten we, om verruiging te voorkomen, geen vegetatie voor insecten staan.

Maaien is altijd nodig

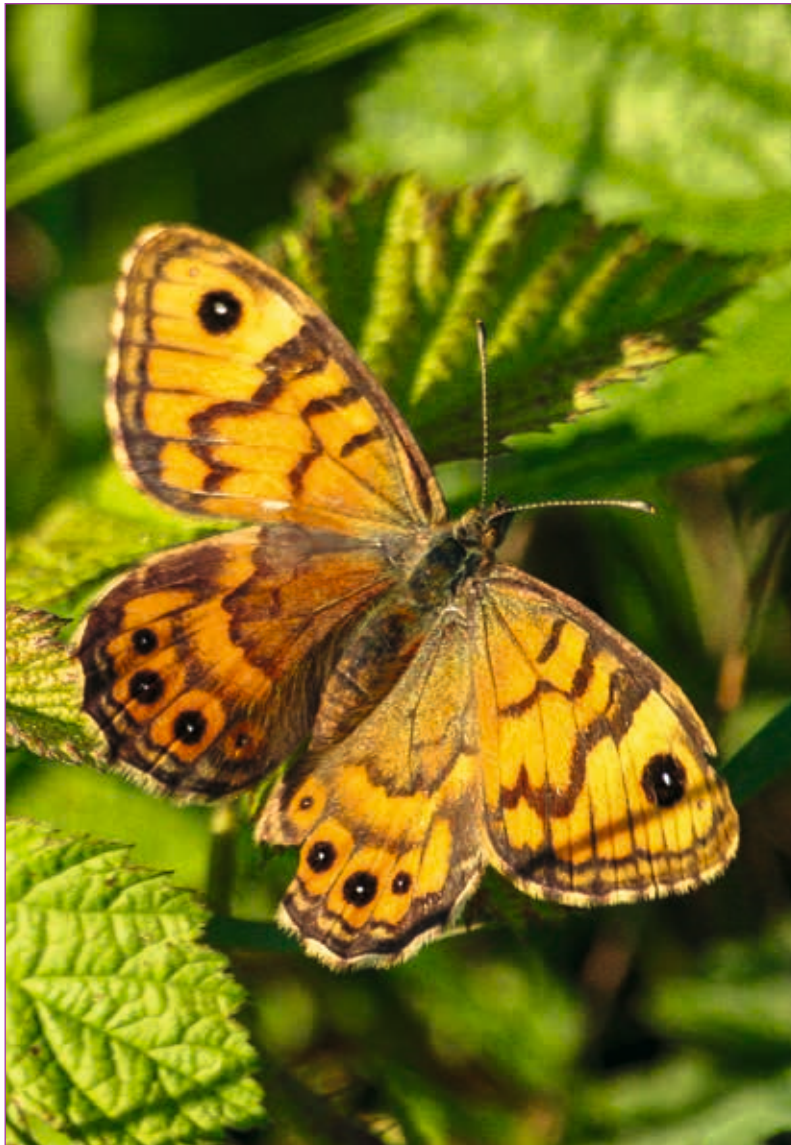
In Den Haag hebben we circa 400 ha bermen, weiden en ruigten. Om verruiging van bermen en weiden te voorkomen zijn één tot twee maaibeurten per jaar nodig, afhankelijk van de lokale situatie. Op voedselrijke plekken moet twee, of zelfs driemaal per jaar worden gemaaid. Plekken die we één keer per twee jaar maaien noemen we ruigten. Soms is een hoge vegetatie niet wenselijk, bijvoorbeeld met het oog op verkeersveiligheid of gebruik. In dat geval kan met een speciaal zaadmengsel een korte vegetatie worden ontwikkeld die ook nog met zes maaibeurten een bloemrijke situatie oplevert.

In Den Haag gaan we alle bermen, weiden en ruigten ecologisch beheren, en hanteren daarbij de volgende uitgangspunten:

- We maaien gefaseerd waarbij per maaibeurt minimaal 20% van de vegetatie blijft staan. Zo houden insecten voldoende voedsel, schuil- en overwinteringsmogelijkheden.
- De vegetatie die blijft staan moet bij voorkeur op een zonnige plek zijn, zodat insecten voldoende warmte krijgen.
- Bloemrijke delen maaien we altijd voor een deel mee om ervoor te zorgen dat deze plekken voldoende voedselarm blijven en niet verruigen.
- Het maaisel laten we minimaal een dag liggen zodat zaden eruit kunnen vallen en insecten kunnen ontsnappen.
- Het maaisel ruimen we altijd binnen drie dagen op, zodat het niet gaat rotten en geen voedingsstoffen uit het maaisel wegspoelen.
- We zetten alleen een maaizuigcombinatie in als het niet anders kan, bijvoorbeeld voor bermen langs autowegen.

Alle vogels zijn voor het grootbrengen van hun jongen afhankelijk van dierlijk voedsel. Foto: Vincent Nederpel.

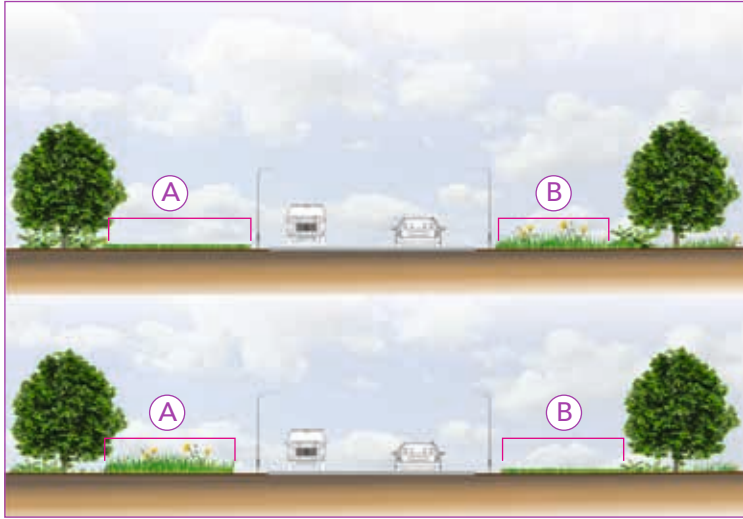
Met een gericht beheerplan vormen we de geluidswal bij Ypenburg om tot een bijen- en vlinderlint. Het is de enige plek in Den Haag waar de zeldzame argusvlinder nog voorkomt. Foto: Leo Reijnierse.

Om de verschillende maaifrequenties optimaal op elkaar af te stemmen, heeft het de voorkeur om het gazon- en overig maaibeheer onder te brengen bij één aannemer per gebied. Door te maaien in vormen maken we maaibeheer aantrekkelijk en herkenbaar in het landschap. Het voorkomt dat mensen denken dat stukjes vegetatie zijn 'vergeten'. Daarbij hanteren we de volgende uitgangspunten:

- Langs trottoirs, fietspaden, wegen en zichtpunten, wordt altijd een rand van ongeveer 1 meter kort gemaaid. Zo'n kort gemaaide rand voorkomt overlast van overhangende planten en geeft een verzorgd beeld.
- Middenbermen smaller dan 3 meter maaien we niet gefaseerd omdat de overblijvende stroken dan zo smal zijn (kleiner dan 1 meter) dat de ecologische waarde laag is.
- We maaien de bermen gefaseerd door steeds één berm niet te maaien.
- In bredere bermen en op taluds laten we stroken staan in de lengterichting. Op vlakvormige locaties werken we ook met herkenbare vormen zodat er een verzorgd beeld ontstaat.
- De stroken vegetatie die we laten staan zijn minimaal 5 meter breed, tenzij dat niet kan vanwege de breedte van de berm of het talud. Overblijvende stroken vegetatie die smaller dan 1 meter zijn, hebben weinig ecologische waarde en laten we niet staan.

Om gefaseerd maaibeheer goed te laten slagen gaan we het gefaseerd over de stad uitrollen en stellen tijdelijk een coördinator om het proces goed te begeleiden.

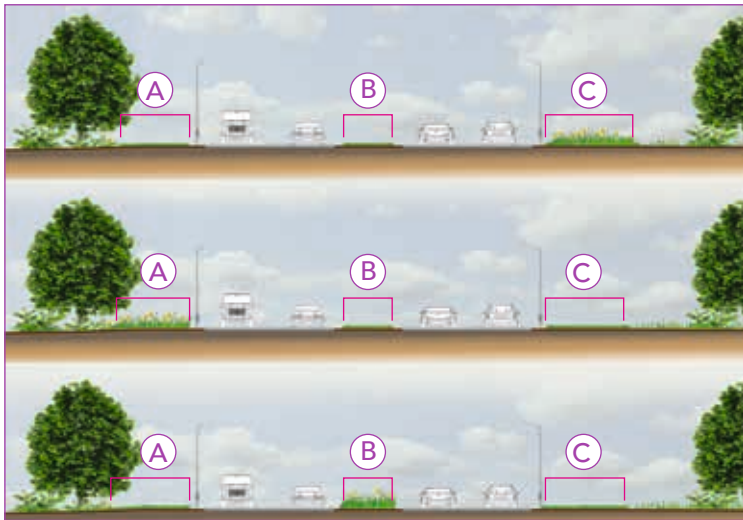
Maaibeurt 1: A wel, B niet | Maaibeurt 2: A niet, B wel

Maaibeurt 1: A niet, B wel | Maaibeurt 2: A wel B niet

Maaibeurt 1: A wel B niet | Maaibeurt 2: A niet B wel

Maaibeurt 1: A en B wel, C niet | Maaibeurt 2: A niet, B en C wel
Maaibeurt 3: A en C wel, B niet

Maaibeurt 1: A wel B niet | Maaibeurt 2: A niet B wel

Maaibeurt 1: A wel B niet | Maaibeurt 2: A niet B wel

Door langs verharding een meter vaker te maaien ontstaat een verzorgd beeld. Foto: Martin van den Hoorn.

Wel of geen maaizuigcombinatie?

De inzet van een maaizuigcombinatie, een machine die maait en het maaisel direct wegzuigt, is vanuit ecologisch perspectief minder wenselijk. Met het wegzuigen van het maaisel worden ook vrijwel alle plantenzaden en insecten afgevoerd. Op moeilijk bereikbare plekken, bijvoorbeeld een steile berm of waar veel verkeer is, is het gebruik van een maaizuigcombinatie niet te vermijden. Door stukken van de vegetatie te laten staan (circa 20%) blijven er voldoende zaden en insecten over na een maaibeurt.

Omvormen van gazons

In Den Haag hebben we circa 360 ha gazons. In een eerste verkenning is gekeken waar het traditionele gazonbeheer omgevormd kan worden naar ecologisch maaibeheer. Uit deze analyse blijkt dat 20-30% van de Haagse gazons op het eerste gezicht geschikt is om ecologisch te beheren. Deze verkenning (zie bijlage 4) vraagt een verdere uitwerking. De overige gazons zijn minder geschikt door de sterk recreatieve functie die ze hebben. Denk aan sportvelden, speelveldjes of picknickplekken waar veel mensen komen. Deze gazons vragen een intensief maaibeheer, gemiddeld 20 keer per jaar.

De voedselarme gronden zijn het meest kansrijk om te veranderen in bloemrijke graslanden. Dat heeft te maken met de bodem: hoe voedselarmer (schraller), hoe meer (bijzondere) soorten. We beginnen met deze kansrijke plekken. Het streefbeeld is de hele zomer bloeiende planten, zodat insecten over een lange periode nectar vinden en het beeld voor mensen aantrekkelijk is.

Het ecologisch maaien op een armere bodem vraagt om een andere inspanning dan op een voedselrijke bodem. Maatwerk dus. Tot slot is een goed onderhoudsplan nodig om te voorkomen dat zwerfafval achterblijft op plekken waar minder intensief gemaaid wordt en de begroeiing wat hoger is.

Uit een analyse blijkt dat 20-25 plekken in Den Haag geschikt zijn om bloemenweiden in te zaaien. Dat zijn bestaande gazons in plantsoenen en groengebieden waar ruimte is voor een bloemenveld met een- en meerjarige soorten (bijlage 4). Op andere plekken worden stroken ingezaaid met meerjarige bloemensoorten, bijvoorbeeld langs een berm of in een overgangszone.

Soortenrijke oevers

De afgelopen jaren is veel geïnvesteerd in natuurvriendelijke oevers. Natuurvriendelijke oevers zijn belangrijk voor de natuur. Dieren kunnen er in en uit het water en er is ruimte voor een natuurlijke begroeiing. De kwaliteit van deze oevers blijkt in de praktijk nog wisselend. Dat vraagt om een volgende stap: het optimaliseren van de soortenrijkdom van de natuurvriendelijke oevers.

Op dit moment domineren op veel plekken hoge rietkragen. Ecologisch waardevolle planten zoals lisdodde en kattenstaart krijgen zo minder kans. Alhoewel rietkragen waarde hebben voor vogels zoals de kleine karekiet en de blauwborst, is een meer afwisselende vegetatie vaak wenselijk. Een meer structuurrijke oever

Vanuit ecologisch oogpunt is een maaizuigcombinatie alleen gewenst op moeilijk bereikbare plekken en plekken met veel verkeer.

Foto: Gaab Wolters/
Minekus Zuidland B.V.

Haagse bloemenmengsels

Op het moment dat een berm opnieuw moet worden ingezaaid, bijvoorbeeld na werkzaamheden in de openbare ruimte, dan is het vrijwel altijd nodig om een bloemenmengsel te gebruiken. Spontane vegetatieontwikkeling duurt namelijk lang, omdat er geen of onvoldoende zaadbronnen in de buurt zijn. Het streven is zo veel mogelijk verschillende soorten bloemen te laten groeien. Dat levert niet alleen meer voedsel op voor insecten, maar voegt ook een kleurrijk beeld toe in de stad. De voorkeur gaat altijd uit naar soorten die van oorsprong in Den Haag voorkomen. We hebben eigen bloemenmengsels ontwikkeld die passen bij de groeiomstandigheden van onze stad (bijlage 5). Deze vijf Haagse mengsels zijn geschikt voor voedselarme en voedselrijke grond, vochtige oevers, bosranden, kruidenbegroeiing/zoom, en bermen en weiden nabij het duingebied.

Zorgplicht

Bij beheerwerkzaamheden gaan we zorgvuldig om met de natuur. Dat is niet alleen een vanzelfsprekende houding maar ook een verplichting vanuit de Wet natuurbescherming. We werken met gedragscodes en verplichten onze aannemers om op die manier te werken. Zo kappen we geen bomen in het broedseizoen en we laten onze aannemers, voordat ze maaien in het broedseizoen, controleren of er vogelnesten zijn of jonge dieren die in het gras schuilen.

vormt het leefgebied voor kleine zoogdieren en libellen. Door het riet terug te dringen krijgen vissen meer ruimte om hun eitjes af te zetten. En een bloemrijke vegetatie langs de waterkant is natuurlijk ook een lust voor het oog. We stellen een oeverbeheerplan op waar we, afhankelijk van de lokale omstandigheden, inzetten op een van de volgende einddoelen:

- behouden van de aanwezige rietkraag;
- terugdringen van de aanwezige rietkraag ten gunste van een meer soortenrijke vegetatie;
- behouden van de huidige soortenrijke, rietarme vegetatie;
- bevorderen van de soortenrijkdom in een al aanwezige, rietarme vegetatie.

Op plekken waar geen ruimte is voor een natuurvriendelijke oever en waar op dit moment een gazon ligt, willen we langs de waterrand een strook van 1 tot 2 meter minder vaak maaien. Zo ontstaat er toch een bloemrijke zone langs het water. Net zoals boven water, is gefaseerd maai-beheer ook ónder water belangrijk. Door delen met vegetatie te laten staan houden vissen en kleine waterdieren voldoende schuilplaatsen.

Aangelegde bloemrijke zone in het Stadhoudersplantsoen. Foto: Valerie Kuypers.

De kosten en voorwaarden voor ecologisch maai-beheer

Het introduceren van gefaseerd maai-beheer in weides en bermen die nu nog niet gefaseerd worden gemaaid kan naar verwachting kostenneutraal, net als overgaan van gazonbeheer (20-22x per jaar maaien) naar gefaseerd weidebeheer (1-2 keer per jaar maaien). Niet overal zal echter het gewenste resultaat worden bereikt. Sterk voedselrijke omstandigheden vragen om een hogere maaifrequentie en gazon dat jarenlang intensief gemaaid is, ontwikkelt een breed en stevig wortelpakket met slechts enkele soorten grassen en vrijwel geen bloemen. Op sommige plaatsen kan dan ook een eenmalige investering nodig zijn om tot een bloemrijke situatie te komen. Om ecologisch maai-beheer goed te laten slagen, is een meerjarenplan nodig dat ingebed moet worden in het ontwerp, het bestek en de begroting.

Overhoekjes zijn schuilplaatsen voor veel verschillende dieren van dieren. Foto: Martin van den Hoorn.

Beheer van bosjes en struweel

Ruimte voor overhoekjes

Waar mogelijk laten we ruimte voor overhoekjes. Overhoekjes zijn plekken waar wat takken of stammetjes op een hoop liggen en waar kruiden mogen groeien, zonder maai-beheer. Deze ogenschijnlijk 'rommelige' hoekjes zijn een ideale schuilplek voor kleine dieren zoals egels, muizen en marterachtigen zoals de hermelijn. Sommige overhoekjes ontstaan spontaan doordat natuurlijk materiaal blijft liggen. Maar een overhoekje kan ook gemaakt worden door bijvoorbeeld takkenrillen te maken of boomstammetjes te stapelen.

Meer dood hout

Waar mogelijk komt meer ruimte voor dood hout. Hout dat aan het vervallen is hoort bij de natuur, allerlei paddenstoelen en insecten leven ervan. Ook voor vleermuizen, spechten en andere vogels is dood hout belangrijk als schuil- en broedplek. Voor bossen werkt de gemeente Den Haag met een streefwaarde dood hout. In de overige groengebieden en ecologische verbindingzones kijken we waar kansen zijn voor (staand) dood hout. Veiligheid krijgt natuurlijk in alle gevallen prioriteit. Een staande dode boom is dus alleen mogelijk op een plek waar deze geen risico vormt voor mensen. Op sommige plekken mag dood hout blijven liggen. Ook dan geldt dat er goed gekeken wordt naar de locatie en het beeld. Het laten staan of liggen van dood hout is meestal een beheerderstaak, maar biedt ook kansen om mee te nemen in het ontwerp van de buitenruimte. Takkenrillen kunnen ingezet worden als avontuurlijke afscheiding van natuurlijk materiaal. En een liggende boomstam kan gebruikt worden als zit- of speelplek. Hout kan ook iets aan een gebied toevoegen in de vorm van landschapskunst.

Levende holle bomen

Op kleine schaal gaan we experimenteren met levende holle bomen. Dat zijn bomen die aanvankelijk gekapt moesten worden, maar die door middel van 'breuksnoei' een langere levensduur krijgen. De ingreep geeft de boom als het ware een tweede leven. Zo'n second-life-boom ziet eruit alsof er net een storm is geweest, doordat takken worden afgebroken bij de ingreep. Dat is de bedoeling en is van tijdelijke aard. Door het uitscheuren van de takken komt op sommige plekken kernhout bloot te liggen waardoor er meer holten ontstaan en de bomen ecologisch veel waardevoller worden. De takken lopen direct uit op de stam, en niet, zoals gewoonlijk, op de uiteinden van de takken. De boom ontwikkelt een nieuwe natuurlijk uitziende kroon. De proef wordt met een vijftal bomen gedaan, waarna de resultaten worden geëvalueerd. De ingreep wordt ter plekke goed uitgelegd zodat het nut ervan duidelijk is. Het laten zien van een streefbeeld (bijvoorbeeld: 'Zo ziet de boom er over 5 jaar uit') helpt om het verhaal te vertellen dat de boom een tweede leven krijgt. Breuksnoei is alleen mogelijk op plekken met voldoende ruimte, zoals bijvoorbeeld in grote parken.

Breuksnoei toegepast in gemeente Langedijk.
Foto: Gemeente Langedijk.

Ecologisch beheer is belangrijk voor de biodiversiteit in de stad. Het is dan ook niet verwonderlijk dat in de kadernota Duurzaamheid staat dat ecologisch beheer de norm wordt in Den Haag. We gaan goed kijken waar ecologisch beheer mogelijk is, rekening houdend met andere functies en ruimtegebruik.

Het ene dode hout is het andere niet

Dood hout vinden we in de natuur in twee vormen: als dood hout op de grond of als rechtopstaande dode stam. Beide vormen zijn waardevol. Het dode hout trek allerlei soorten insecten aan en er kunnen paddenstoelen op groeien.

Staan dood hout verteert niet snel, wordt vaak door de zon beschenen en biedt ruimte aan spechten om er nesten uit te hakken. Een oud spechtenhol doet weer dienst als belangrijke nestgelegenheid voor veel andere vogels. De dikte van het hout maakt nogal uit. Een spechtennest kan niet in een dunne boom uitgehakt worden bijvoorbeeld. Liggend hout is vochtiger en verteert sneller. Daar zijn weer andere soorten van afhankelijk, zoals mossen en varens.

Aan de slag!

We houden met het beheer van groen en water nadrukkelijk rekening met de leefomstandigheden van planten door:

- volgens vaste uitgangspunten gefaseerd te maaien, waarbij per maaibeurt 20% van de vegetatie in herkenbare vormen blijft staan, zodat de stad er aantrekkelijk uit blijft zien;
- ecologisch maaibeheer gefaseerd uit te rollen over de hele stad en dit proces te laten begeleiden door een tijdelijke coördinator (**actiepunten 6 en 7**);
- waar mogelijk gazonbeheer om te zetten naar ecologisch beheer (**actiepunten 6**);
- het opstellen van werkpakketten voor ecologisch beheer en bij implementatie te onderzoeken of een werkploeg verantwoordelijk kan worden voor al het ecologisch beheer (**actiepunt 8**);
- het aanleggen van 20 tot 25 bloemenweides in de stadsparken (**actiepunt 9**);
- het opstellen van een beheerplan voor natuurvriendelijke oevers (**actiepunt 10**);
- in de inrichtings- en beheerplannen voor ecologische verbindingzones, groengebieden, vogelrustgebieden en natuurvriendelijke oevers de nadruk te leggen op continuïteit, stabiliteit en maatwerk in beheer (**actiepunten 1-3 en 10**);
- meer ruimte te geven aan dood hout en op kleine schaal experimenteren met breuksnoei (**actiepunt 11**).

◀ In deze (bijna) dode boom, broedt een paartje kauwen, verblijft een ruige dwergvleermuis en zoeken koolmezen en grote bonte spechten naar insecten.
Foto: Martin van den Hoorn.

Beheer van het strand

Den Haag is een echte badplaats. Het is dan ook niet verwonderlijk dat het strand een van de meest intensief beheerde plekken van Den Haag is. Aan het eind van elke drukke stranddag maken beachcleaners het strand schoon. Dat is in de winter veel minder nodig, dan laten we het strand meer met rust. Vogels kunnen zo profiteren van het voedsel dat op het strand aanspoelt.

Op het strand aangespoelde schelpdieren zijn een feestmaal voor vogels en trekken soms zeldzame soorten aan.
Foto: Vincent van der Spek.

Onder water

De natuur onder water is voor veel mensen een onzichtbare wereld. Onder de waterspiegel leven allerlei planten en dieren die met elkaar een verborgen ecosysteem vormen. Soms trekt het waterleven juist de aandacht: kwakende kikkers, witte leliekopjes die uit een donkere sloot omhoog groeien of libellen die langs de oever patrouilleren. Het zijn momenten die mensen niet snel vergeten. Een gezond natuurlijk watersysteem is een belangrijke bouwsteen voor een vitale stadsnatuur. Het wordt bovendien sterk gewaardeerd door inwoners en draagt bij aan een positieve beleving van de leefomgeving.

4 NATUUR IN EN LANGS HET WATER

Helder water

Helder water is belangrijk voor een gezond waterleven en de beleving van de leefomgeving. Schoon, helder water met bloeiende planten is aantrekkelijker dan troebel water of een dicht kroosdek. Maar helder water is ook onmisbaar voor dieren die op zicht jagen, zoals de visetende fuut en ijsvogel en roofvissen zoals de snoek en de baars.

Van troebel...

Troebel water is vaak het gevolg van een sterke algengroei door (te) veel voedingsstoffen, het opwervelen van slibdeeltjes als gevolg van bootverkeer en bodemwoelende vissen zoals karpers. Vaak speelt ook de grondsoort een rol: vooral wateren met een veenbodem zijn snel troebel doordat veen humuszuren afgeeft en fijne bodemdeeltjes snel opwervelen. Het water in Den Haag is vooral in de zomermaanden door algengroei op diverse plekken troebel. Dat komt door (te) voedselrijk water dat vanuit de omliggende polders door de stad richting zee stroomt, in combinatie met allerlei menselijke activiteiten op en onder het water zoals varen en werkzaamheden in het water.

Bovendien houdt de huidige manier van baggeren van de watergangen een te voedselrijke situatie in stand. Het baggeren in Den Haag dient vooral om de doorstroming op peil te houden, ook wel keurbaggeren genoemd. De watergangen worden voor doorstroming op de juiste diepte gebracht, maar niet al de bagger wordt verwijderd. Het water blijft daardoor te voedselrijk en troebel. Ook is de bagger voor veel waterplanten- en dieren geen geschikte bodem om te leven.

◀ Jonge snoek in plantenrijke stadsvijver.

Foto: Blikonderwater.nl.

...naar helder

Om het water in Den Haag op meer plaatsen helder te maken, is het belangrijk om over te gaan op 'kwaliteitsbaggeren' in plaats van keurbaggeren. Met kwaliteitsbaggeren gaat de Haagse waterkwaliteit een flinke stap vooruit. Ook op kleine schaal is winst te behalen. Aan het einde van dode zijarmen van sloten komt van zichzelf helder water voor. Bijvoorbeeld omdat veel regenwater zich mengt met het oppervlaktewater, er schoon kwelwater omhoogkomt of het water weinig last heeft van opwervende slibdeeltjes. Door deze plekken te koesteren, en als het nodig is hydrologisch te isoleren, kunnen ze uitgroeien tot heldere parels van de stad. Kleine geïsoleerde poeltjes zijn ook belangrijk. Deze visvrije poeltjes zijn de kraamkamers van kikkers, padden en salamanders. Soms groeien er bijzondere waterplanten, zoals kranswieren.

Meer helder water voor de Haagse beek

De Haagse Beek ontvangt op diverse plekken water. De helderheid van de beek verklapt waar het water vandaan komt. Bovenstrooms is de beek helder en groeien er bijzondere waterplanten zoals blaasjeskruid. Op deze plek wordt de beek gevoed met schoon duinwater. Meer stroomafwaarts voegt zich ander water in de Haagse Beek, het water is daar troebel. We gaan onderzoeken of het mogelijk is om over een langere afstand schoon duinwater door de Haagse Beek te laten stromen. Dit versterkt de natuurwaarde en landschapsbeleving.

Karper in onderwaterbos.
Foto: Blikonderwater.nl.

Meer schuilplekken in en onder water

Een onderwaterlandschap moet, net als op het land, schuilplekken bieden aan dieren zoals vissen, vissenlarven, libellenlarven, kokerjuffers en vlokreeftjes. Bij natuurlijke wateren zoals een beekje, rivier of ven zijn dit soort schuilplekken van nature aanwezig in de vorm van planten, takken, omgevallen bomen en onderspoelde oevers. In watersystemen die door mensen zijn aangelegd of sterk door de mens zijn aangepast, ontbreken dit soort belangrijke onderwaterstructuren vaak. In Den Haag willen we, waar het kan, ruimte geven aan extra schuilplekken in het water.

Structuren als schuilplek

Een flinke kuil, een takkenbos of een boomstam op de bodem van het water: structuren onder water zijn onmisbaar als schuilplek voor waterdieren. Om de Haagse wateren meer natuurlijk in te richten gaan we meer van dit soort schuilplekken aanleggen. We kiezen voor natuurlijke materialen die na een paar jaar vanzelf afbreken en waarvan de resten makkelijk verwijderd kunnen worden, voor of tijdens het baggeren. Een goed voorbeeld van nieuwe waterstructuren die met succes zijn aangelegd in Den Haag is het 'vissenbos' in Ypenburg. Met wilgentakken is daar een 'onderwaterbos' aangelegd. In de polder Mariahoeve zijn op diverse plekken viskuilen gemaakt: extra diepe plekken in het water waar de vissen kunnen verblijven en overwinteren.

Waterplanten als schuilplek

Bij een gezond watersysteem hoort een diverse begroeiing van waterplanten. Deze waterplanten leveren ook belangrijke schuilplekken voor waterdieren en (jonge) vissen. Op meerdere plekken in Den Haag ontbreekt een goede waterplantenstructuur. We gaan dit verbeteren door diverse plekken te verrijken met waterplanten zoals witte waterlelie, gele plomp, kikkerbeet, watergentiaan, pijlkruid en waterdrieblad. We gebruiken hiervoor uitsluitend gebiedseigen plantmateriaal.

Rijke onderwatervegetatie is essentieel voor een gezond waterleven.
Foto: Blikonderwater.nl.

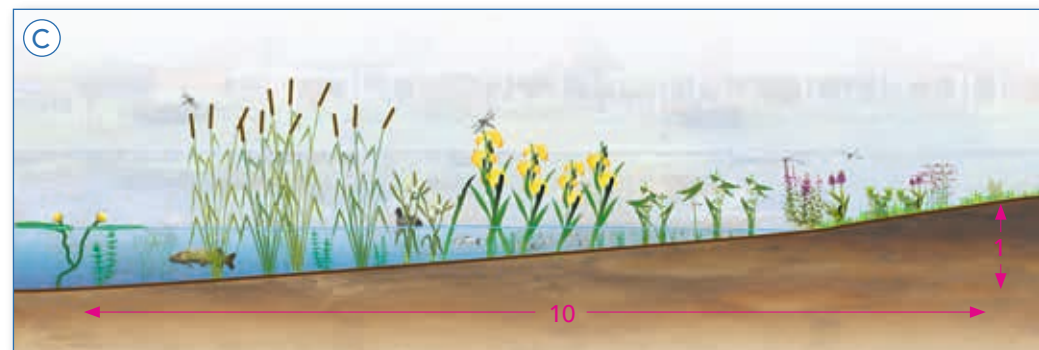
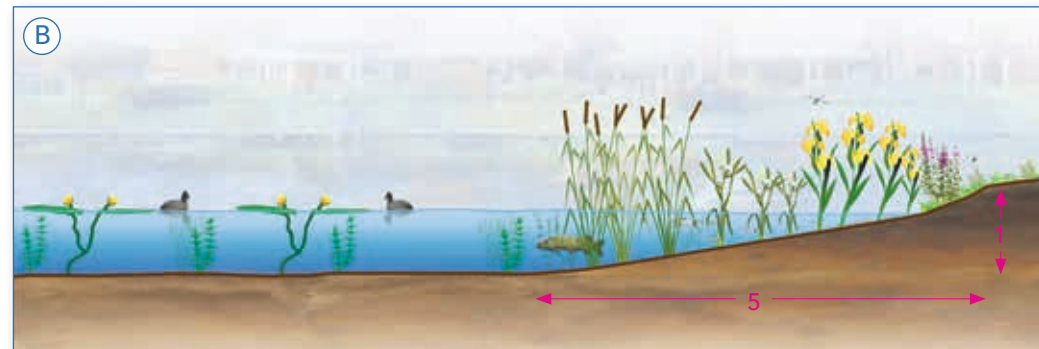
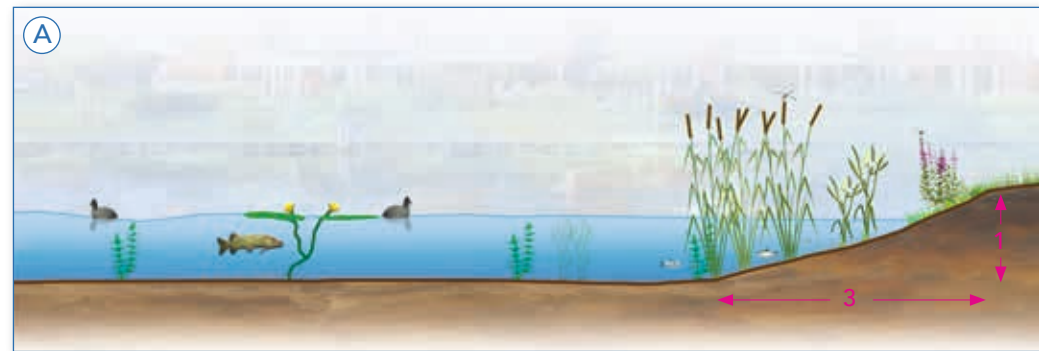
Oevers als schuilplek

Een gevarieerde oeverzone biedt voldoende schuil- en voortplantingsplekken voor vissen en andere waterdieren. In de ondiepe delen van het water zetten vissen hun eitjes af. Op deze plekken warmt het water sneller op en dat komt het vissenbroed ten goede. Tussen de waterplanten kunnen de jonge vissen schuilen. Voor (jonge) watervogels is ondiep water dat geleidelijk overgaat in een plasdrassituatie belangrijk. De vogels verlaten hier makkelijk het water.

Een geleidelijke overgang tussen het water en het land noemen we een natuurvriendelijke oever. Hoe steil een oever oploopt, de taludhelling, is een belangrijk kenmerk van natuurvriendelijke oevers. We onderscheiden de volgende drie niveaus van natuurvriendelijke oevers:

- Minimum: Tamelijk steil; verhouding 1:3
- Norm: Licht steil; verhouding 1:5
- Ambitie: Flauwe oever; verhouding 1:10

In Den Haag hebben we tot nu toe alleen natuurvriendelijke oevers aangelegd op plekken waar we een taludhelling van 1:10 konden realiseren.

Verbeelding natuurvriendelijke oevers. (A) Minimum: tamelijk steil, verhouding 1:3 (B) Norm: licht steil, verhouding 1:5 (C) Ambitie: flauwe oever, verhouding 1:10

Donker water

De Haagse wateren zijn een belangrijk jachtgebied voor onder andere watervleermuizen. Deze nachtdieren leven in holle bomen in onze bossen en eten insecten die uit het water komen. De watervleermuizen vliegen onder andere boven de Haagse grachten en de Hofvijver. De Wet natuurbescherming verplicht ons om ervoor te zorgen dat deze wateren voldoende donker blijven.

Uitstapmogelijkheden voor dieren

Een natuurvriendelijke oever vraagt voldoende ruimte: in het water en op het land is voldoende plek nodig om de gewenste taludhelling te maken. Op veel plekken in Den Haag is geen ruimte voor een natuurvriendelijke oever. Om ervoor te zorgen dat (jonge) watervogels, zoogdieren en amfibieën toch het water in en uit kunnen, plaatsen we op het moment dat zo'n plek een nieuwe beschoeiing krijgt, om de 50 meter een uitreedplek. Plekken met een bestaande oever zijn voorzien van een netwerk van loopplankjes waar dieren de oever kunnen opklimmen. Op plekken met een heel steile hoge oever, zoals in ons grachtenstelsel, kan dat niet. Daar maken we minimaal iedere 250 meter, en in ieder geval altijd tussen twee bruggen, een rustplek voor watervogels.

Aan de slag!

We werken aan een plantenrijk, helder stadswater met voldoende schuilplekken voor waterdieren door:

- te onderzoeken of schoon duinwater over een langere afstand door de Haagse Beek kan stromen (**actiepunt 12**);
- met het Hoogheemraadschap van Delfland te onderzoeken of er voor de KRW-periode 2021-2027 overgegaan kan worden op kwaliteitsbaggeren (**actiepunt 13**);
- het aanleggen van extra schuilplekken voor vissen en andere waterdieren (**actiepunt 14**);
- duidelijke uitgangspunten te hanteren voor natuurvriendelijke oevers (**actiepunt 5**);
- het aanleggen van (nu nog ontbrekende) uitreedplekken en rustplekken voor dieren (**actiepunt 15**).

Dankzij een eendtrappetje kan een jonge eend veilig uit het water klimmen. Foto: Hetwie van der Putten.

◀ Watervleermuizen zoeken hun voedsel in het donker, vlak boven water. Foto: Paul van Hoof.

Natuur hoort bij Den Haag

Hoog in de lucht scheert een groepje gierzwaluwen voorbij, een egel scharrelt van tuin naar tuin en op kademuren groeien zeldzame varens. Natuur houdt zich niet aan de grenzen van onze groengebieden en ecologische verbindingzones. Natuur vind je op tal van plekken in Den Haag. Steden worden steeds meer een volwaardig biotoop voor planten en dieren. Tegelijkertijd staat stadsnatuur steeds meer onder druk door de toenemende verdichting. Door ook buiten de Stedelijke Groene Hoofdstructuur rekening te houden met natuur ontstaat een compleet systeem van ecologisch waardevolle plekken door de héél Den Haag. Dat gaan we bereiken door natuurinclusief te werken, groene stapstenen te versterken en inwoners te stimuleren hun tuin te vergroenen. Zo ontstaat vitale stadsnatuur die tegen een stootje kan.

5 NATUURINCLUSIEVE STAD

Meer ruimte voor natuur in de stad

Planten en dieren kunnen op allerlei plekken in de stad voorkomen en daar een geschikt leefgebied vinden, zoals in bosjes, heggen, privétuinen, bermen, vijvers en op sportvelden. Een aantal diersoorten is zelfs compleet afhankelijk van het stedelijke landschap, zoals gierzwaluwen, huismussen en sommige vleermuissoorten. Deze gebouwbewonende dieren zien de stad als een rotslandschap waar ze kunnen broeden, overwinteren of beschutting vinden.

Steden staan bekend om hun dynamiek: er wordt gebouwd, gerenoveerd, gewerkt en ontwikkeld. Den Haag heeft, zoals veel steden, een verdichtingsopgave en de druk op de openbare ruimte neemt toe als gevolg van stijgende inwoneraantallen. Het groen neemt in oppervlakte af doordat sportgrasvelden worden vervangen door kunstgras en particulieren hun tuinen betegelen. Het beter isoleren van woningen zorgt voor minder broed- en schuilplekken voor vogels en vleermuizen. Deze ontwikkelingen leiden ertoe dat de ruimte voor stadsnatuur steeds minder wordt.

Stedelijke ontwikkelingen zijn ook een kans om de stad te verbeteren. Het biedt mogelijkheden om energie-efficiënter, klimaatneutraler en met meer aandacht voor biodiversiteit te bouwen. Dat vraagt om een houding waarin deze kansen worden gezien en benut, zodat biodiversiteit een volwaardige plek krijgt in het integrale ontwerpproces en het aanwezige groen waarde heeft voor natuur.

Als gemeente zetten we bij stedelijke ontwikkeling in op versterking van biodiversiteit. Zo maken we Den Haag schoner, mooier en levendiger. Dat doen we door nadrukkelijk rekening te houden met natuur bij de inrichting van de openbare ruimte.

Naar een natuurkansenscan

De Agenda Groen voor de Stad heeft als uitgangspunt dat we bij stedelijke ontwikkeling streven naar een natuurinclusieve aanpak door al bij de eerste voorbereiding van projecten aandacht te besteden aan de meerwaarde voor natuur. We geven hier invulling aan door een natuurkansenscan verplicht te stellen bij elk project in de openbare ruimte. Een natuurkansenscan is een eenvoudige, snel te maken scan van aanwezige natuurwaarden en mogelijkheden voor natuur. Zijn er bijvoorbeeld struiken aanwezig die nectar en bessen bieden of als schuilplek dienen voor kleine zoogdieren en broedvogels? Hoe geven we de natuurwaarden een plekje ná de werkzaamheden, en kunnen we meer natuurwaarde realiseren? De achterliggende gedachte is altijd: bestaande natuurwaarden behouden, versterken en uitbreiden waar het kan. Door de stad te bekijken als leefgebied van planten en dieren en te denken in kansen, werken we toe naar een vitalere natuur. Vaak is hier maar een kleine aanpassing in het ontwerp voor nodig. De natuurkansenscan is een kleine uitbreiding van de bestaande onderzoeken die worden uitgevoerd in het kader van de Wet natuurbescherming. We gaan deze natuurkansenscan ook toepassen bij werkzaamheden waar een onderzoek van de Wet natuurbescherming niet nodig is. We starten met het format uit bijlage 6 en we onderzoeken samen met andere gemeenten hoe we tot een Nederlandse standaard kunnen komen.

Door groene stapstenen te versterken in de stad, ontstaat een ondersteunend netwerk rondom de groengebieden en ecologische verbindingzones. Inwoners stimuleren we om hun eigen tuin natuurvriendelijk te maken, zodat Den Haag nog groener wordt.

We gaan natuurinclusief werken en zo proactief meerwaarde voor stadsnatuur maken. Projectontwikkelaars gaan we inspireren, en waar mogelijk verplichten, om natuurinclusief te bouwen. We doen dit door natuurinclusief bouwen verplicht te maken bij grootschalige projecten waar sprake is van tenders en gronduitgifteovereenkomsten en natuurinclusief bouwen als ambitie op te nemen in planuitwerkingskaders.

Groene verbindingen door heel Den Haag

Groene stapstenen in de wijken en buurten

Ook groen in wijken en buurten speelt een belangrijke rol voor de Haagse stadsnatuur. Zelfs relatief kleine stukjes groen, bijvoorbeeld een perkje, bosje of bloemrijke berm, kunnen van belang zijn voor natuur. Deze plekken leveren voedsel en tijdelijke schuilplekken voor allerlei dieren. In de ecologische verbindingzones en groengebieden streven we naar een zo compleet mogelijk leefgebied en oorspronkelijke beplanting. Wijk- en buurtgroen heeft een meer ondersteunende functie voor natuur en wordt door bewoners vaak sterk gewaardeerd als aankleding van de wijk.

Natuurinclusief ontwerpen

Voor het wijk- en buurtgroen maken we gebruik van de vuistregels op pagina 19 en de uitgangspunten voor groengebieden op pagina 18. De klassen 1, 2 en 3 gelden als minimum, norm en ambitie. Het wijk- en buurtgroen heeft veel te bieden voor nectaretende insecten, daarom streven we naar een zo lang mogelijke periode van bloeiende planten. Tuinen en plantsoenen blijken een

hogere waarde voor nectaretende insecten te hebben als er ook planten groeien die van nature in Nederland voorkomen. Daarom zetten we in op een goede mix van zowel uitheems als inheems plantmateriaal.

Groene linten

In Den Haag ligt een uitgebreid netwerk van groene trambanen. Verspreid over de stad ligt er 29 km aan groen tramspoor met in totaal een oppervlakte van 19 ha. Deze groene linten leveren een belangrijke bijdrage aan onze stadsnatuur en helpen in het klimaatadaptief maken van Den Haag. Voor insecten fungeren ze als lange corridors door de stad. Als gemeente zetten we in op het behoud van groene trambanen en het uitbreiden hiervan. Bij de ingebruikname van moderner trammaterieel zijn de huidige tramlussen niet meer nodig en wordt onderzocht of deze ten behoeve van stadsnatuur kunnen worden ingericht.

Langs de Neherkade is een pictorial meadow gerealiseerd. Deze 'semi-natuurlijke' vegetatie is voor wilde bijen en vlinders van grote waarde. Foto: Jan Verburg.

Groene stadsboerderijen en volkstuinten

Ook onze stadsboerderijen en de volkstuintencomplexen zijn belangrijke groene stapstenen voor vlinders, vogels en kleine zoogdieren. In een versteende stad zijn dit soort groene oases, net als het wijk- en buurtgroen, voor allerlei dieren van levensbelang. De volkstuintencomplexen zijn van waarde door de rust die er heerst, de diversiteit aan gewassen en de afwezigheid van straatverlichting. Voor de huismussen, die het in Den Haag al jaren moeilijk hebben en in aantallen teruglopen, zijn onze stadsboerderijen heel waardevol. Deze vogels vinden hier voedsel en onderdak. Door het musvriendelijk inrichten van de stadboerderijen ontstaat een gezonde kernpopulatie huismussen die zich weer kan verspreiden over andere delen van de stad.

Groene particuliere tuinen

Al met al vormen tuinen een substantieel deel van het groen in een stad. Tuinen zijn onmisbaar als leefgebied van veel stadsvogels, kleine zoogdieren zoals de egel en amfibieën zoals de gewone pad en de kleine watersalamander. In de afgelopen jaren hebben veel groene tuinen plaatsgemaakt voor tegels. Het verdwijnen van particulier groen is niet alleen nadelig voor insecten en vogels, maar draagt ook bij aan hittestress in de stad en zorgt voor minder opnamecapaciteit van de bodem bij veel regenwater. We willen onze inwoners bewust maken van de noodzaak van groene tuinen en hen stimuleren om de eigen tuin natuurvriendelijk te maken. We zoeken hiervoor aansluiting bij Operatie Steenbreek. Ook ondersteunen we het vergroenen van schoolpleinen, die niet alleen van waarde zijn voor stadsnatuur, maar ook meehelpen in het verbinden van kinderen met natuur.

Rijke groeiplaats van steenbreekvaren aan de Verheeskade. Foto: M. Baartmans.

Hoeveel groen is er nodig in een stad?

Hoeveel groen heeft een gezonde en leefbare stad nodig? Om deze vraag te beantwoorden gaan we, net als andere gemeenten, onderzoeken of we kunnen komen tot een groennorm voor de openbare ruimte. Een groennorm is een richtlijn voor het aantal m² groen per inwoner per woonmilieu. Daarbij maken we onderscheid tussen 'gebruiksgroen' en 'natuurgroen'. Gebruiksgroen heeft een brede functie en is primair bedoeld voor sport, spelen en honden uitlaten. Natuurgroen is vooral gericht op het versterken van natuur in de stad.

Soortenmanagementplan

Verblijfplaatsen van vleermuizen en nesten van huismussen en gierzwaluwen zijn strikt beschermd door de Wet natuurbescherming. Dit is een doorwerking van de Europese Vogel- en Habitatrichtlijn. Voor werkzaamheden aan gebouwen waarbij (tijdelijk) nesten en/of verblijfplaatsen verloren kunnen gaan is een ontheffing van de Wet natuurbescherming vereist. Een ontheffingstraject is een langdurige en ingewikkelde procedure die voor natuur lang niet altijd het gewenste resultaat oplevert. De gemeente Den Haag heeft daarom samen met diverse woningcorporaties een soortenmanagementplan opgesteld voor gebouwbewonende vleermuizen, huismussen en gierzwaluwen. Met dit plan zorgen we ervoor dat er voor deze soorten veel nest- en verblijfplaatsen bijkomen en vragen we eenmalig een overkoepelende ontheffing aan. Zo garanderen we dat deze soorten een toekomst hebben in onze stad en hoeft niet steeds een tijdrovende ontheffingsprocedure doorlopen te worden. Het Soortenmanagementplan ligt ter beoordeling bij het bevoegd gezag.

Groene kademuren

Op vochtige kademuren groeien vaak bijzondere planten, zoals varens. Ook in Den Haag zijn op een aantal kademuren waardevolle muurvegetaties te vinden. In de Laakhaven bevindt zich zelfs de grootste groeiplaats in Nederland van de beschermde schubvaren. Deze muurplanten vinden houvast in het vochtige mortel tussen de stenen. Om deze fraaie muurplanten voor de stad te behouden, brengen we tijdens de renovatie aan de achterzijde van de nieuwe muren een speciale laag aan, die de muur voldoende vochtig houdt. We doen dit bij kademuren met een hoogte van 70 cm of meer boven de waterlijn. Ook gebruiken we een speciale kalkmortel, die de juiste zuurgraad oplevert en geschikt is voor muurplanten om erin te wortelen. Op termijn worden alle kademuren zo weer geschikt als groeiplaats voor muurplanten.

Natuurinclusief bouwen

Natuurinclusief bouwen is bouwen op zo'n manier dat natuur er baat bij heeft. Dat gaat dus duidelijk een stap verder dan het voorkomen van schade aan beschermde soorten of het voldoen aan de regels van de Wet natuurbescherming. Natuurinclusief bouwen verbetert de natuurwaarde van een plek, bijvoorbeeld door meer schuil- en nestgelegenheden voor dieren te maken. Vaak is het gericht op soorten die afhankelijk zijn van gebouwen, zoals huismussen, gierzwaluwen en een aantal soorten vleermuizen. Maar natuurinclusief bouwen kijkt ook naar de hoeveelheid en het type groen in en rondom gebouwen, bijvoorbeeld door het aanbrengen van groene daken of het inrichten van groene binnenplaatsen. Natuurinclusief bouwen is, samengevat, een manier van werken waarbij maatregelen worden genomen in bouwprojecten om het leefgebied van planten en dieren te verbeteren.

◀ Gierzwaluwen zijn echte stadsvogels die uitsluitend in gebouwen broeden. Foto: Kees van 't Zelfde.

Nutstuin in Den Haag, voorbeeld van groen- en natuurinclusief bouwen. Foto: Arno Lammers.

Als gemeente hebben we een belangrijke stap gezet met het ontwikkelen van een puntensysteem voor groen- en natuurinclusief bouwen en het opstellen van eisen ten aanzien van de hoeveelheid groen bij hoogbouwprojecten. Het puntensysteem verplicht ontwikkelaars om maatregelen toe te passen in, op, aan en rond gebouwen ter bevordering van natuur. Dit puntensysteem is ook opgenomen in de nota Duurzaamheid: Schone energie in een groene stad. Voor hoogbouw is in de Haagse Hoogbouw-nota Eycline Skyline de eis gesteld dat 40% van de footprint van het gebouw terug moet keren in de vorm van een biodiverse daktuin. Ook voor dieren moeten voorzieningen worden gerealiseerd bij hoogbouw. Daarnaast hebben we samen met een aantal Haagse woningcorporaties een soortenmanagementplan opgesteld, waarmee we op een zorgvuldige en proactieve manier omgaan met beschermde soorten die afhankelijk zijn van gebouwen. Zo zorgen we ervoor dat het aantal aanwezige dieren op wijkniveau gelijk blijft en als het even kan, toeneemt. Het soortenmanagementplan ligt ter beoordeling bij het bevoegd gezag.

Dood hout kan een grote toevoeging zijn voor biodiversiteit op groene daken. Foto: Koninklijke Ginkel Groep.

Het Haagse puntensysteem

Den Haag heeft een primeur in Nederland met het invoeren van het puntensysteem 'Groen en Natuurinclusief Bouwen'. Het systeem verplicht ontwikkelaars om natuur te stimuleren op de bouwlocatie en in de directe omgeving daarvan. Het minimale ambitieniveau is uitgedrukt in het aantal te behalen punten. Punten zijn te behalen in de categorieën: muren/daken, nestgelegenheid en omgeving van het gebouw. Aan de basis staan zestien gidsoorten: dier- en plantensoorten die horen bij Den Haag. Het puntensysteem verdeelt Den Haag in vier stadszones: historisch centrum & oude stadswijken, woonwijken, hoogbouw & grootschalige bebouwing en bedrijventerreinen. Per stadszone en type ontwikkeling is aangegeven welke maatregelen er voor welke gidsoort mogelijk zijn en hoe dat in punten wordt gewaardeerd. Met het puntensysteem kan de gemeente Den Haag op een objectieve manier natuurinclusief bouwen voorschrijven en tegelijkertijd de creativiteit in het bouwproces bij de bouwer laten. Ook de toetsing is eenvoudig omdat de scores meetbaar zijn.

Kansen voor klimaatadaptatie

Een groene stad helpt mee in het klimaatbestendig maken van Den Haag. Zo spelen groene zones een belangrijke rol in het opvangen van pieken in waterafvoer (bijvoorbeeld bij stortbuien) en zorgen ze voor verkoeling in de stad. Ook particuliere tuinen, moestuinen en gemeenschappelijke stadstuinen of binnentuinen zijn onmisbaar voor een stad die voorbereid is op veranderingen in het klimaat. Het toepassen van een halfopen verharding helpt mee aan het afvoeren van regenwater en is tevens een groeiplaats voor stadsplanten.

Groene daken

Op gebouwen zijn talrijke mogelijkheden aanwezig voor meer groen. Vooral goed ontworpen groene daken kunnen van grote meerwaarde zijn voor stadsnatuur. Daarnaast kunnen groene daken

Klimaatadaptatie biedt kansen voor stadsnatuur, maar alleen wanneer biodiversiteit vanaf het begin van het ontwerpproces integraal wordt meegenomen en dus onderdeel is van de opgave.

Balans zoeken met energietransitie

De energietransitie is voor elke Nederlandse gemeente een grote opgave voor de komende jaren. In Den Haag hebben we onze ambities vastgelegd in de nota Duurzaamheid: Schone energie in een groene stad waarin de opgave en de aanpak voor de komende periode beschreven staat. De overstap naar schone energie en meer duurzaamheid gaat invloed hebben op de fysieke leefomgeving, bijvoorbeeld met de komst van zonnepanelen of het nemen van isolatiemaatregelen in gebouwen. Ook natuur profiteert op de lange termijn van een schonere en duurzame wereld. Een aantal maatregelen pakt echter op de korte termijn negatief uit voor dieren die afhankelijk zijn van gebouwen, zoals mussen, gierzwaluwen en een aantal vleermuissoorten. Voor deze op Europees niveau strikt beschermde diersoorten zijn voornamelijk grondige isolaties, waarbij kieren en spleten in gebouwen verdwijnen, funest. Als gemeente hebben we de verantwoordelijkheid en de verplichting om te zorgen dat energiebesparende maatregelen niet ten koste gaan van deze soorten.

Het is relatief makkelijk om rekening te houden met mussen en gierzwaluwen. Door speciale nestkasten in te bouwen in muren van geïsoleerde huizen, kunnen negatieve effecten op deze soorten meestal worden voorkomen. Het puntensysteem en het soortenmanagementplan voorzien hier naar alle waarschijnlijkheid voldoende in. Vogels krijgen meerdere jongen per jaar (soms zelfs meerdere legfels) waardoor een populatie zich na een tijdelijke teruggang, ook weer vrij snel kan herstellen, zeker in een natuurinclusieve stad waar voldoende voedsel is.

Dat ligt anders bij vleermuizen. Deze dieren kiezen heel specifiek een netwerk aan gebouwen om in te leven. Dit doen ze op basis van de ligging van het pand, de temperatuur en de vochtigheid in de spouw of onder de dakpannen. Vooral aan de gebouwen waarin ze overwinteren of hun jongen grootbrengen, stellen de vleermuizen hoge eisen. Het is dan ook niet voor niets dat sommige gebouwen al decennialang in gebruik zijn. Een geschikte verblijfplaats waar vleermuizen overwinteren of hun jongen grootbrengen, is vaak niet goed na te bootsen met het plaatsen van vleermuiskasten. Vleermuizen krijgen bovendien maar één jong per jaar, en ook niet altijd elk jaar. Het is daardoor een kwetsbare soortgroep die lang nodig heeft om zich te herstellen na een daling van het aantal dieren. Sommige vleermuissoorten zijn als populatie nog aan het herstellen van het inmiddels verboden bestrijdingsmiddel DDT dat in de jaren '70 van de vorige eeuw werd gebruikt in Nederland.

Juist in de wat oudere Haagse wijken vinden we grote vleermuiskolonies. In de wijk Mariahoeve zijn er aanwijzingen dat er grote aantallen vleermuizen in de daar aanwezige flatgebouwen overwinteren. Deze flatgebouwen zijn mogelijk zelfs van belang voor de regionale populatie. Het is daarom nodig dat er extra onderzoek wordt uitgevoerd naar de vleermuispopulaties in de Groene Energie Wijken uit de nota Duurzaamheid, en in het bijzonder in de wijken die boven aan de agenda staan. Zo krijgen we een goed beeld van de populaties zelf en de locaties waar ze verblijven. We kunnen op die manier tijdig anticiperen op voorgenomen maatregelen en werken zo voldoende zorgvuldig om een ontheffing van de Wet natuurbescherming te kunnen krijgen.

helpen bij het opvangen van regenwater en het tegengaan van hittestress. In het algemeen kan worden gesteld dat een groen dak met een meer diverse vegetatie een hogere waarde voor stadsnatuur heeft. De keuzemogelijkheden voor dakvegetatie hangt sterk af van de toegepaste substraatdikte, die weer afhankelijk is van de draagconstructie van het dak. Vanuit stadsnatuur hanteren we de volgende uitgangspunten voor groene daken:

	Substraatdikte bestaand dak	Substraatdikte dak <30 m hoog	Substraatdikte dak >30 m hoog
Minimum	5-7 cm	15-30 cm	7-15 cm
Norm	7-15 cm	30-50 cm	15-30 cm
Ambitie	15-30 cm	>50 cm	30-50 cm

Score volgens puntensysteem	Substraatdikte	Begroeiing
1	5-7 cm	sedum
2	7-15 cm	sedum, grassen, kruiden
3	15-30 cm	(grassen), kruiden, dwergheesters
4	30-50 cm	kruiden, dwergheesters, struiken
5	>50 cm	kruiden, dwergheesters, struiken, bomen

Groene daken kunnen goed samengaan met het plaatsen zonnepanelen of zonnecollectoren en werken bij zonnepanelen zelfs rendement verhogend. Het is dan wel van belang dat de panelen of collectoren voldoende hoog, op enige afstand van elkaar en onder de juiste hoek worden geplaatst. Alleen op die manier kan de vegetatie onder en naast een paneel of collector optimaal groeien. De planten krijgen dan voldoende licht en insecten kunnen zich zo opwarmen. De volgende vuistregels moeten bij de combinatie van panelen/collectoren en een groen dak worden gehanteerd:

- de afstand tot de onderzijde van het zonnepaneel of zonnecollector is minimaal 20 cm;
- de afstand tussen twee rijen zonnepanelen/zonnecollectoren is minimaal de breedte van een paneel of collector;
- wanneer groene daken worden gecombineerd met een terras is het raadzaam om het terras in een hoek van het dak te positioneren. Zo blijft voor stadsnatuur een groot aaneengesloten oppervlak beschikbaar.

Groene gevels

Ook het vergroenen van gevels van gebouwen zorgt voor meer biodiversiteit in de stad. Klimplanten leveren op lokaal niveau voedsel en beschutting voor vogels en insecten. Fraaie muurbepanting draagt daarnaast bij aan een kleurrijk straatbeeld. Om gevelgroen robuust te maken, is het nodig om de planten in volle grond te zetten, zodat ze voldoende kunnen wortelen en minder vatbaar zijn voor droogte en kou.

Een blik op de toekomst

Den Haag kan, nog meer dan nu, voor veel planten- en diersoorten een volwaardige stadsbiotoop worden. De ideeën, uitgangspunten, vuistregels en ambities uit deze nota laten zien hoe we onze stadsnatuur verder kunnen versterken. We willen van Den Haag een stad maken waar biodiversiteit een vanzelfsprekend onderdeel van is en waar mensen prettig wonen en werken. Dit betekent dat grootschalige stadsvernieuwingen gepaard moeten gaan met het aanleggen van grote, groene corridors met ruimte voor mens en natuur. Natuurinclusief bouwen en ontwerpen moet een onderdeel worden van het omgevingsplan en vanzelfsprekend zijn voor onze planners, ontwerpers en stedenbouwkundigen. Het beheer van natuurinclusieve gebouwen is een uitdaging. Hoe kan worden gegarandeerd dat ook op de lange termijn het beheer zo wordt uitgevoerd dat het groen voor stadsnatuur een blijvende waarde heeft?

Meer variatie: meer soorten

sedum
substraatdikte 5-7 cm

sedum, grassen
substraatdikte 7-15 cm

sedum, grassen, kruiden
substraatdikte 15-30 cm

grassen, kruiden, dwergheesters
substraatdikte 30-50 cm

kruiden, dwergheesters, struiken, bomen
substraatdikte >50 cm

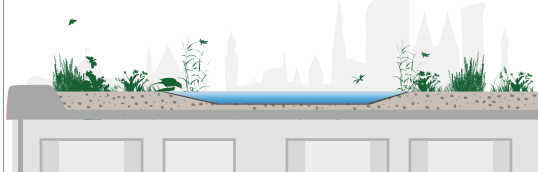

Extra objecten leveren meerwaarde

boomstam

vijver

insectenhotel

zandhoopjes

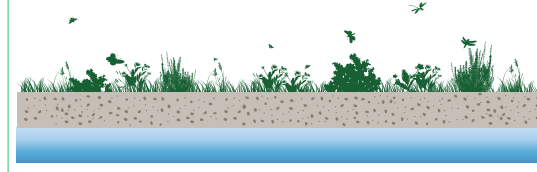

reliëf

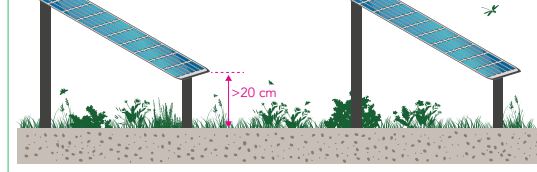

Multifunctionele daken

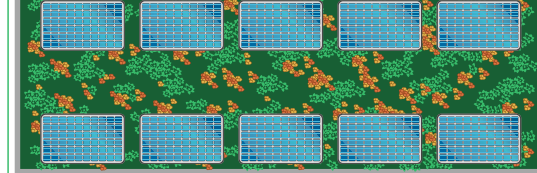
combineren met waterretentie is mogelijk

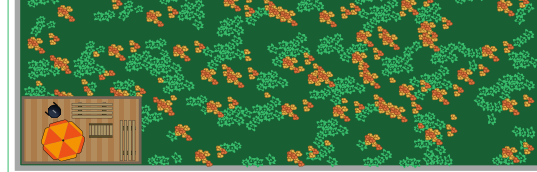
ruimte om ook onder zonnepaneel te groeien

zonnepaneelbreedte tussen rijen vrijhouden

terras aan de zijkant

Het verticale bos van Milaan

i

Een iconisch voorbeeld van natuurinclusief bouwen is het 'Bosco Verticale' in Milaan. Deze hypermoderne woontorens zijn met bomen en struiken bekleed. De begroeiing van de gebouwen is onderdeel van het ontwerp. Het onderhoud van dit 'verticale bos' is centraal georganiseerd en in handen van zogenaamde *flying gardeners*, tuinmannen die langs de gevels abseilen. De bewoners van de appartementen mogen zelf niets aan het groen veranderen.

'Bosco Verticale'
in Milaan. Foto:
Wikimedia Commons.

Aan de slag!

We leggen het accent op een natuurinclusieve stad door zoveel mogelijk kansen voor natuur te benutten door:

- voor elke herinrichting en omvorming van de openbare ruimte een natuurkansenscan verplicht te stellen;
- te werken aan een landelijke standaard voor een natuurkansenscan (**actiepunt 16**);
- te onderzoeken of we kunnen komen tot een groennorm voor de openbare ruimte (**actiepunt 17**);
- projectontwikkelaars te inspireren, en waar mogelijk te verplichten, om natuurinclusief te bouwen;
- inwoners bewust te maken van de noodzaak van groene tuinen;
- waar mogelijk wijk- en buurtgroen natuurinclusief te ontwerpen (**actiepunt 18**);
- samen met de HTM te onderzoeken of een verdere vergroening van trambanen en het voor natuur benutten van vrijkomende tramlussen mogelijk is (**actiepunt 19**);
- bij renovatie kademuren met een hoogte van 70 cm of meer boven de waterlijn muurplantvriendelijk in te richten (**actiepunt 18**);
- te onderzoeken hoe ecologische uitgangspunten kunnen worden verankerd in de opgave voor een klimaatadaptieve stad (**actiepunt 20**);
- het begeleiden van de energietransitie bij onderzoek naar de vleermuispopulaties in Groene Energie Wijken uit de Nota Duurzaamheid (**actiepunt 21**).

Op naar een natuurinclusief Den Haag. ►

Illustratie: Stephan Timmers.

Omgaan met lastige natuur

Alle wereldsteden herkennen zich erin: overlast van dieren die plaatselijk in grote aantallen voorkomen. Dat komt omdat steden een aantal eigenschappen hebben die ervoor zorgen dat sommige diersoorten enorm kunnen toenemen. Ook een aantal plantensoorten kan voor veel overlast zorgen. Lastige natuur hoort onlosmakelijk bij een grote stad en zal nooit helemaal verdwijnen. Voor een deel is het dus leren samenleven met deze mede-stadsbewoners. Als gemeente werken we aan het beheersbaar houden van lastige dieren en planten. Dat doen we door de populatieontwikkeling van diverse overlastsoorten goed in de gaten te houden. We grijpen alleen in wanneer daar aanleiding voor is vanuit de volksgezondheid of wanneer er economische of ecologische redenen zijn.

6 LASTIGE NATUUR

De stad als aantrekkelijk leefgebied

Alle grote steden hebben te maken met 'lastige' natuur: overlast van dieren die plaatselijk in grote aantallen voorkomen zoals ratten, ganzen, halsbandparkieten en stadsduiven. Maar ook meeuwen zorgen voor overlast in kustplaatsen van Nederland, België, Noord-Frankrijk en andere landen. In Azië kampen stedelingen met een vergelijkbaar probleem, maar dan met huiskraaien. Steden hebben een aantal eigenschappen die voor sommige diersoorten zeer gunstig zijn.

De stad als voedselbron

Een belangrijke oorzaak voor de sterke toename van een aantal diersoorten in de stad is de aanwezigheid van voedsel in de stad het hele jaar door. Vaak ontbreken bovendien natuurlijke vijanden. Dieren die daarvan profiteren, krijgen de kans om zich sterk te vermeerderen. Zoals de huiskraai en de bruine rat. Deze dieren zijn zelfs geheel afhankelijk van mensen en bijna altijd in de buurt van huizen te vinden. Stadsduiven en halsbandparkieten leven in West-Europese steden ook bijna volledig van het voedsel dat mensen achterlaten. De stad trekt ook andere, van oorsprong meer schuwe, soorten aan die afkomen op het eindeloze voedselaanbod. Wasberen plunderen vuilnisbakken in diverse Noord-Amerikaanse steden, in Londen grazen groepjes herten in de stadsparken en achtertuinten van mensen. De vos ruikt op in allerlei steden en in Den Haag doen diverse ganzensoorten zich tegoed aan het malse gras van gazons langs de waterkant. In de zomer krijgt onze stad op sommige dagen bezoek van soms wel 10.000 meeuwen die in het Rotterdamse havengebied broeden en hier voedsel voor hun jongen zoeken.

◀ Groep rustende halsbandparkieten bij het Binnenhof. Foto: Marten van Dijk.

De stad als laatste toevluchtsoord

Een aantal dieren trekt naar de stad omdat hun leefgebied in het landelijke gebied onder druk staat. Zoals in Australië, waar de witte ibis zich in de stad vestigde. Deze sierlijke vogel raakte zijn natuurlijk leefgebied grotendeels kwijt door het droogleggen van moerasgebieden voor de landbouw. Het dier vond in onder andere Sydney een nieuwe habitat waar het vervolgens overlast veroorzaakt: de vogels stelen voedsel, maken lawaai en laten mest achter. In het Indiase New Delhi zorgen resusapen voor overlast. De apen werden verdreven uit hun natuurlijke omgeving en vestigden zich in de stad, waar ze voedsel stelen, inbreken en aan glasvezelkabels knagen. Vergelijkbare problemen zijn er met Java-apen in Maleisië en makaken in Thailand.

In steden langs de Atlantische kust spelen problemen met broedende zilvermeeuwen en kleine mantelmeeuwen. Van oudsher broeden deze vogels langs de kust. De duinen waren lange tijd een geliefde broedplek, totdat de vos zich daar in de jaren '90 vestigde. De meeuwen verruilden hun broedplek voor de stad waar ze op vosvrije plekjes gingen nestelen zoals eilandjes, havens, industriegebieden en stadsdaken. Door uitbreidingen in de havens staan inmiddels een aantal broedkolonies onder druk waardoor naar verwachting een deel van deze vogels uitwijkt naar stadsdaken.

Planmatig werken is belangrijk

Het is belangrijk om planmatig te werk te gaan als een probleem ontstaat met lastige soorten. Door het maken van een grondige analyse wordt helder welke middelen nodig zijn om het probleem aan te pakken en vanuit welke domeinen deze aanpak vereist is: volksgezondheid (inclusief verkeersveiligheid), economie (bouw en stadsontwikkeling) of ecologie.

De stad als warme plek

Wat tot slot een rol speelt bij de aantrekkingskracht van de stad is de temperatuur: het is er beduidend warmer dan in het buitengebied. Diverse diersoorten kunnen zich daardoor over een langere periode van het jaar voortplanten. Ook zorgt het ervoor dat een aantal soorten zich kan handhaven die normaal gesproken in een warmer klimaat leven, zoals halsbandparkieten en huiskrekels.

Beheersbaar houden

Steeds meer dringt het besef door dat lastige soorten er nu eenmaal bij horen en dat het ondoenlijk is ze volledig te bestrijden. Beter is het om te leren samenleven met deze dieren. Het belangrijkste is om met een gezond ecosysteem de overlast beheersbaar te houden. In Den Haag houden we de populatieontwikkeling van overlastsoorten zoals meeuwen, halsbandparkieten en ganzen in de gaten. We grijpen alleen in als er vanuit de volksgezondheid aanleiding voor is, of wanneer daar economische of ecologische redenen voor zijn. Bij vogelpopulaties kan dat op de volgende manieren:

- wegnemen van rustplaatsen;
- voorkomen dat dieren gaan broeden;

- voorkomen dat eieren uitkomen;
- actief verjagen van dieren.

Wanneer het gaat om het voorkomen dat eieren uitkomen of om het wegnemen van nesten kan dit uitsluitend met toestemming van de provincie Zuid-Holland (zie kader Ontheffing Wet natuurbescherming).

Naast vogels zijn er nog een aantal diersoorten waarvan bestrijding vanuit het oogpunt van volksgezondheid wenselijk kan zijn. Dit zijn de bruine rat, de eikenprocessierups en de bastaardsatijnrups. De eikenprocessierups wordt, vanwege de extreem allergische reactie die de brandharen van deze rups veroorzaken, altijd verwijderd. De bruine rat en bastaardsatijnrups worden alleen bestreden wanneer er sprake is van een overlastsituatie. Bij andere diersoorten is het uitgangspunt dat we niet ingrijpen, maar bij sterke overlastsituaties overwegen we maatwerk.

Een flink deel van onze stadsplanten is afkomstig uit andere landen. Denk aan verwilderde tuin- of kamerplanten of planten die uit rondgestrooid vogelvoer zijn opgekomen. Sommige uitheemse soorten kunnen leiden tot economische schade of een gevaar opleveren voor de volksgezondheid, zoals de Aziatische duizendknopen en de aalsemambrosia. Het is gewenst om deze planten actief te bestrijden. Andere uitheemse planten doen het zó goed, dat inheemse soorten in het gedrang komen, bijvoorbeeld in onze duingebieden. Daar vormen rimpelroos, mahonie en diverse sneeuwbessoorten een bedreiging voor de biodiversiteit van deze beschermde Natura 2000-gebieden. Voor deze plantensoorten proberen we verdere verspreiding naar de Natura 2000-gebieden te voorkomen, door ze niet meer aan te planten binnen 200 meter van een Natura 2000-gebied. Hoe deze bestrijding wordt opgepakt, is uitgewerkt in de voor deze Natura 2000-gebieden opgestelde beheerplannen.

Aanpak overlast dieren

Populaties volgen en ingrijpen wanneer volksgezondheid in het geding is

zilvermeeuw, kleine mantelmeeuw, halsbandparkiet, nijlgans, grauwe gans, Canadese gans, soepgans

Actief bestrijden vanwege risico voor volksgezondheid

eikenprocessierups

Bestrijden in overlast-situaties vanwege mogelijk risico voor volksgezondheid

bruine rat, bastaardsatijnrups

Aanpak overlast planten

Voorkomen verspreiding naar Natura 2000-gebieden

rimpelroos, mahonie, sneeuwbesoorten niet aanplanten in zone van 200 m rondom Natura 2000-gebieden

Bestrijden en/of beheersbaar houden in verband met economische (en ecologische) schade

Aziatische duizendknopen, grote waternavel

Actief bestrijden in verband met risico voor volksgezondheid

reuzenberenklauw, alsemambrosia

Bloeiende rimpelroos in de Bosjes van Poot.
Foto: Jurriaan Brobbel.

Een gezond stadsecosysteem

Een stad is gebaat bij een hoge biodiversiteit. Heeft een stad weinig planten- en diersoorten, dan blijven alleen een aantal opportunistische soorten over, zoals stadsduiven, kraaien, meeuwen en ratten. Een hoge biodiversiteit zorgt voor minder plaagsoorten en ongewenste nieuwkomers. Een voorbeeld is de komst van de slechtvalk naar onze steden. Met de terugkeer van deze roofvogel hebben stadsduiven en halsbandparkieten een natuurlijke vijand gekregen en is het stadsecosysteem completer en evenwichtiger geworden. Een gezonde populatie vogels en vleermuizen helpt ook om plaagsoorten in toom te houden, zoals de eikenprocessierups en de buxusmot. Een aantal Nederlandse gemeenten neemt inmiddels maatregelen om het aantal koolmezen in de buurt van eikenbomen te vergroten, door nestkasten te plaatsen en speciale kruidenmengsels in te zaaien. Op golfbanen zijn initiatieven om het aantal spreuwen te verhogen, omdat deze vogels helpen in het bestrijden van plaagsoorten in gazons. En in Den Haag werd in 2017 een lokale konijnenplaag opgelost door een vos.

Ontheffing Wet natuurbescherming

Ingrijpen bij een inheemse vogelsoort kan alleen met een ontheffing van de Wet natuurbescherming. De provincie Zuid-Holland is daarvoor het bevoegde gezag. De provincie verleent alleen een ontheffing wanneer zij overtuigd is van de noodzaak van ingrijpen in het kader van volksgezondheid en er geen alternatief voorhanden is.

Het leren leven met de aanwezigheid van grote aantallen dieren in een stad is een uitdaging voor inwoners van alle grote steden.

Snel ingrijpen bij nieuwe problemen

Natuurlijk zijn er altijd nieuwe soorten die zich in onze stad kunnen vestigen en overlast gaan veroorzaken. Door alert te zijn op potentieel lastige soorten, kunnen we problemen in een vroeg stadium signaleren. Vooral bij nieuwe uitheemse soorten waarvan aanwijzingen zijn dat deze mogelijk tot problemen leiden, is het streven om direct in te grijpen. Dat is vaak makkelijker en goedkoper dan afwachten en zien hoe een soort zich ontwikkelt.

Aan de slag

We houden de overlast die sommige planten en dieren voor zover dat binnen onze wettelijke mogelijkheden ligt, beheersbaar door:

- te streven naar een gezond stadsecosysteem;
- de populatieontwikkeling van overlastgevende soorten te volgen en in te grijpen als daar vanuit volksgezondheid, economie of ecologie aanleiding toe is (**actiepunt 22** en **29**);
- de verspreiding van rimpelroos, mahonie en sneeuwbes naar Natura 2000-gebieden te voorkomen (**actiepunt 23**).

◀ Dakbroedende kleine mantelmeeuw.

Foto: Ronald van Oosterom.

De Japanse Duizendknoop: schadepost voor economie en ecologie

Van oorsprong komt de Japanse Duizendknoop uit Japan, China, Taiwan en Korea. De Japanse Duizendknoop bestaat eigenlijk uit drie soorten: de 'echte' Japanse Duizendknoop (die het meest voorkomt), de Sachalinse Duizendknoop en de Boheemse Duizendknoop. Beter is om te spreken van Aziatische Duizendknopen.

Deze hard groeiende planten kunnen voor veel economische schade zorgen, doordat ze via scheuren in funderingen van huizen dringen, asfalt kunnen openbreken en zelfs betonconstructies aantasten. Bouwterreinen moeten vaak voor zeer grote bedragen worden gesaneerd. Ook ecologisch gezien zijn de Aziatische Duizendknopen een schadepost. De twee tot drie meter hoge planten vormen zo'n dicht bladerdek dat eronder vrijwel niets kan leven. De planten kregen vanaf circa 1950 de kans om in Nederland te verwilderen en komen inmiddels in heel ons land voor. Verspreiding gebeurt via grondverzet en maaisel dat weer opnieuw uitloopt.

In Den Haag vinden we Aziatische Duizendknopen op tal van plekken, maar vooral in het Westduinpark, op Clingendael & Oosterbeek en bij het knooppunt van de A12/A4. Ook groeit de plant op diverse plekken naast en door wegen en andere verhardingen. Aziatische Duizendknopen zijn zeer moeilijk te bestrijden. In Nederland en daarbuiten is al veel geëxperimenteerd met allerlei bestrijdingsmethoden. Alleen uitgraven, meerdere jaren afdekken, injecteren met glyfosaat en zeer frequent uittrekken en/of maaien hebben redelijk resultaat. Op dit moment experimenteren we in Den Haag met een aantal methoden zoals het uitzeven van wortels en het behandelen met stoom. Den Haag kent nog geen structurele aanpak.

Natuur beleef je samen

Het is bijna niet voor te stellen. Den Haag zonder zingende merels, kwakende kikkers, vlinders fladderend boven een bloemenweide of een eekhoorn die wegschiet in het Haagse Bos. Natuur is een onmisbaar onderdeel van een leefbare stad. Alle inwoners maken gebruik van onze groene stad door er te ontspannen, sporten of recreëren. Ook zorgt het voor frisse lucht, een mooi uitzicht en verkoeling op hete zomerdagen. Toch zijn niet alle bewoners zich bewust van de waarde van stadsnatuur en vaak ontbreekt de kennis erover. Als gemeente willen we onze inwoners nieuwsgierig maken naar de Haagse natuur. We willen het verhaal over de waarde van stadsnatuur vertellen, betrokkenheid stimuleren en initiatieven ondersteunen. Samen werken aan een gezonde stadsnatuur!

7 SAMEN VOOR NATUUR

Het verhaal vertellen

Stadsnatuur en groen zijn voor veel inwoners een vanzelfsprekend onderdeel van onze stad. Dagelijks genieten mensen van het verblijven in onze parken en groengebieden. Ontmoetingen met dieren zorgen voor verwondering. Groen levert ontspanning, geeft ruimte aan spel en sport en draagt bij aan een gezond woonklimaat. Toch is voor veel inwoners de waarde van onze stadsnatuur niet vanzelfsprekend. Veel mensen zijn zich niet bewust van de planten en dieren in hun leefomgeving en ze weten weinig over wat stadsnatuur nodig heeft.

Als gemeente willen we het verhaal van onze stadsnatuur delen met een breed publiek. De natuur om de hoek en de groengebieden komen zo meer onder de aandacht en er ontstaat meer begrip voor ecologisch groenbeheer en 'lastige' natuur. Zo vergroten we zoals aangegeven in de Agenda Groen voor de Stad het bewustzijn ten aanzien de betekenis van natuur voor het leven in de stad. We gaan online en offline de communicatie over stadsnatuur versterken. De website www.hethaagsegroen.nl is daar een belangrijk onderdeel van. Met storytelling, blogs en publieksactiviteiten betrekken we inwoners bij de Haagse stadsnatuur. We zetten vaker sociale media in om verhalen te delen over bijzondere planten en dieren. Waar mogelijk sluiten we aan bij landelijke publieksacties over natuur of initiëren een Haagse variant. Denk bijvoorbeeld aan natuurfotowedstrijden of een themamaand of -jaar, zoals 'de nacht van de egel' of 'het jaar van de spreekw'. De afdeling Natuur- en milieueducatie (NME) van onze gemeente vergroot de kennis van stadsnatuur onder de Haagse inwoners.

◀ Buitenles naar waterdiertjes in het Zuiderpark. Foto: Gert van der Slikke.

Traditie van natuureducatie

Den Haag kent een lange traditie van natuureducatie. De afdeling Natuur- en milieueducatie (NME) Den Haag maakt al 100 jaar inwoners enthousiast voor natuur. Het begon met school- en kindertuinen in 1919 en groeide uit tot een organisatie die het verhaal van natuur op verschillende plekken in de stad overbrengt op de inwoners. De afdeling biedt onder andere:

- herfstexcursies voor het primair onderwijs;
- milieueducatie op de groene schoolpleinen;
- workshops voor docenten in het voortgezet onderwijs met stadsnatuur als leeromgeving;
- betrokkenheid bij natuur via de stadsboerderijen;
- lessen over ratten en 'lastige' natuur voor bewoners;
- deelname aan nationale teldagen (vogels, bijen en spinnen) in verschillende jaargetijden;
- ondersteuning van bewoners die meer groen in de eigen buurt willen door het inzetten van stadslandbouw.

Vrijwilligers van de Haagse vogelbescherming ringen ooievaars van de Suzannalandkolonie. Foto: Valerie Kuypers.

Ambassadeurs van het Haagse groen

Den Haag telt vier grote private natuurorganisaties: de Haagse IVN-afdeling, de Algemene Vereniging voor Natuurbescherming 's-Gravenhage e.o. (AVN), de Haagse afdeling van de Vereniging voor Veldbiologie (KNNV) en de Haagse Vogelbescherming. Bij elkaar opgeteld steunen ruim 5000 leden het werk van deze natuurorganisaties of zijn er actief. De gemeente Den Haag maakt dankbaar gebruik van de kennis en expertise van deze organisaties. Het zijn de oren en ogen ten aanzien van natuur in de stad. Ze leveren specifieke informatie, houden ons scherp en zijn sparringpartner in het Stedelijk Groenoverleg.

In hun werk geven ze mede handen en voeten aan de doelen van deze nota. Ze brengen stadsnatuur onder de aandacht bij een breed publiek door activiteiten te organiseren en onze groenbeheerders te ondersteunen. Voor schooljeugd worden leskisten ingezet, excursies gehouden en natuurlessen gegeven. Ook gaan jaarlijks 3000 Haagse leerlingen voor een week naar de Drentse natuur vanuit het programma 'School in Bos'. Volwassenen kunnen een cursus duurzaamheid volgen, waar biodiversiteit een rol in speelt. Onze stadsboerderijen zijn een laagdrempelige ontmoetingsplek in de stad en inspireren bezoekers om hun eigen leefomgeving groener te maken, bijvoorbeeld door vogelhuisjes op te hangen, insectenhôtels te plaatsen, haagjes te planten of andere maatregelen te nemen die de biodiversiteit verhogen.

Stimuleren van betrokkenheid

Het verbeteren van de vitaliteit van onze stadsnatuur: dat doen we samen met de bewoners van de stad. We zetten dus echt in op participatie. Gelukkig gebeurt er al veel. Op allerlei plekken zetten enthousiaste inwoners zich in voor een groene leefomgeving. Bewoners hangen bijenhôtels op, verruilen tegels voor planten, helpen padden de weg over, ringen ooievaars, tellen vogels op de jaarlijkse tuinvogeltelling en nog veel meer. Een aantal vrijwilligers zet zich in voor kleinschalig natuurbeheer, bijvoorbeeld het maken van takkenrillen, opschonen van een poel of verwijderen van ongewenste planten. Het gaat vaak om lokale en kortdurende activiteiten die het leefgebied van planten en dieren verbeteren. Als gemeente willen we dit soort bestaande initiatieven verder helpen, bijvoorbeeld door een tegemoetkoming in materiaalkosten of het geven van praktische hulp.

Daarnaast stimuleren we inwoners om actief bij te dragen aan een natuurinclusieve stad. De kansen voor meer natuur liggen soms voor het oprapen. Ogenscheinlijk kleine maatregelen, zoals het

ophangen van een nestkastje of het vergroenen van een achtertuin, kunnen al een grote impact hebben. Zeker wanneer je de alle maatregelen van Haagse particuliere eigenaren, bedrijven en organisaties bij elkaar optelt. De terreinen van deze partijen maken namelijk een groot deel uit van de stad. De inzet van inwoners voor natuurbescherming in de eigen leefomgeving is winst voor de natuurinclusieve stad als geheel. We stimuleren ook monitoringsacties waarbij dieren geteld worden in een bepaald gebied, bijvoorbeeld de 1000 soortendag of een weekend lang monitoren in een Haags natuurgebied.

Onze stad beschikt over een sterk netwerk van particuliere natuurorganisaties die inwoners betrekken bij natuurbescherming. Deze groene vrijwilligersorganisaties geven voorlichting, organiseren excursies, cursussen en bijeenkomsten, en helpen met monitoren en beschermen van natuur. We onderschrijven het werk van deze groene ambassadeurs en waar mogelijk ondersteunen we projecten, activiteiten of events.

Participatie en communicatie op maat

Waar nodig organiseren we participatie in de wijk of buurt. Bijvoorbeeld op plekken waar insectenvriendelijk maaien wordt ingevoerd of dood hout blijft liggen. Mensen voelen zich sterk verbonden met hun directe leefomgeving: het zijn de plekken waar ze wonen, dagelijks wandelen of op uitkijken. Verandert daar iets, bijvoorbeeld in het groenbeheer, dan moet dat gepaard gaan met een heldere communicatie en waar nodig participatie. Het is belangrijk dat mensen het verhaal van ecologisch beheer kennen en weten dat de ecologische kwaliteit van hun woonomgeving sterk verbetert. Dit soort communicatie en/of participatie is per definitie maatwerk en locatiespecifiek, waarbij we samenwerken met bestaande netwerken zoals buurt- en wijkverenigingen en gebiedscoördinatoren.

Docenten doen onderzoek in het Stadhoudersplantsoen tijdens een trainingsdag van GLOBE Nederland.
Foto: Matthijs Vergeer.

Operatie Steenbreek

Een goed voorbeeld van een project dat inwoners stimuleert om actief bij te dragen aan stadsnatuur is Operatie Steenbreek, een project dat Duurzaam Den Haag voor de gemeente uitvoert. Het project roept inwoners op hun tuin te ontstemen en daar vlindervriendelijke planten voor terug te zetten.

Participatie bij natuurgebied Westduinpark-Wapendal

Den Haag is een van de weinige gemeenten die een Natura 2000-gebied in beheer heeft: het Westduinpark & Wapendal. Deze duingebieden zijn niet alleen bijzondere natuurgebieden, maar blijken ook veel energie los te maken bij de inwoners van Den Haag. Enkele jaren geleden is het beheerplatform Westduinpark-Wapendal opgericht, een groep van omwonenden, gebruikers, ondernemers en belangenorganisaties die meedenken over de toekomst van het Natura 2000-gebied. Het platform heeft meegedacht met het maken van het beheerplan en ontpopte zich als ambassadeur voor het Haagse groen.

Stadsnatuur als leeromgeving en citizen science

Voor scholen en onderzoeksinstituten is de stad een boeiende leeromgeving om planten en dieren 'live' te volgen in hun ontwikkeling. Stadsnatuur is continu in beweging en vormt een interessante proeftuin voor onderwijs en onderzoek. Bovendien is de stad een geschikte plek voor het doen van onderzoek met de hulp van inwoners, omdat er veel potentiële waarnemers zijn. Deze vorm van wetenschap, citizen science genoemd, levert niet alleen bruikbare kennis op, maar vergroot ook de betrokkenheid van inwoners bij stadsnatuur. Den Haag verleent regelmatig medewerking aan onderzoeks- of onderwijsvragen op het gebied van stadsnatuur. Onze samenwerking met de Universiteit Leiden, Naturalis Biodiversity Center, HAS Hogeschool en andere hogescholen en mbo-opleidingen zetten we voort en bouwen die waar mogelijk uit. Onze stadsnatuur draagt op deze manier bij aan de kennisontwikkeling en vorming van studenten. In het hoofdstuk 'Vinger aan de pols' gaan we verder in op de monitoring van de Haagse stadsnatuur.

Aan de slag

We blijven mensen betrekken bij stadsnatuur door:

- actief te communiceren over stadsnatuur via www.hethaagsegroen.nl en andere (sociale) media (**actiepunt 24** en **28**);
- aan te sluiten bij landelijke publieksacties over natuur (**actiepunt 25**);
- het stimuleren van betrokkenheid door het ondersteunen van bewonersinitiatieven;
- bewoners te betrekken bij inrichtings- en beheerplannen en het verder uitrollen van ecologisch beheer (**actiepunt 26**);
- actief bij te dragen aan (groen) onderwijs en onderzoek ten behoeve van stadsnatuur (**actiepunt 27**).

◀ Vrijwilliger van het beheerplatform Westduinpark-Wapendal geeft een excursie in het Westduinpark. Foto: Jurriaan Brobbel.

Waar we ook vandaan
komen, we genieten
allemaal van een
zingende vogel of een
fladderende vlinder.

Handen uit de mouwen

De landelijke Natuurwerkdag is een mooi voorbeeld van een jaarlijks terugkerend evenement waarbij mensen actief meehelpen met natuurbeheer: tientallen Haagse inwoners steken die dag de handen uit de mouwen op diverse plekken in de stad. Zoals in de Nieuwe Scheveningse Bosjes, waar leden van Scoutinggroep De Wegelaergroep meehelpen met het beheren van het gebied. De scouts maken gebruik van dit mooie bosgebied en wilden iets terugdoen voor de natuur. Er werd een speciale natuurwerkgroep opgericht met scouts, bewoners en andere natuurliefhebbers. Op de landelijke natuurwerkdagen haalden ze jonge esdoornboompjes weg, zodat er meer ruimte komt voor bloemen en insecten. Dat smaakte naar meer, inmiddels gaan ze om de paar maanden aan de slag in het bos.

Monitoren

Om te weten hoe onze stadsnatuur ervoor staat, houden we een vinger aan de pols. Dat doen we door structureel in kaart te brengen hoe het gaat met een aantal soorten en biotopen in onze stad. Door te monitoren, ontstaat een goed beeld hoe soorten reageren op veranderingen in de stad. Ook houden we de voortgang bij van de voorgenomen maatregelen, zoals ecologisch maai-beheer en natuurinclusief bouwen. Zitten we op de goede weg, of moeten sommige doelen worden bijgesteld? Ten slotte toetsen we de effectiviteit van ons beleid. Leveren de genomen maatregelen het gewenste resultaat op, of moet er worden bijgestuurd? Bestaand onderzoek wordt voortgezet en we bouwen dit uit waar nodig.

8 VINGER AAN DE POLS

Onderzoek naar stadsnatuur

Biodiversiteit staat wereldwijd steeds meer onder druk. Als gemeente hebben we de verantwoordelijkheid om te weten hoe het met onze stadsnatuur gaat. Op regelmatige basis wordt onderzocht hoe de biodiversiteit ervoor staat in Den Haag. Zo is bekend hoe vleermuizen de stad gebruiken en hoe het gaat met onze huismussen. We continueren het bestaande onderzoek, bouwen dit uit en professionaliseren het verder. Samen met lokale partijen en de provincie Zuid-Holland stellen we een monitoringsplan op.

Met het inventariseren van een aantal specifieke biotopen, soorten en soortgroepen kunnen we veranderingen signaleren en ontstaat inzicht in de vitaliteit van onze stadsnatuur. Neemt bijvoorbeeld het aantal dagvlinders toe? En hoe gaat het met onze eekhoorns? Ook besteden we aandacht aan een aantal soorten die vallen onder de noemer 'lastige natuur'. Juist van soorten die voor overlast kunnen zorgen, is het nodig om te weten hoe de populatie zich ontwikkelt.

Daarnaast willen we de voortgang bijhouden van de voorgenomen maatregelen, zoals ecologisch maaibeheer en natuurinclusief bouwen. In het kader van het soortenmanagementplan is het verplicht om bij te houden hoeveel maatregelen er worden getroffen voor huismussen, gierwaluwen en vleermuizen. Dat doen we samen met de woningcorporaties.

Ten slotte willen we weten of de maatregelen die we nemen, daadwerkelijk winst opleveren voor stadsnatuur, door de effectiviteit ervan te toetsen. Leveren ecologisch beheer en natuurvriendelijke oevers inderdaad meer biodiversiteit op, of is het nodig om bij te sturen?

Onderzoek op maat

Het doen van onderzoek naar planten en dieren is maatwerk. Elke soort of soortgroep is anders en vraagt om een eigen aanpak. Vleermuizenonderzoek bijvoorbeeld moet in de schemering en nacht gedaan worden met een speciale *batdetector* die de sonargeluiden opvangt. Het tellen van dagvlinders vindt juist op een zonnige dag plaats, en kan met het blote oog. In een seizoen zijn bovendien meerdere tellingen nodig, om

Citizen science

Den Haag beschikt over een uitgebreid netwerk van 'waarnemers': natuurliefhebbers die in hun vrije tijd onderzoek doen naar planten en dieren. Al jarenlang volgen zij onder andere broedvogels, vleermuizen en planten in onze stad. Het tellen van goed herkenbare soorten leent zich ook goed voor het kortdurend inzetten van een breder publiek. Bekende publieksacties zijn de jaarlijkse tuinvogeltelling, de egeltelling en de dagvlindertelling. Een mooi voorbeeld van citizen science waarin inwoners bijdragen aan onderzoek en zich betrokken voelen bij de stad. We gaan dit type onderzoek stimuleren en breder onder de aandacht brengen.

◀ Op telpost de Vulkaan in het Westduinpark zijn dagelijks vogelaars te vinden. Foto: Jurriaan Brobbel.

Inventarisatie in een
van de ecologische
verbindingszones van
Den Haag. Foto: Martin
van den Hoorn.

De Nationale Databank Flora en Fauna

Als gemeente zijn we aangesloten bij de Nationale Databank Flora en Fauna (NDFF), net als ruim 100 andere Nederlandse gemeenten, provincies en andere overheden. Dat geeft ons onbeperkt toegang tot alle geregistreerde waarnemingen van planten-en dieren in de regio Haaglanden. Andersom leggen we onze eigen monitoringgegevens, inclusief de waarnemingen die worden gedaan bij natuuronderzoeken in het kader van ruimtelijke ontwikkelingen, vast in deze databank. Alleen waarnemingen die zijn gevalideerd, worden opgenomen in de NDFF. De NDFF wordt geregeld aangevuld met recente waarnemingen.

alle soorten te kunnen vinden. Voor het krijgen van betrouwbare gegevens over soorten is het belangrijk om door de jaren heen dezelfde onderzoeksmethoden te gebruiken zodat de gegevens van de afzonderlijke jaren met elkaar te vergelijken zijn.

Hoeveel onderzoek is nodig en met welke frequentie? Dat hangt onder andere af van de verwachte snelheid waarmee soortgroepen reageren op het nemen van een maatregel, zoals ecologisch maaien. Zo vraagt het omvormen van een strak gazon naar een bloemrijk grasland doorgaans een paar jaar. Een toename van de soortenrijkdom is dan pas meetbaar. Het inbouwen van nestkasten voor huismussen kan wel al binnen een jaar succesvol zijn, maar in andere gevallen duurt het langer dan vijf jaar voordat de vogels er gebruik van maken.

Ook de natuurlijke schommelingen in aantallen van een populatie bepalen hoe vaak er gemonitord moet worden. Een soort die jaarlijks sterk kan wisselen in het aantal dieren, kun je het beste één keer per jaar onderzoeken voor het krijgen van betrouwbare gegevens. Op basis van een paar jaar onderzoek kunnen dan conclusies worden getrokken. Een soort die in aantallen stabiel is, hoeft maar om de drie tot zes jaar onderzocht te worden. Ten slotte speelt ook een praktisch argument mee. Sommige soorten zijn makkelijk te inventariseren, zoals dagvlinders, terwijl andere soorten veel moeilijker zijn, zoals wilde bijen.

De monitoring van de Haagse Natura 2000-gebieden laten we in deze nota buiten beschouwing, omdat die al geborgd is in de door de provincie opgestelde beheerplannen.

Onderzoek voortzetten en uitbouwen

Voor het onderzoek wordt gebruik gemaakt van professionals én vrijwilligers. De professionals richten zich voornamelijk op specifieke monitoring, waarbij continuïteit een voorwaarde is voor het verkrijgen van bruikbare gegevens. De onderzoeksresultaten worden gebruikt voor het beoordelen van de voortgang en de effectiviteit van de genomen maatregelen.

Voor het signaleren van de vitaliteit van onze stadsnatuur maken we vooral gebruik van bestaand onderzoek dat al jarenlang door vrijwilligers wordt gedaan. Gaat het om soortgroepen waar specifieke kennis voor nodig is, die niet aanwezig is onder vrijwilligers, dan zetten we professionals in. Dat doen we ook wanneer de onderzoeksinspanning te groot is voor vrijwilligers. Een mooi voorbeeld daarvan is het onderzoek naar muurplanten. In Den Haag is een muurplantenwerkgroep die kleine inventarisaties uitvoert voor de gemeente. De gemeentebrede inventarisatie van muurplanten, die elke zes jaar wordt gedaan, wordt uitgevoerd door een professional.

Wat doen we met de resultaten?

Als gemeente verzamelen we alle onderzoeksresultaten, en koppelen deze terug naar de provincie Zuid-Holland en leveren de gegevens aan bij de Nationale Databank Flora en Fauna. De onderzoeksresultaten rapporteren we samen met de Agenda Groen voor de Stad en het beleid rond bomen in de toekomstige Haagse Groenmonitor. Hierbij beantwoorden we de volgende vragen: Hoe gaat het met onze stadsnatuur? Is het eventueel nodig om maatregelen aan te scherpen of bij te stellen?

Kader	Doel	Onderwerp
Soortenmanagementplan	effect effect voortgang	gebouwbewonende vleermuizen huismussen en gierwaluwen gerealiseerde voorzieningen
Ecologisch maaibeheer	effect effect voortgang	dagvlinders en sprinkhanen vegetatie areaal ecologisch beheerde bermen en weiden
Beheerplan natuurvriendelijke oevers	effect effect	libellen vegetatie
Natuurinclusieve stad	voortgang voortgang	areaal groene daken aantal natuurinclusieve gebouwen
Lastige natuur	signalering signalering	Aziatische duizendknopen en reuzenberenklauw halsbandparkiet, gans, stadsmeeuw en stadsduij
Vitaliteit natuur	signalering signalering signalering signalering signalering signalering signalering signalering	muurplanten stinzenplanten broedvogels massaslaapplaatsen vogels vleermuizen in bomen en bunkers vissen en amfibieën kleine zoogdieren faunaoversteekplaatsen wilde bijen

Monitoren soortenmanagementplan

Met het soortenmanagementplan zorgen we, samen met de woningcorporaties in Den Haag, voor het duurzaam in stand houden van gebouwbewonende vleermuizen, huismussen en gierzwaluwen. Monitoren is een van de verplichtingen uit het soortenmanagementplan. Dat betekent dat we regelmatig aan de Omgevingsdienst Haaglanden moeten terugkoppelen hoe het gaat met deze gebouwbewonende soorten. Ook zijn de partijen verplicht om een boekhouding bij te houden hoeveel voorzieningen voor welke soorten zijn gerealiseerd.

Aan de slag!

We blijven de vitaliteit van stadsnatuur volgen om tijdig te signaleren of ingrijpen nodig is door:

- samen met de provincie Zuid-Holland en lokale natuurorganisaties een monitoringsplan voor stadsnatuur op te stellen (**actiepunt 29**);
- alle binnen de gemeente Den Haag verzamelde monitoringsresultaten vast te leggen in de Nationale Databank Flora en Fauna (**actiepunt 29**);
- tweejaarlijks de resultaten samen met de Agenda Groen voor de Stad en het beleid rond bomen rapporteren (**actiepunt 30**).

Met behulp van wildcamera's kunnen diverse zoogdiersoorten eenvoudig worden geïnventariseerd.
Foto: Martin van den Hoorn.

Alleen door monitoring weten we hoe onze natuur ervoor staat.

Monitoren in een smart city

Sensoren, cameravallen, apps, DNA-analyse of drones? Natuuronderzoek maakt steeds meer gebruik van nieuwe technologie. Zo is het inzetten van realtime-camera's geen uitzondering meer om vogelnesten te volgen. Vleermuizen kunnen gespot worden door het ophangen van automatische vleermuisdetectoren, insecten en zoogdieren worden geïnventariseerd met behulp van automatische beeldherkenning en waterdieren worden op naam gebracht door het DNA dat ze in het water achterlaten. De gemeente Den Haag heeft in 2017 voor het eerst de vissen in de stad geïnventariseerd met dit 'environmental DNA'. Smart natuuronderzoek is heel geschikt om inwoners als mede-onderzoekers te betrekken. Onlangs zijn diverse apps beschikbaar gekomen die werken met automatische beeldherkenning, om planten en dieren op naam te brengen.

◀ Monitoring van vleermuizen gebeurt altijd in de nacht.
Foto: Ferry Streng/Regelink Ecologie & Landschap.

Kansen en uitdagingen

Stadsnatuur is op allerlei plekken in de stad aanwezig of kan daar ontwikkeld worden. Den Haag wordt mooier, levendiger en natuurlijker door rekening te houden met stadsnatuur tijdens ons werk. Soms levert een kleine aanpassing in de planvorming al natuurwinst op. Om de mogelijkheden voor stadsnatuur nog beter te benutten, gaan we direct aan de slag. We onderzoeken aanwezige natuurwaarden, kijken naar kansen in de toekomst en we bewaken de voortgang van deze nota. De ambities uit deze nota passen binnen het instrumentarium van de toekomstige Omgevingswet, waarmee het natuurbeleid ook op de lange termijn geborgd kan worden.

9 AAN DE SLAG!

Kansen benutten

In Den Haag liggen veel kansen voor het ontwikkelen van een natuurinclusieve stad en het bereiken en in stand houden van een vitale stadsnatuur. Vaak levert een eenvoudige aanpassing in het ontwerp en de uitvoering al natuurwinst op. Het is dan ook belangrijk om bij projecten, omvormingsbeheer en het meer klimaatadaptief maken van de stad de aanwezige kansen voor natuur zoveel mogelijk te benutten.

De natuurkansenscan (pagina 47) en de vuistregels voor biotopen (pagina 19) zijn hier een goede eerste aanzet voor. Door kansen te pakken waar ze zich voordoen, kunnen we zowel in het groenblauwe netwerk als in de rest van de stad een grotere natuurwaarde realiseren.

Het netwerk van ecologische verbindingzones en groengebieden vormt de ruggengraat van het natuurbeleid in Den Haag. We blijven daarom zoeken naar kansen om het groenblauwe netwerk verder te versterken. Concrete mogelijkheden zien we in Den Haag Zuidwest en ter hoogte van de Landscheidingsdijk bij Leidschenveen.

Ecologisch beheer is maatwerk

Ecologisch beheer is gebaat bij kleinschaligheid, stabiliteit en continuïteit. Langjarige contracten met aannemers die in één groengebied of ecologische verbindingzone alle beheerwerkzaamheden uitvoeren verdienen daarom de voorkeur. Zo kunnen de verschillende werkzaamheden goed op elkaar worden afgestemd en wordt voorkomen dat twee verschillende

beheermaatregelen contraproductief werken. Ook ecologisch maaibeheer in de weides en bermen die niet tot de groengebieden en ecologische verbindingzones horen, wordt bij voorkeur uitgevoerd door één aannemer per geografische eenheid (bijvoorbeeld per stadsdeel).

Om de ecologische aspecten goed te borgen, zijn duidelijke afspraken nodig met de aannemer. Bijvoorbeeld over het laten staan van de 20% begroeiing bij het maaien, de duur van het laten liggen van het maaisel en het voorkomen van insporing. De recent ontwikkelde certificering voor ecologisch maaien 'Kleurkeur' kan hier behulpzaam bij zijn. Ecologisch maaibeheer luistert nauw. Een keer onjuist maaien kan jarenlang opgebouwde natuurwinst in één keer teniet doen.

In Den Haag altijd een natuurkansenscan

Bij elke herinrichting en omvorming van de openbare ruimte stellen we een natuurkansenscan verplicht. Ontwerpen die ter beoordeling worden voorgelegd aan de Adviescommissie Openbare Ruimte worden, mede op basis van de natuurkansenscan, van nu af aan ook beoordeeld op het gebied van stadsnatuur. Natuurinclusief denken én werken wordt zo steeds meer een vanzelfsprekend onderdeel van het ontwerpproces.

◀ Het plaatsen van nestkasten voor gierzwaluwen.

Foto: Patrick Palmen/Vivara Pro.

Verboden af
te meren ivm
schubvaren

Wet natuurbescherming

Zijn we als gemeente buiten aan het werk, dan moeten we altijd voorkomen dat we schade toebrengen aan planten- en diersoorten die door de Wet natuurbescherming zijn beschermd. Vermoeden we ergens de aanwezigheid van beschermde soorten, dan laten we daar altijd onderzoek naar doen. Deze verplichting geldt ook voor particulieren en bedrijven. Zijn er duidelijke aanwijzingen dat beschermde soorten of Natura 2000-gebieden in het geding zijn bij een vergunningsaanvraag? Dan vragen we als gemeente altijd om een aanvullende toetsing. We voorkomen daarbij dat particulieren en bedrijven onnodig worden belast. We doen een beroep op hun eigen verantwoordelijkheid om op de juiste manier met beschermde soorten en gebieden om te gaan.

Ook is het essentieel om goed te communiceren over ecologisch beheer. Ecologisch beheer levert een ander beeld op dan regulier beheer. Dat vraagt om een heldere communicatie en participatie op maat waarin het verhaal over stadsnatuur duidelijk wordt. Het effect van ecologisch maaibeheer is vaak pas op langere termijn zichtbaar. Op locaties in ecologische verbindingzones waar we intensiever gaan maaien om te verschalen, kan na een enkele jaren een bloemrijkere situatie worden verwacht. In weides en bermen buiten de ecologische verbindingzones is het doel van het ecologisch maaibeheer niet primair het verkrijgen van een meer bloemrijke situatie, maar het vergroten van de overlevingskansen van wilde bijen, vlinders en sprinkhanen. We gaan het ecologisch maaibeheer dan ook koppelen aan een goede langjarige monitoring om de effecten meetbaar te krijgen.

Om ecologisch beheer voor stadsnatuur succesvol te laten zijn is een intensieve begeleiding nodig. We stellen daarom tijdelijk een coördinator ecologisch beheer aan die input levert voor de toekomstige (maai)bestekken, toezicht houdt op de uitvoering, het beheer uitlegt aan bewoners en als vraagbaak dient voor groenbeheerders. Zo kunnen we stap voor stap het ecologisch beheer uitrollen over de gehele stad.

Bijhouden en bijsturen

Om het effect van het beleid uit de nota Stadsnatuur te monitoren brengen we samen met de Agenda Groen voor de Stad en het beleid rond bomen op gezette tijden een Groenmonitor uit. Daarin worden de volgende vragen beantwoord:

- Welke voortgang hebben we geboekt?
- Zijn de beoogde beleidsdoelen nog actueel?
- Zijn er nieuwe ontwikkelingen waar we op moeten inspelen?
- Moeten beleidsdoelen worden toegevoegd, bijgesteld of aangepast?

De kleine vuurvliinder is gebaat bij kleinschalig gericht beheer. Foto: Martin van den Hoorn.

Drie verschillende referentiebeelden voor de ecologische verbindingzones:
 (A) Beheer tot nu toe (B) Gericht kleinschalig beheer en (C) Breed toegepast kleinschalig beheer.

Aan de slag!

De voornemens en uitgangspunten van deze nota concretiseren we door het uitvoeren van 30 actiepunten. Deze actiepunten zijn op de volgende pagina in een tijdsbalk weergegeven. Deze actiepunten bekostigen we met de huidige beschikbare middelen. Met de huidige beschikbare middelen kunnen we de ecologische verbindingzones en groengebieden niet overal kleinschalig beheren. We zetten daarom in op locaties die met gericht kleinschalig beheer relatief eenvoudig een hogere natuurwaarde kunnen krijgen zoals in verruigde graslanden, structuurarme bosschages en soortenarme rietoevers. Hiermee zetten we een goede eerste stap in de richting van onze ambitie om te werken aan een vitale stadsnatuur.

Binnen het huidige groenblauwe netwerk resteren nog een aantal knelpunten (bijlage 6). De meeste van deze punten zijn alleen op te lossen door mee te liften bij herstructurering van wegen en/of het tramspoor. Dit geldt ook voor de ecologische opgave bij knoop Moerwijk. Buiten deze knelpunten, vraagt het verder versterken van het groenblauwe netwerk in de toekomst, naast eenmalige investeringskosten, ook een verhoging van het structureel budget ten behoeve van beheer en monitoring. De extra beheerkosten moeten onderdeel zijn van de planvorming.

Klaar voor de nieuwe Omgevingswet

De toekomstige Omgevingswet voorziet in het opstellen van een omgevingsvisie. In deze visie bepaalt de gemeente haar kernwaarden en de grote lijnen voor de toekomst. Deze visie wordt verder concreet gemaakt in een omgevingsplan, bijvoorbeeld door het vaststellen van omgevingswaarden. Met een programma ten slotte, kan een gemeente maatregelen nemen om bepaalde doelstellingen voor de leefomgeving te bereiken.

In de nota Stadsnatuur staan bruikbare handvatten om invulling te geven aan de instrumenten uit de Omgevingswet. De keuze om van Den Haag een natuurinclusieve stad met een vitale stadsnatuur te maken is een ambitie die past binnen de kaders van de omgevingsvisie. Het omgevingsplan is het instrument voor meer concrete uitgangspunten zoals het behouden en verder ontwikkelen van de ecologische verbindingzones, het inrichten van huismussenwijken en het toepassen van het puntensysteem 'groen- en natuurinclusief bouwen'. De manier waarop we aan de slag gaan met het soortenmanagementplan kan makkelijk worden omgevormd naar een programma. Het op te stellen monitoringsplan ten slotte, biedt een goede basis om omgevingswaarden voor natuur vast te stellen.

Verbonden groengebieden - het groenblauwe netwerk zo natuurlijk mogelijk in te richten en uit te breiden	2020 - 2023	2024 - 2026	2027 - 2029
1) Opstellen inrichtings- en beheerplannen voor ecologische verbindingzones			
2) Actualiseren en/of opstellen van inrichtings- en beheerplannen voor grote groengebieden			
3) Opstellen van inrichtings- en beheerplannen voor vogelrustgebieden			
4) Onderzoeken areaaluitbreiding vogelrustgebieden			
5) Uitgangspunten ecologische inrichting verbindingzones en groengebieden en natuurvriendelijke oevers opnemen in het Handboek Openbare Ruimte			

Beheren volgens plan - nadrukkelijk rekening te houden met de leefomstandigheden van planten en dieren	2020 - 2023	2024 - 2026	2027 - 2029
6) Ecologisch beheer gefaseerd uitrollen over hele stad en waar mogelijk gazonbeheer omzetten naar ecologisch beheer			
7) Tijdelijk aanstellen van een coördinator ecologisch (maai)beheer			
8) Opstellen ecologische werkpakketten en onderzoeken of een vaste werkploeg verantwoordelijk kan worden			
9) Aanleggen van 20 tot 25 bloemenweides in de stadparken			
10) Opstellen beheerplan voor natuurvriendelijke oevers			
11) Op kleine schaal experimenteren met breuksnoei			

Natuur in en langs het water - werken aan plantenrijk, helder stadswater met schuilplekken voor waterdieren	2020 - 2023	2024 - 2026	2027 - 2029
12) Onderzoeken of schoon duinwater over een langere afstand door de Haagse Beek kan stromen			
13) Met het Hoogheemraadschap van Delfland onderzoeken of voor de KRW-periode 2021-2027 over kan worden gegaan naar kwaliteitsbaggeren			
14) Aanleggen extra schuilplekken voor vissen en andere waterdieren			
15) Aanleggen (nu nog ontbrekende) uittreedplekken en rustplekken voor dieren langs oevers			

Natuurinclusieve stad - werken aan een natuurinclusieve stad waarbij we kansen voor natuur zoveel mogelijk benutten	2020 - 2023	2024 - 2026	2027 - 2029
16) Samen met andere gemeenten werken aan een landelijke standaard voor een natuurkansenscan			
17) Onderzoeken of we kunnen komen tot een groennorm voor de openbare ruimte			
18) Uitgangspunten ecologische inrichting wijk- en buurtgroen en constructie voor muurplantvriendelijke kademuren opnemen in het Handboek Openbare Ruimte			
19) Samen met de HTM onderzoeken of een verdere vergroening van trambanen en het voor natuur benutten van vrijkomende tramlussen mogelijk is			

Natuurinclusieve stad - werken aan een natuurinclusieve stad waarbij we kansen voor natuur zoveel mogelijk benutten	2020 - 2023	2024 - 2026	2027 - 2029
20) Onderzoeken hoe ecologische uitgangspunten zijn te verankeren in de opgave voor een klimaatadaptieve stad			
21) Begeleiden van de energietransitie bij onderzoek naar de vleermuispopulaties in Groene Energie Wijken uit de Nota Duurzaamheid			
Lastige natuur - beheersbaar houden van overlast veroorzakende planten en dieren	2020 - 2023	2024 - 2026	2027 - 2029
22) Blijven experimenteren met en meewerken aan onderzoeken naar effectieve bestrijding van Aziatische duizendknopen			
23) Opnemen in het Handboek Openbare Ruimte om tot 200 m van een Natura 2000-gebied geen mahonie, rimpelroos en sneeuwbes meer aan te planten			
Samen voor natuur - mensen betrekken bij stadsnatuur door actieve communicatie en publieksacties	2020 - 2023	2024 - 2026	2027 - 2029
24) Actief communiceren over stadsnatuur via het Haagsegroen.nl en andere (sociale) media			
25) Aansluiten bij landelijke publieksacties over natuur			
26) Bewoners betrekken bij inrichtings- en beheerplannen en ecologisch beheer			
27) Actief bijdragen aan (groen) onderwijs ten behoeve van stadsnatuur			
28) Actief communiceren over de waarde van struiken en groene tuinen voor stadsnatuur			
Bovenstaande actiepunten pakken we zoveel mogelijk op met de afdeling NME			
Vinger aan de pols - vitaliteit van stadsnatuur blijven volgen om tijdig te kunnen bijsturen of in te grijpen	2020 - 2023	2024 - 2026	2027 - 2029
29) Samen met de provincie Zuid-Holland en lokale natuurorganisaties een monitoringsplan voor stadsnatuur opstellen inclusief vastleggen van alle voor de gemeente Den Haag verzamelde resultaten in de NDFF			
30) Om de twee jaar rapporteren over de Haagse stadsnatuur			

Praktische handvatten

We besluiten deze nota met een aantal bijlagen. In deze bijlagen verduidelijken we zaken en geven we achtergrondinformatie en praktische handvatten om direct mee aan de slag te gaan. De inhoud van deze bijlagen is niet 'in beton' gegoten. De komende jaren gaan we informatie up-to-date houden en aanpassen aan de laatste wetenschappelijk inzichten en ontwikkelingen.

BIJLAGE 1. BESCHRIJVING STANDAARDBIOTOPEN

Bosje

Een 'bosje' bestaat uit minimaal een aantal bomen met struiken eronder of direct eromheen. In een bosje groeien bij voorkeur alleen inheemse soorten, die zijn namelijk aantrekkelijker voor insecten en andere dieren dan uitheemse soorten. Bosjes zijn belangrijk voor broedvogels en kleine zoogdieren zoals muizen, egels en kleine marterachtigen. Kleine zoogdieren hebben niet veel leefruimte nodig: een beetje dekking en de mogelijkheid om een holletje voor zichzelf te graven is meestal voldoende. Broedvogels hebben, om zich veilig te voelen, wél een leefgebied nodig van enige omvang en met een dichte structuur. Dat geldt zelfs voor weinig kritische soorten zoals de merel en de houtduif. Daarom zijn broedvogels als uitgangspunt genomen bij het vaststellen van de minimum oppervlakte van 225 m² van een bosje. Een bosje met een grotere omvang is uiteraard voor meer vogelsoorten interessant.

Ook andere aspecten verhogen de natuurwaarde van een bosje, zoals de ouderdom van bomen, de aanwezigheid van boomholtes, en een geleidelijke overgang van een bosje naar de omliggende omgeving. Zo'n overgang wordt ook wel mantelzoom genoemd. Een goed ontwikkelde mantelzoom trekt insecten aan zoals vlinders, bijen en zweefvliegen, die op hun beurt weer voedsel zijn voor vogels en zoogdieren. Heeft een bosje een oppervlakte van 1 hectare of meer, dan is de interne kwaliteit (aanwezigheid oude bomen, boomholtes, gevarieerde structuur) belangrijker geworden dan de omvang van het bosje.

◀ Om zorgvuldig om te gaan met de in populieren broedende boomvalken laat de gemeente in het kader van het populierenvervangingsplan een langjarig onderzoek uitvoeren naar het gebruik van Haage populieren door boomvalken. Foto: Adri Clements.

Struweel

Een 'struweel' is een lijnvormige beplanting die uit struiken bestaat, waarvan een groot deel besdragend is. Struiken met bessen bloeien in het voorjaar, waardoor ze insecten aantrekken. In het najaar vormen de bessen een voedselbron voor vogels en kleine zoogdieren. Net als bij een bosje, bestaat een struweel bij voorkeur uit inheemse soorten. De structuur van een struweel is doorgaans dicht en vrijwel ondoordringbaar. Dat maakt het aantrekkelijk voor kleine zoogdieren en broedvogels, zelfs al gaat het om een struweel met een kleine omvang. Een struweel van 5 bij 10 meter voldoet al aan de basiseisen voor de minder kritische soorten. Een struweel met een grotere omvang (in lengte en breedte) is uiteraard voor meer soorten interessant en heeft een hogere natuurwaarde. Ook stijgt de natuurwaarde van een struweel wanneer deze aansluit op andere struwelen of op een bos(je). Dat komt omdat het struweel dan een verbindingszone vormt, en diersoorten zich makkelijker door een gebied kunnen verplaatsen. Sluit een struweel aan op een watergang, of gaat die aan de zonbeschenen kant geleidelijk over in een kruidenrijk grasland, dan is dat extra aantrekkelijk voor insecten zoals vlinders, bijen en zweefvliegen. Insecten kunnen er schuilen en zich opwarmen. Een struweel dat voldoet aan bovengenoemde onderdelen, en waar ook verspreid wat hogere bomen staan, heeft de hoogste waarde voor natuur.

Ruigte & zoom

'Ruigte & zoom' bestaat uit hoge, inheemse kruiden (circa 1 meter of hoger), of bramen die het grootste deel van de dag zonbeschenen zijn. Ruigte & zoom staan op zichzelf, of langs een struweel (mantelzoom). Ruigte & zoom kan zowel lijnvormig als vlakvormig zijn. Bij een vlakvormige ruigte & zoom betreft het overhoekjes, of zelfs tijdelijke natuur, zoals nog niet ingerichte percelen op industrieterreinen of andere bouwlocaties. Dit soort percelen kunnen ingezaaid zijn met een inheems kruidenmengsel. Ruigtes en zomen zijn belangrijk voor insecten zoals bijen, sprinkhanen en vlinders en kleine zoogdieren zoals muizen, hermelijn en wezel. Ook al doet de naam 'ruigte' het niet vermoeden: een ruigte vraagt om een gericht maaibeheer om de kruidenrijkdom die er groeit te behouden. Is beheer niet mogelijk, dan kunnen bramen gaan overheersen. Lokaal is dat niet erg omdat bramenstruweel een schuil- en broedplek biedt aan dieren, en bramenbloesems bevatten veel nectar. De natuurwaarde van ruigte & zoom neemt toe met de omvang, de kruidenrijkdom en de aanwezigheid van andere aangrenzende biotopen zoals bosje, struweel of een watergang.

Faunagrasland

'Faunagrasland' zijn kruidenrijke en vaak ingezaaide stroken, bermen of veldjes. Het doel van faunagrasland is de aanwezigheid van veel bloeiende planten, die veel mobiele insecten zoals bijen, vlinders, zweefvliegen, kevers en sprinkhanen lokken. Deze insecten trekken op hun beurt weer kleine zoogdieren aan. Om zoveel mogelijk soorten te bedienen, wordt bij het inzaaien gewerkt met inheemse kruidenmengsels: deze binden veel meer insecten aan zich dan uitheemse soorten, hoe fraai die ook bloeien. Een voordeel van faunagrasland is dat een beperkte omvang al functioneel kan zijn. Insecten zijn overal. Een twee meter brede wegberm kan daarom al een basis zijn voor faunagrasland.

Uiteraard neemt de biodiversiteit toe met de omvang van een dergelijke strook, waarbij vooral de breedte bepalend is. Middenin het gras van een berm vinden insecten en kleine zoogdieren meer rust. Een kruidenrijke strook is ook nuttig als schakel tussen andere, bloemrijke gebieden. Of als onderdeel van een mantelzoom-vegetatie. Om de kruidenrijkdom van faunagrasland te behouden is gericht maaibeheer nodig. Gebeurt dat niet, dan krijgen grassen de overhand en wordt de vegetatie minder interessant voor insecten.

Floragrasland

'Floragrasland' zijn stroken, bermen, veldjes of graslanden met vooral gebiedseigen plantensoorten die zich spontaan gevestigd hebben en die kenmerkend zijn voor de specifieke groeiplaats. Deze plantensoorten vormen de belangrijkste doelgroep voor dit type biotoop. Wanneer deze soorten voldoende aanwezig zijn, volgen de insecten en kleine zoogdieren vanzelf. En juist in dit soort begroeiingen komen de zeldzamere insecten voor. Graslanden met spontane inheemse flora zijn in Den Haag zeldzaam en vergen gericht beheer. In tegenstelling tot faunagraslanden zijn ze niet zomaar 'te maken' door in te zaaien, maar worden ze door beheer ontwikkeld en behouden. Een voor Den Haag uniek floragrasland bevindt zich in de Schenkzone. Het hier aanwezige voedselarme grasland is uniek voor een stedelijke situatie. Floragraslanden zijn kwetsbaar voor verruiging, vooral vanaf de randen. Hoewel een relatief smalle strook al kan voldoen, hebben dergelijke graslanden een zekere omvang nodig om randinvloeden tegen te gaan. De functionaliteit voor kwetsbare plantensoorten neemt toe met de omvang van het gebied, de aansluiting op de directe omgeving (bos, struweel, natuurvriendelijke oever) en de mate van verbinding met andere kruidenrijke gebieden.

Poel

Poelen zijn geïsoleerd gelegen en zonbeschenen laagtes die in principe het hele jaar door waterhoudend zijn. De waterdiepte is minstens 50 cm en een grillige vorm zorgt voor de nodige variatie. Poelen hebben onderhoud nodig om te voorkomen dat ze dichtgroeien met riet of andere waterplanten of droogvallen. Door hun geïsoleerde ligging blijven poelen gevrijwaard van vissen en vormen daarom een veilige opgroeiplek voor kikkers, watersalamanders en libellen. Daarnaast zijn ze leefgebied voor allerlei water- en oeverplanten. Wanneer aan bovengenoemde basiseisen wordt voldaan, is een omvang van circa 50 m² al functioneel voor deze soorten. Uiteraard betekent een grotere omvang van de poel dat deze interessanter wordt voor diverse dieren- en plantensoorten. Ook een flauw talud van de poel zorgt voor meer natuurwaarde, omdat insecten en amfibieën zich daar kunnen opwarmen. De aanwezigheid van struweel en/of kruidenrijk grasland in de directe omgeving van de poel zorgt voor voedsel en dekking voor diersoorten die van de poel afhankelijk zijn, en heeft daardoor extra natuurwaarde.

Water

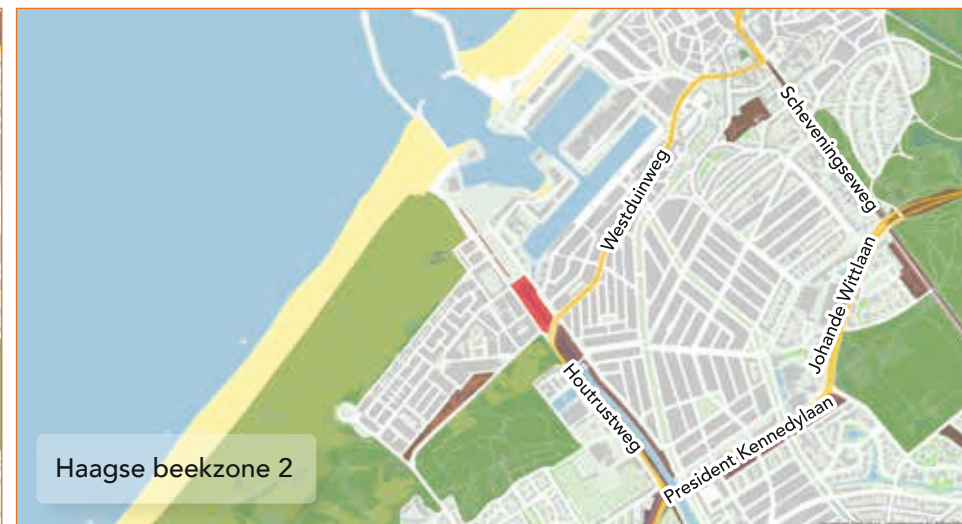
In tegenstelling tot poelen is dit type wel verbonden met andere sloten, vaarten of waterpartijen. Het vormt dan ook nadrukkelijk een leefgebied voor vissen. In ondiepe delen met waterplanten kunnen libellenlarven opgroeien, terwijl op de oevers zich een kruidenrijke moerassige vegetatie kan vormen.

De functionaliteit voor deze soortgroepen neemt niet zozeer toe met de omvang van het waterlichaam maar met de mogelijkheden voor een gevarieerde oever- en watervegetatie en de functionele leefomgeving voor dieren die aan het water gebonden zijn.

De uitgangssituatie is een watergang of waterpartij met steile oevers. Deze heeft een basisfunctie voor vissen. De biodiversiteit neemt toe wanneer de mogelijkheid voor een oevervegetatie

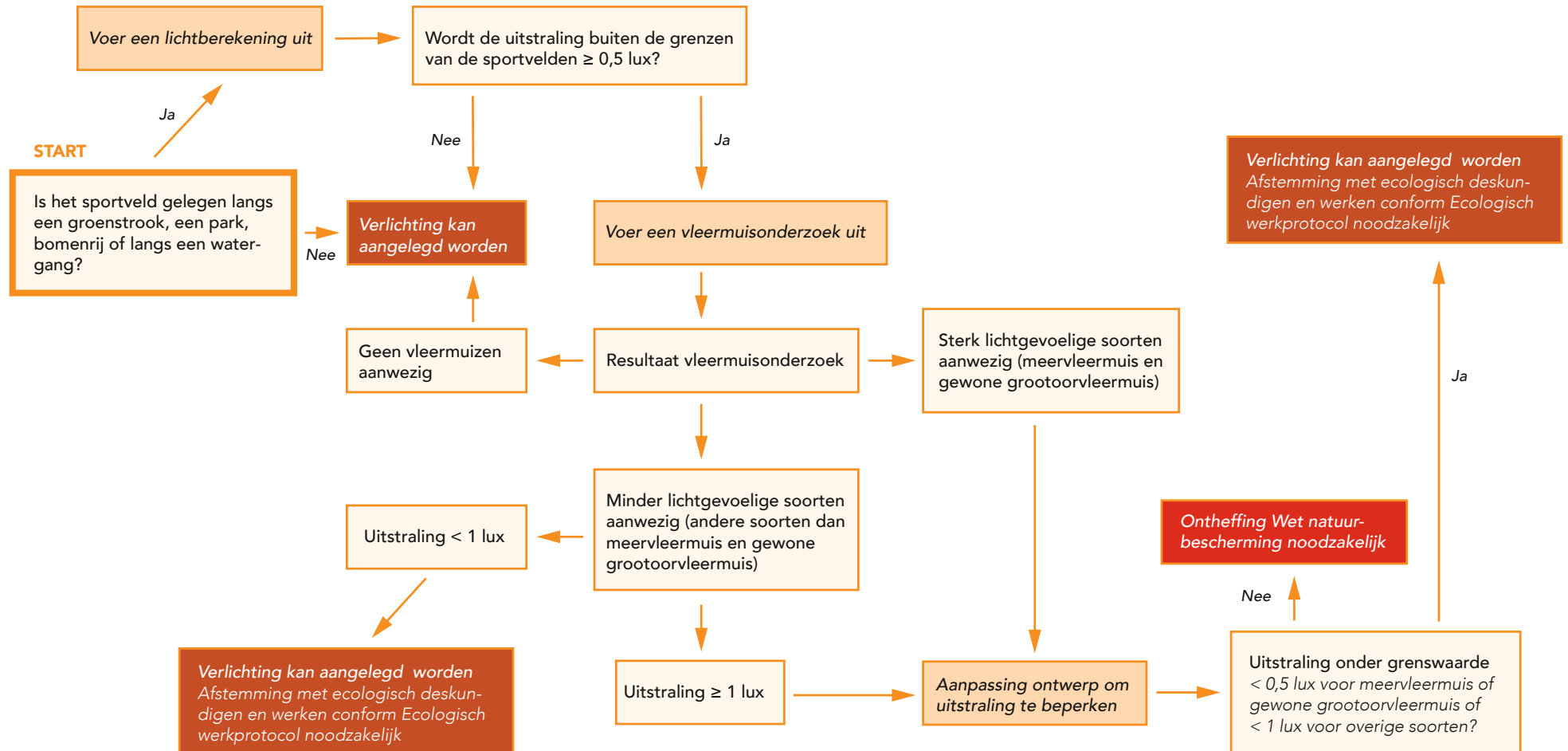
aanwezig is op één of beide oevers. Een flauwe, natuurvriendelijke oever aan één of beide zijden zorgt voor nog meer mogelijkheden voor flora en fauna om zich te vestigen. Wanneer er daarnaast voedsel- en dekkingsmogelijkheden aanwezig zijn in de directe omgeving, in de vorm van struweel en/of kruidenrijk grasland, is het leefgebied compleet.

BIJLAGE 2. UITBREIDING ECOLOGISCHE VERBINDINGSZONES

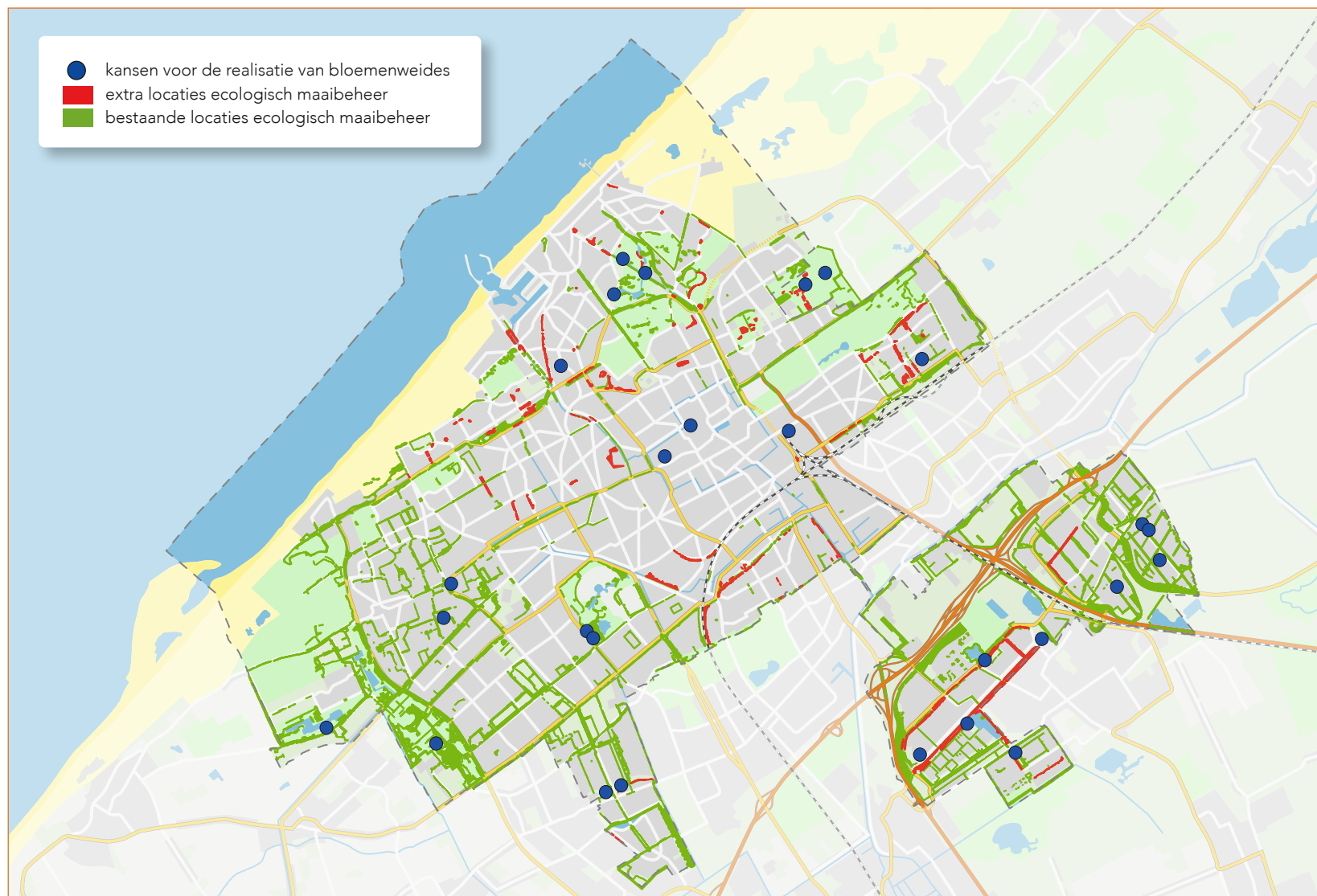

BIJLAGE 3. STROOMSCHEMA SPORTVELDVERLICHTING

Dit stroomschema is gebaseerd op: Langstraat, M. 2019. Protocol Verlichting Sportvelden en Vleermuizen Den Haag. Aqua-Terra Nova BV. Rapportnr.: 2181130/AQT301aFF/ML. Voor achtergrondinformatie wordt naar dit rapport verwezen.

BIJLAGE 4. KANSEN VOOR ECOLOGISCH BEHEER

BIJLAGE 5. HAAGSE BLOEMENMENGSELS

Kruidenrijk graslandmengsel

Typering:

Bloemrijk graslandmengsel voor alle bodemtypen, die voedselarm tot matig voedselrijk zijn, en droog tot matig vochtig, met een zonnige standplaats.

Beschrijving:

Dit bloemenmengsel representeert een bloemrijk grasland. Het is o.a. geschikt voor grasland en berm en rotondes. Het is passend voor alle typen gronden die schraal tot matig voedselrijk zijn. Het vereist een zonnige standplaats en heeft veel ecologische waarde. De grond moet niet nat en zwaar zijn. Dit mengsel bevat met name vaste soorten (meerjarige planten). De hoogte is ca 30-90 cm.

Droog duinmengsel

Typering:

Bloemrijk zeeduin-graslandmengsel voor de zandgronden die schraal zijn en droog, met een zonnige standplaats, ten noorden van de lijn: Monsterseweg, Lozerlaan en Laan van Meerdervoort.

Beschrijving:

Dit bloemenmengsel representeert een bloemrijk grasland met soorten die passen in een duinvegetatie. Het is o.a. geschikt voor grasland en berm en rotondes. Het is passend voor zandgronden die droge en schraal zijn. Het vereist een zonnige standplaats en heeft veel ecologische waarde. Dit mengsel bevat met name vaste soorten. Over het algemeen is de verwachte hoogte 30-70 cm. De

Kaardebol is een plantensoort die wel een hoogte van ca. 150 cm kan bereiken.

Zoommengsel

Typering:

Bloemrijk zoommengsel voor alle gronden, die matig tot redelijk voedselrijk zijn, en licht vochtig, met een standplaats in de (half) schaduw.

Beschrijving:

Dit bloemenmengsel is geschikt voor onderbegroeiing, zomen en schaduwhoeken op matig tot redelijk voedselrijke grond. De grond dient niet te droog te zijn. Het vereist een standplaats in de halfschaduw. Dit mengsel bevat met name vaste soorten. De hoogte is ca 30-120 cm.

Bloemrijk gazonmengsel

Typering:

Bloemrijk gazonmengsel voor alle gronden, die matig tot redelijk voedselrijk zijn, en vrij droog tot licht vochtig, met een standplaats in de halfschaduw of zon.

Beschrijving:

Dit bloemenmengsel is geschikt voor plekken waar de begroeiing laag moet blijven. De soorten in dit mengsel zijn tolerant voor frequent maaien (2 tot 6 keer per jaar). Het is passend voor alle gronden die matig voedselrijk tot voedselrijk zijn. Het vereist in

principe een zonnige standplaats, maar het kan wel wat schaduw verdragen (halfschaduw). Dit mengsel bevat met name vaste soorten. De hoogte is ca 10-40 cm, afhankelijk van het maaieregime.

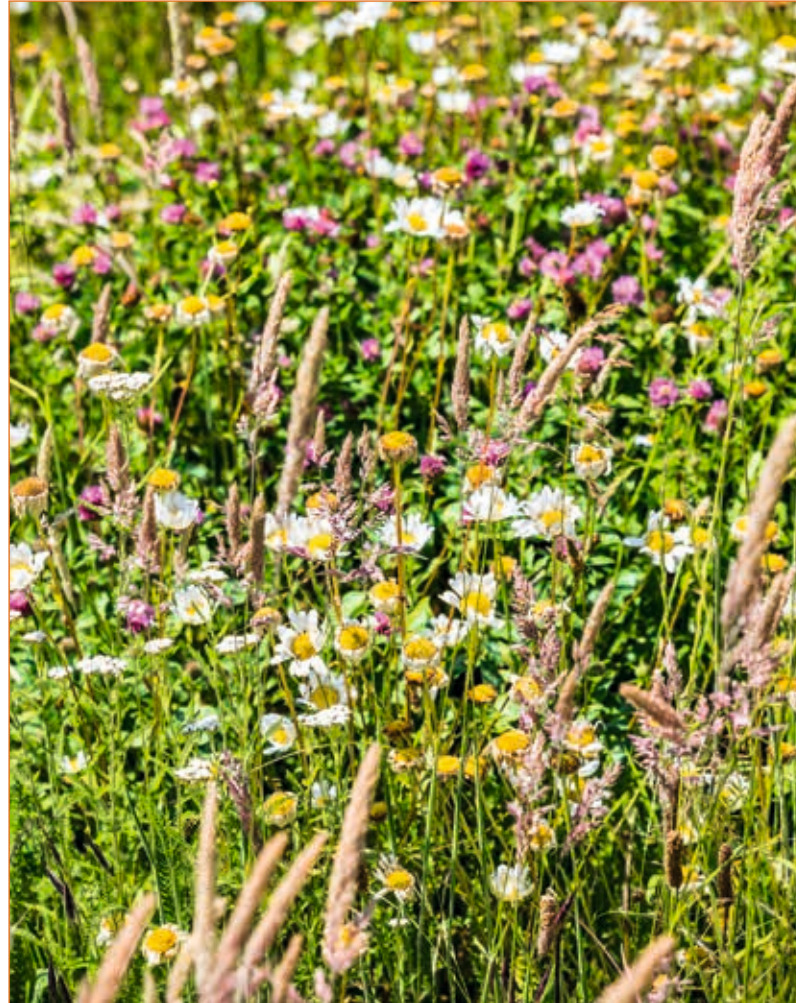
Oevermengsel

Typering:

Bloemrijk oevermengsel voor alle gronden, die voedselarm tot matig voedselrijk zijn, en jaarrond vochtig tot nat, met een standplaats in de zon.

Beschrijving:

Dit bloemenmengsel representeert een bloemrijk grasland. Het is o.a. geschikt voor flauwe, geleidelijke oevers en natte delen. Het is passend voor gronden die voedselarm tot matig voedselrijk zijn. Het vereist een zonnige standplaats en heeft veel ecologische waarde. De grond moet jaarrond vochtig tot nat zijn. Dit mengsel bevat met name vaste soorten. De hoogte is ca 40-110 cm. Op veel locaties in de gemeente zal dit mengsel slechts één meter van de oever beslaan. Aansluitend op de drogere/hogere delen is bijvoorbeeld het kruidenrijk graslandmengsel van toepassing.

Kruidenrijk graslandmengsel. Foto: Valerie Kuypers.

Soort	Kruidenrijk grasland	Droog duin	Zoom	Bloemrijk gazon	Oever
Aardaker	X	X			
Beemdkroon	X				
Beemdooievaarsbek	X		X		
Boerenwormkruid	X		X		
Dagkoekoeksbloem	X		X		
Dotterbloem					X
Duizendblad	X	X	X	X	
Echt bitterkruid		X			
Echte ereprijs				X	
Echte koekoeksbloem					X
Echte valeriaan					X
Fluitenkruid			X		
Geel walstro	X	X			
Gele lis					X
Gele morgenster	X	X			
Gevleugeld hertshooi					X
Gewone agrimonie	X	X	X		
Gewone berenklauw	X		X		
Gewone brunel	X		X	X	X
Gewone engelwortel			X		X
Gewone margriet	X	X			
Gewone reigersbek	X	X		X	
Gewone rolklaver	X			X	
Gewoon biggenkruid		X		X	
Glad walstro	X	X	X		
Grasklokje	X	X			
Grote kaardebol		X			
Grote kattenstaart					X
Grote ratelaar	X				X
Grote tijm		X			
Grote wederik					X

Soort	Kruidenrijk grasland	Droog duin	Zoom	Bloemrijk gazon	Oever
Hazenpootje		X			
Heelblaadjes					X
Hopklaver				X	
Kamgras	X	X			
Klein streepzaad				X	
Kleine bevernel	X	X			
Kleine klaver				X	
Kleine ratelaar		X			
Knoopkruid	X	X	X		
Koninginnenkruid			X		X
Kraailook	X	X	X		
Kromhals		X			
Kruipend zenegroen				X	
Kruipende boterbloem				X	
Look-zonder-look			X		
Maarts viooltje			X	X	
Madeliefje				X	
Mannetjes ereprijs		X			
Moerasandoorn					X
Moerasrolklaver					X
Moerasspirea					X
Peen	X	X			
Pinksterbloem	X		X	X	X
Poelruit					X
Rietorchis					X
Rode klaver	X			X	
Schapenzuring	X			X	
Schermhavikskruid		X			
Scherpe boterbloem	X				X
Sint-Janskruid	X	X			
Slangenkruid		X			

Soort	Kruidenrijk grasland	Droog duin	Zoom	Bloemrijk gazon	Oever
Slangenlook					X
Smalle weegbree	X		X	X	
Smalle wikke	X		X		
Stinkende ballote		X	X		
Veldhondstong		X			
Veldlathyrus	X				X
Veldzuring	X				
Vertakte leeuwentand	X			X	
Vertakte leeuwetand		X			
Vingerhoedskruid			X		
Vlasbekje	X	X			
Vogelwikke	X		X		
Watermunt					X
Wilde bertram					X
Wilde reseda		X			
Witte klaver				X	
Wolfspoot					X
Zandblauwtje		X			
Zeepkruid		X			

BIJLAGE 6. NATUURKANSENSCAN

De natuurkansenscan is een eenvoudige scan van een projectgebied waarmee de aanwezige ecologische waarden van dat gebied worden bepaald. Het resultaat van deze scan dient als input voor het ontwerp van het projectgebied. Zo kan de waarde voor stadsnatuur voldoende geborgd worden in het project. De natuurkansenscan is bedoeld voor kleinschalige (her)inrichtingen van stedelijk gebied buiten de Stedelijke Groene Hoofstructuur waarbij gekeken wordt naar de aanwezigheid van:

- dekking;
- voedsel;
- diversiteit beplanting;
- kwaliteit natuurlijke biotopen;
- kwaliteit cultureelrijke biotopen;
- bijzondere natuurwaarden;
- specifieke kwaliteiten.

De categorieën dekking, voedsel, diversiteit beplanting en kwaliteit van natuurlijke- en cultureelrijke biotopen krijgen (indien aanwezig) een score op drie niveaus. De specifieke kwaliteiten van het projectgebied (zoals specifiek functies voor soorten) worden benoemd in een toelichtende tekst. De natuurkansenscan kan op zichzelf worden uitgevoerd of een onderdeel zijn van een ecologische quickscan in het kader van de Wet natuurbescherming. De natuurkansenscan is bedoeld voor projectgebieden buiten de Stedelijke Groene Hoofstructuur (SGH). Voor projecten binnen de SGH moet doorgaans een diepgaandere analyse worden uitgevoerd.

Dekking

Met dekking wordt de aanwezigheid van schuilgelegenheid bedoeld. Kleine zoogdieren zoals egels, woelmuizen en marterachtigen hebben voldoende dichte begroeiing nodig om uit het zicht van roofvogels te zijn en voedsel te zoeken. Voor struweelvogels zoals roodborst, heggemus, merel en winterkoning is het belangrijk dat er voldoende dichte struiken zijn op rustige plekken. De score voor de mate van dekking is gebaseerd op oppervlakteklassen.

Voedsel

Met voedsel wordt de aanwezigheid van het aantal nectar-, bessen- en noten leverende planten per oppervlakte-eenheid bedoeld. Daarbij wordt een onderscheid gemaakt in bomen, struiken en kruiden. Gaat het om kruiden in de grasvegetatie, dan wordt extra belang gehecht aan inheemse kruiden. Dit is omdat wilde bijen soms heel specifieke relaties hebben met inheemse kruiden. Voor bomen en struiken kan dat ook gelden, maar om de natuurkansenscan werkbaar te houden, zijn die eruit gelaten.

Diversiteit beplanting

Met de diversiteit aan beplanting wordt het aantal soorten planten in de categorieën bomen, struiken en kruiden bedoeld. Hoe meer divers een beplanting is, hoe meer het te bieden heeft aan verschillende soorten dieren. Ook is het aanbod van voedsel, denk bijvoorbeeld aan nectar, in zo'n geval beter verspreid over de tijd.

Kwaliteit natuurlijke biotopen

Bij de kwaliteit natuurlijke biotopen wordt aangesloten bij de vuistregels op pagina 19. Primair wordt gescoord op oppervlakte en breedte, waarbij uitgegaan wordt van een (grotendeels) inheems sortiment. Bij poel en water is met name de oevervorm en de aanwezige begroeiing van belang.

Kwaliteit culturele biotopen

Culturele biotopen zijn elementen die vooral als aankleding en verfraaiing van de stad zijn bedoeld. Toch kunnen deze elementen in een (hoog)stedelijke omgeving juist van waarde voor natuur zijn. Bij bomen wordt er gescoord op diversiteit, inheems/uitheems en ouderdom. Heesters worden gescoord op oppervlakte. Is een substantieel deel van de heesters inheems, dan kunnen die gekwalificeerd worden als het natuurlijke biotoop struweel. Bijzondere waarden van heestervakken kunnen in de toelichtende tekst worden opgenomen. Bij gazon wordt het aandeel kruiden geschat, bij boomspiegels de mate van begroeiing en bij geveltuinten het percentage van de gevels waar een geveltuint aanwezig is. Wanneer het gaat om plantvakken met vaste planten, dan is het aantal soorten nectarleverende planten van belang.

Aanwezigheid bijzondere natuurwaarden

Door de zon beschenen en windluwe plekjes, overhoekjes, dood hout en geleidelijke overgangen tussen gras en struweel en/of bomen geven gebiedjes vaak een extra natuurwaarde. Juist dit soort zachte waarden worden vaak uit het oog verloren en zijn een uitdaging om mee te ontwerpen.

Toelichtende tekst

De natuurkansenscan wordt afgesloten met een tekst die een aantal kwaliteiten of aandachtspunten toelicht mogelijk die niet of onvoldoende tot uitdrukking komen in de score. Ook biedt de toelichtende tekst ruimte om specifieke natuurwaarden te benoemen, zoals de aanwezigheid van struiken die belangrijk zijn voor huismussen, de aanwezigheid van specifieke soorten of de mogelijkheden voor vliegroutes van vleermuizen.

Inheems

In de natuurkansenscan wordt het begrip inheems ruim opgevat. Naast soorten die hier van nature voorkomen gaat het ook om soorten die hier al geruime tijd voorkomen. Of, wanneer het om bomen gaat, om kruisingen die voor een groot percentage inheems zijn. Dat zijn in een stedelijke omgeving ook de cultivars van inheemse soorten. In een stedelijke omgeving gaat het niet om het creëren van een 'oorspronkelijke' vegetatie, maar om het aanplanten van soorten waar onze lokaal aanwezige fauna op aangepast is. Een rode beuk (cultivar inheemse soort) voldoet dan net zo goed als een groene beuk (oorspronkelijke inheemse soort), maar een zuilvormige zomereik (cultivar inheemse soort) heeft de voorkeur boven een zuilvormige moeraseik (cultivar uitheemse soort).

Scores

Locatie:	Aansluiting op nieuwe ontwikkeling [Ja/Nee]:	Datum:	Naam:	Coördinaten:	Oppervlak:
Dekking	N.V.T.	Weinig	Gemiddeld	Veel	
Dekking voor kleine zoogdieren (oppervlak)		30 - 60 m ²	60 - 100 m ²	> 100 m ²	
Broedgelegenheid voor struweelvogels (oppervlak)		50 - 100 m ²	100 - 200 m ²	> 200 m ²	
Voedsel	N.V.T.	Weinig	Gemiddeld	Veel	
Nectarleverende bomen (aantal per 10 are)		< 5	5 - 15	> 15	
Nectarleverende struiken (aantal per are)		< 5	5 - 15	> 15	
Nectarleverende (inheemse) kruiden in grasvegetatie		< 10%	10 - 40%	> 40%	
Nectarleverende vaste planten		< 25%	25 - 75%	> 75%	
Bes- en notendragende bomen (aantal per 10 are)		< 5	5 - 15	> 15	
Bes- en notendragende struiken (per are)		< 5	5 - 15	> 15	
Diversiteit	N.V.T.	Laag	Gemiddeld	Hoog	
Bomensoorten (aantal per 10 are)		< 3	3 - 5	> 5	
Struikensoorten (aantal per are)		< 3	3 - 5	> 5	
Kruidensoorten (aantal per 25 m ²)		< 10	10 - 20	> 20	
Kwaliteit natuurlijke biotopen	N.V.T.	Laag	Gemiddeld	Hoog	
Bosje (oppervlak; breedte)		225 - 500 m ² ; > 15 m	500 - 1000 m ² ; > 20 m	> 1000 m ² ; > 20 m	
Struweel (oppervlak; breedte)		50 - 100 m ² ; > 5 m	100 - 200 m ² ; > 7 m	> 200 m ² ; > 10 m	
Kruiden & Zoom (oppervlak; breedte)		30 - 60 m ² ; > 3 m	60 - 100 m ² ; > 3 m	> 100 m ² ; > 5 m	
Faunagrasland (oppervlak; breedte)		20 - 60 m ² ; > 3 m	60 - 100 m ² ; > 3 m	> 100 m ² ; > 5 m	
Floragrasland (oppervlak; breedte)		17 - 175 m ² ; > 5 m	175 - 500 m ² ; > 7 m	> 500 m ² ; > 10 m	
Poel (vorm en aansluiting)		grillige oevervorm en variatie in begroeiing	als laag maar met flauwe oever	als gemiddeld maar met struweel	
Water (oevervorm, minimaal 1 oever)		oever steil, kruiden- en soortenarm	oever steil, kruiden- en soortenrijk	oever flauw, kruiden- en soortenrijk	
Kwaliteit culturele biotopen	N.V.T.	Laag	Gemiddeld	Hoog	
Bomenrij		uitheems	deels inheems, een leeftijdsklasse	deels inheems, meerdere leeftijdsklassen	
Solitaire boom		uitheems < 50 jaar	inheems < 50 jaar; uitheems > 50 jaar	inheems > 50 jaar	
Heesters (oppervlak; breedte)		50 - 100 m ² ; > 5 m	100 - 200 m ² ; > 7 m	> 200 m ² ; > 10 m	
Gazon (aandeel kruiden)		< 10%	10 - 30%	> 30%	
Geveltuin (percentage van gevellengte)		< 20%	20 - 60%	> 60%	
Boomspiegel (aandeel begroeid)		< 20%	20 - 60%	> 60%	
Vaste plantvakken (percentage oppervlak; aantal nectarsoorten)		< 25%; < 3	25 - 50%; 3 - 8	> 50%; > 8	
Aanwezigheid bijzondere natuurwaarden	N.V.T.	Weinig	Gemiddeld	Veel	
Oeverhoekjes (oppervlak)		5 - 20 m ²	20 - 40 m ²	> 40 m ²	
Geleidelijke overgang (percentage bos/struweelranden)		20 - 40%	40 - 80%	> 80%	
Zon/windluwte (oppervlak)		30 - 60 m ²	60 - 100 m ²	> 100 m ²	
Dood hout (lengte stammen diameter > 30 cm)		1 - 5 m	5 - 10 m	> 10 m	

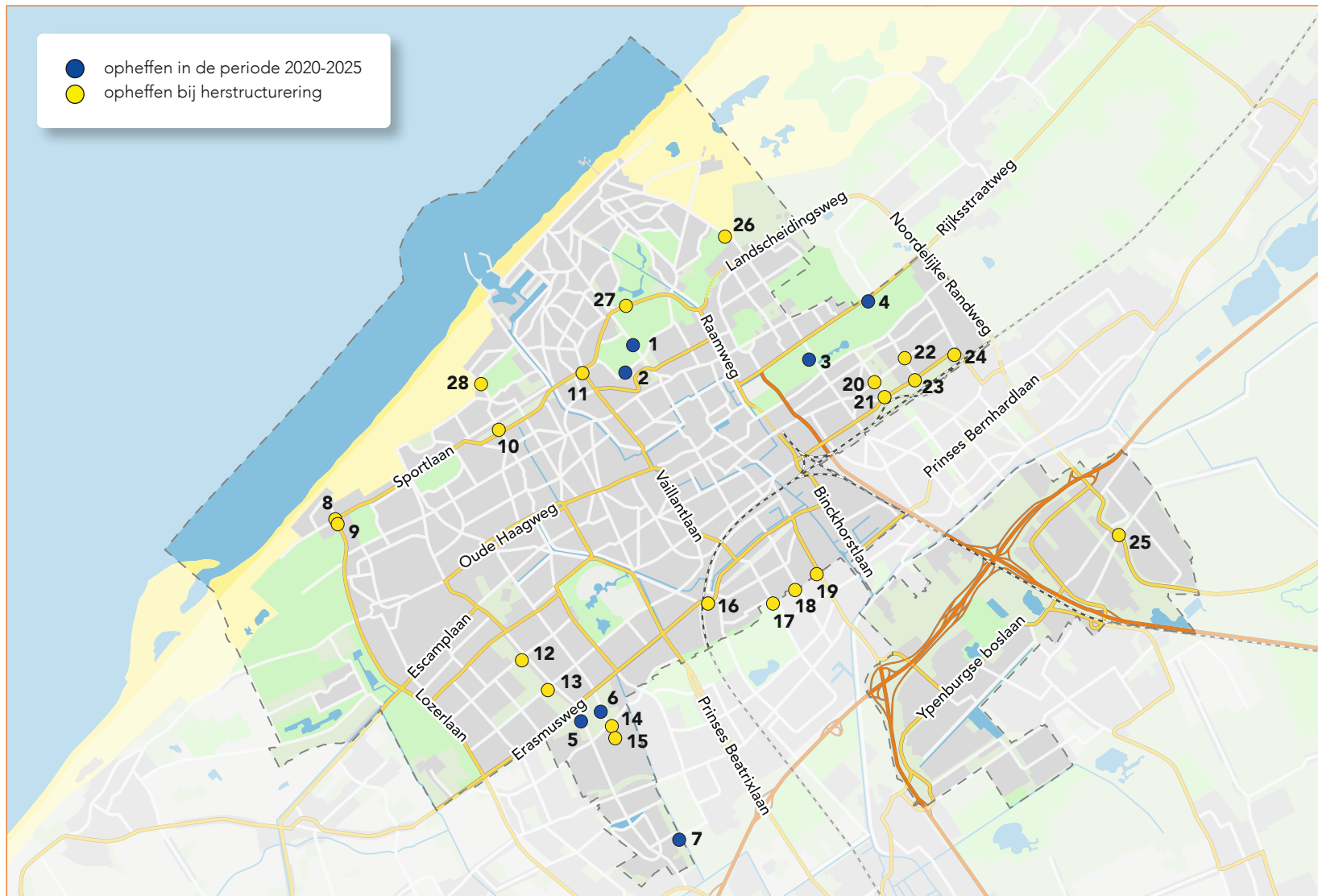
Toelichtende tekst & gebiedsomschrijving op achterzijde

Invulexemplaar

Locatie:	Aansluiting op nieuwe ontwikkeling [Ja/Nee]:	Datum:	Naam:	Coördinaten:	Oppervlak:
Dekking	N.V.T.	Weinig	Gemiddeld	Veel	
Dekking voor kleine zoogdieren (oppervlak)					
Broedgelegenheid voor struweelvogels (oppervlak)					
Voedsel	N.V.T.	Weinig	Gemiddeld	Veel	
Nectarleverende bomen (aantal per 10 are)					
Nectarleverende struiken (aantal per are)					
Nectarleverende (inheemse) kruiden in grasvegetatie					
Nectarleverende vaste planten					
Bes- en notendragende bomen (aantal per 10 are)					
Bes- en notendragende struiken (per are)					
Diversiteit	N.V.T.	Laag	Gemiddeld	Hoog	
Bomensoorten (aantal per 10 are)					
Struikensoorten (aantal per are)					
Kruidensoorten (aantal per 25 m ²)					
Kwaliteit natuurlijke biotopen	N.V.T.	Laag	Gemiddeld	Hoog	
Bosje (oppervlak; breedte)					
Struweel (oppervlak; breedte)					
Kruiden & Zoom (oppervlak; breedte)					
Faunagrasland (oppervlak; breedte)					
Floragrasland (oppervlak; breedte)					
Poel (vorm en aansluiting)					
Water (oevervorm, minimaal 1 oever)					
Kwaliteit culturele biotopen	N.V.T.	Laag	Gemiddeld	Hoog	
Bomenrij					
Solitaire boom					
Heesters (oppervlak; breedte)					
Gazon (aandeel kruiden)					
Geveltuin (percentage van gevellengte)					
Boomspiegel (aandeel begroeid)					
Vaste plantvakken (percentage oppervlak; aantal nectarsoorten)					
Aanwezigheid bijzondere natuurwaarden	N.V.T.	Matig	Voldoende	Veel	
Oeverhoekjes					
Geleidelijke overgang					
Zon/windluwte					
Dood hout					

Toelichtende tekst & gebiedsomschrijving op achterzijde

BIJLAGE 7. KNELPUNTEN ECOLOGISCHE VERBINDINGSZONES

Zelfstandig uitvoerbaar en voorzien voor 2020-2025

1. Touwbrug over Scheveningse weg
2. Looprichel Jacob Catslaan
3. Touwbrug Laan van NOI
4. Touwbrug Leidsestraatweg
5. Faunatunnel Laan van Wateringse Veld
6. Faunatunnel Leyweg
7. Looprichel Rijner Watering

Niet zelfstandig uitvoerbaar, afhankelijk van weg- en of trambaanreconstructies

8. Faunatunnel Kijkduinse straat 1
9. Faunatunnel Kijkduinse straat 2
10. Faunatunnel Goudenregenstraat
11. Faunatunnel Stadhouderslaan
12. Faunatunnel Hengelolaan
13. Faunatunnel Melis Stokelaan
14. Faunatunnel Noordweg
15. Faunatunnel Zevenwoudenlaan
16. Faunatunnel Hildebrandplein en ecologische opgave i.r.t. herstructurering knoop Moerwijk
17. Faunatunnel Genestetlaan
18. Faunatunnel Steenlaan
19. Faunatunnel Haagweg
20. Faunatunnel Loudonstraat
21. Faunatunnel IJclubweg
22. Faunatunnel Het kleine Loo
23. Faunatunnel Reigenbergerweg
24. Faunatunnel Hofzichtlaan
25. Faunatunnel Madeliefveld
26. Faunatunnel van Alkemadelaan
27. Ecoduct Professor B.M. Teldersweg
28. Faunatunnel Nieboerweg

